

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

Wacha Imre: A rádióhírek szövegformája és megszólaltatási gondjai

Rácz Endre: A belehallás jelenségéről

Kicsi Sándor András: A kínai nyelv szótagtípusai a pinyin átírásban

Kemény Gábor: Nyelvi képek gyakorisága, típusai és funkciója egy mai magyar szépprózai antológiában II.

Török Gábor: Újabb József Attila-kommentárjaimból III.

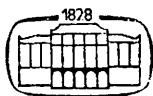
Németh Zsuzsanna: Szín- és fényhatások A szegény kisgyermek panaszai című Kosztolányi-kötetben

Pumné Horpácsi Ibolya: Utassy József: Földem

A. Jászó Anna: Az olvasástanítás aktuális problémái, történeti áttekintéssel

Szikszai Lajosné: A magyar ikerszavak keletkezése és rendszere

Fekete László: Tudományos példatár a kiejtési szótárhoz

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LÓRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BÁNRETI ZOLTÁN, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ,
KEMÉNY GÁBOR, KOVALOVSKY MIKLÓS, RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Wacha Imre</i> : A rádióhírek szövegformája és megszólaltatási gondjai	129
<i>Ráczi Endre</i> : A belehallás jelenségéről II.	143
<i>Kicsi Sándor András</i> : A kínai nyelv szótagtípusai a pinyin átírásban	150

Íróink nyelve

<i>Kemény Gábor</i> : Nyelvi képek gyakorisága, típusai és funkciója egy mai magyar szépprózai antológiában II.	161
<i>Török Gábor</i> : Újabb József Attila-kommentárjaimból III.	176
<i>Németh Zsuzsanna</i> : Szín- és fényhatások A szegény kisgyermek panaszai című Kosztolányi-kötetben	190
<i>Pumné Horpácsi Ibolya</i> : Utassy József: Földem	200

Nyelv és iskola

<i>A. Jászó Anna</i> : Az olvasástanítás aktuális problémái, történeti áttekintéssel	205
--	-----

Magyar Nyelvőr 1971. évi 1. kötet

Levárti szám

74430/91

MAGYAR NYELVŐR

114. ÉVFOLYAM * 1990. JÚLIUS—DECEMBER * 3—4. SZÁM

A rádióhírek szövegformája és megszólaltatási gondjai

(A rádióhírek megfogalmazásáról és mondhatóságáról)

A rádióhírek hatékonysága — egy a 70-es évek elején készített felmérés szerint — mintegy 4%-os volt. Ennyi információt tudott megjegyezni az átlagos hallgató a rádió információs műsoraiból, egy-egy rádiós híradásból, ha nem összpontosította figyelmét az adásra. (Dr. Cserés Miklós szóbeli közlése a felmérés eredményeiről.) Az 1973-ban megjelent A rádióbemondó beszéde című kötet szerzőinek többsége — egymástól függetlenül — arra a megállapításra jutott, hogy a megjegyzésindex azért ilyen alacsony, mert a rádióhírek — és bizonyos informatív adások szövegének — megfogalmazása nem kommunikatív, hanem informatív: a megjegyezhetőségnek, követhetőségnek nyelvi akadályai vannak; a szövegszerkezet túlsúlyossága, mondatainak bonyolult grammatikai szerkezete nehezíti meg az elhangzottak percipiálását és appercipiálását. (Vö. Deme László: A bemondói munka mondatfonetikai kérdéséről. In: A rádióbemondó beszéde. MRT TK 1973. 71—101.; Szathmári István: A rádiós műfajok stílusáról. Uo.: 9—28.; Wacha Imre: A bemondói beszéd akusztikumának stílusgondjairól. Uo. 103—68, kk. 154—64.) Egy korábbi cikkben azt vizsgáltuk, hogy 1988 elején mennyire felel meg a hírek nyelvi szerkesztésmódja a kommunikativitás, ezen belül a könnyen mondhatóság igényeinek. (Vö. Nyr. 113: 412—25.) Most azt próbáljuk bemutatni, hogy az említetteken kívül milyen további nyelvi, mégpedig az írásosságból adódó megszövegezési gátjai vannak a hírek jó, kommunikatív hangzású megszólaltatásának a felolvasó részéről, s mik nehezítik a megértést a hallgató számára.

A „kétarcú” szerkezetek

Megnehezítik a szöveg megszólaltatását az ún. kétarcú vagy bizonytalan szerkezetek is. Ezek azért jelentenek gondot, mert az első pillantásra nem egyértelmű vagy legalábbis félreérthető a hírszövegek egyik-másik mondatában egy vagy több szó szerkezet megfogalmazási módja, nyelvi formája. Az ilyen szó szerkezetek helyes értelmezését megállapítani, következképpen helyes akusztikus formájuk megválasztásában dönteni ezért csak az egész mondat, olykor pedig csak az egész mondat sor ismeretében lehet, mégpedig annak (nyelvtani) elemzése alapján. Így lehet eldönteni, hogy a mondat egyes alkotóelemei (az egyes szavak, szó szerkezetek) milyen mondat-tani viszonyban állnak egymással, mi az egyes szavaknak mondat-tani szerepük (pl. hogy egy ragtalan szó alany-e, birtokos jelző-e vagy részeshatározó-e; vagy egy múlt idejű igealak: múlt idejű állítmány-e vagy igenévi jelző stb.).

Ti. ettől függ a mondat egész tagolása és hangsúlyozása, következésképpen jelentése is. Ha a felolvasó „félreértelmezi” a „nyelvtani alakot”, értelmetlenné válik a mondat, esetleg „félrekapcsolást” eredményez. Ez a tény megnehezíti a szöveg megszólaltatását, lelassítja a szövegmondást, mert biztonsági felolvasásra kényszeríti a felolvasót; nem egyszer „be is ugrik” a szövegmondó, mert — annak ellenére, hogy korábban értelmezte és jól értelmezte a kétarcú szerkezetet — mégis a rossz megoldást választja, ezt kényszeríti rá egy felolvasó-szövegértelmezési „hagyomány”. A felolvasót szeme ugyanis az írott szöveget megszólaltató felolvasási úzus következtében gyakran értelemellenes tagolásra készíti. (Olykor még a szöveg alkotóját is!) Esetleg rögtönzészerű helyesbítésre, mely azután később lemerévíti vagy bakisorozatba viszi bele. Jó pár évvel ezelőtt bakisorozatot indított el a következő hírmondattal: „Moro, kijelölt olasz miniszterelnök pártja [...] a Keresztényszocialista Párt tagjaival tárgyalt.”

A szövegmondót a kimondás után egy pillanatra megzavarta a hír kétarcúsága. Ti. a mondat úgy is értelmezhető, hogy Moro pártja egy másik párt tagjaival (a Keresztényszocialista Párt tagjaival) tárgyalt. Ez így nagyon logikus és szokásos esemény. De úgy is értelmezhető (és ez a helyes!, bár szokatlan), hogy Moro s a j á t pártjának (a Keresztényszocialista Pártnak) a tagjaival tárgyalt. Az írott változathoz elmaradt *nak/nek* rag elbizonytalanította a megszólaltatót, hogy vajon nem hibásan tagolta-e a szöveget. Következésképpen a jól értelmezett-tagolt mondat után két baki is becsúszott hírmondásába.

A következő hír is ilyen becsapós mondattal kezdődik. De ezen kívül más buktatót is találunk benne:

„*Dél-Koreában a múlt heti elnökválasztáson győzelmet aratott Ro Te Vu* kijelentette, hogy még februári beiktatása előtt parlamenti választásokat írnak ki. Az ellenzéki pártok vezetői továbbra is *csalással kivívott győzelemnek* tartják Ro Te Vu elsőségét, de elismerik, hogy *egymás közti versengésük vezetett vereségükhöz*. *Kim Jung Sen* [...] *ellenzéki vezető*[,] *decemberi veresége után legfőbb célja*, hogy a parlamenti választásokon győzzön Dél-Koreában.” (1987. dec. 22. 14 óra)

A hír kezdetén egy hét (esetleg nyolc) elemből összerakott szószerkezet áll. Ezt az olvasó szeme önkéntelenül így értelmezi és tagolja (mert tudata rövid és hamar lezárható szerkezeteket, három-négy szavanként „megpihenést” nyújtó tagolást kíván): „Dél-Koreában | a *múlt* heti elnökválasztásokon | *győzelmet aratott* | Ro Te Vu.” | Tehát úgy értelmezi a szerkezetet, hogy egy helyhatározó után egy újabb határozó (időpontot is érzékeltető képes helyhatározó, három elemű jelzős szerkezet), majd a szoros kapcsolatban álló tárgy és állítmány s végül az alany következik. Csak a *kijelentette* valódi állítmány megpillantása után jön rá, hogy félreértelmezte és széttagolta a szöveget: nem mondatot olvasott el, hanem csak egy szerkezetes alanyt mondott ki. A helyes tagolás ugyanis így hangzik: „Dél-Koreában | a *múlt-heti* *elnökválasztáson* *győzelmet* *aratott* *Ro Te Vu* | *kijelentette* . . .”

A mondatban az *aratott* ugyanis nem múlt idejű állítmány, hanem jelzői szerepben álló melléknévi igenév. A *múlt heti elnökválasztáson győzelmet aratott* rész a *Ro Te Vu* szerkezetes jelzője. Ezt a hat szóból álló szerkezetet nem szabad széttagolni, hanem dinamikával és hangleytéssel össze kell fogni. De nemcsak a felolvasó csapódik ám be, hanem a hallgató is. Ő is állítmánynak hallja az *aratott* alakot, mert a tudata a tárgy után állítmányt vár, s ezt for-

mailag meg is kapja; csak a *Ro Te Vu* hangzása döbrenti rá (no meg az újabb állítmány), hogy rosszul kapcsolt. Pici változtatással helyére lehetne tenni a mondatot: „Dél-Koreában Ro Te Vu, aki a múlt heti elnökválasztáson győzelmet aratott, kijelentette . . .”. Vagy még egyszerűbben: „Dél-Koreában a múlt heti elnökválasztásokon győzelmet aratott Ro Te Vu. Kijelentette . . .”. Esetleg „. . . Ro Te Vu aratott győzelmet. Kijelentette, hogy . . .”. Így elkerülhető a 6 szóból álló, s kisebb (3 + 3 vagy 4 + 2 vagy 2 + 4 egységből álló) részekre nem tagolható feszített szószerkezet.

Tovább nehezíti a megszólaltatást a *csalással kivívott győzelemnek* szerkezet, és az *egymás közti versengésük vezetett vereségükhöz* rész monoton alliterációja.

Végül a hírre a koronát az utolsó mondat rakja fel. A mondat élén álló *Kim Jung Sen ellenzéki vezető* szerkezettel nem tud mit kezdeni sem a hír-olvasó, sem a hallgató. Ragtalan alakja alapján lehet a mondat alánya; az utána következő *december 14-i veresége* rész azonban azt sugallja, hogy inkább szerkezetes birtokosjelző, tehát hogy az egész: *Kim Jung Sen ellenzéki vezető december 14-i veresége* rész 8 szavas birtokos jelzős szerkezet, és az *után* névutóval együtt időhatározói szerepe van a mondatban. De a mondat így hiányos, mert így hiányzik a mondatból a *legfőbb célja* rész határozója (*célja valakinek valami*). Az értelmezés megbillenését vagy egy *nak/nek* rag és egy mutató névmás kitétele hozhatná helyre: „Kim Jung Sen ellenzéki vezetőnek . . . az a legfőbb célja”, vagy pedig egy szórendi csere: „December 14-i veresége után Kim Jung Sen ellenzéki vezető(nek) legfőbb célja, hogy . . .”

Hasonló szerkezet van a következő két hírrészletben is; birtokos szerkezetet sugall az íráskép és a szórend alanyi és határozói helyett:

„Norodom Szihanuk herceg, a kambodzsai ellenzék vezetője lemondta jövőre tervezett két találkozóját Hun Sen kambodzsai kormányfővel. Emlékeztet, hogy a *két politikai múlt heti franciaországi megbeszélésén elvben megállapodott arról*, hogy januárban ismét találkozhatnak Párizsban, áprilisban pedig a Népi Korea fővárosában, [így] vagy Dzsakartában folytatják a párbeszédet a kambodzsai nemzeti megbékélésről.” (1987. dec. 10. 14 óra)

„Sao Paulo: Gale amerikai csontvelő-szakértő szerint a brazil városban *mintegy 5 ezer ember élete végéig orvosi ellenőrzésre szorul* a két hónapja történt sugárterhelés miatt.” (1987. nov. 26.)

Többszörösen összetett szószerkezetekben a ragtalanul álló szóalak szerepe könnyen félreérthető. A következő hírben ismét csak a mondatvégi állítmány dönti el, hogy a szószerkezet egyik elemét alanyként kell értelmezni, s nem birtokos jelzőként. Pedig a szerkezetet — a szerkezet egésze alapján — így értelmezi a (fel)olvasó az *ülésén* szóalak birtokjele miatt: „A Szovjetunió részt vesz a szöuli olimpián. Erről a *Szovjet Olimpiai Bizottság délelőtti ülésén döntött*. A testület ugyanakkor hangsúlyozta: a Szovjetunió támogatja a Népi Korea javaslatát, hogy a két Korea közösen rendezze meg a nyári olimpiát.” (1988. I. 11.)

Itt tehát alany és határozó következik egymás után s nem birtokos szerkezet (szerkezetes) birtokos jelzője és annak (további jelzővel ellátott) jelzett szava. Helyes tagolása és értelmezése ez: „Erről | a Szovjet Olimpiai Bizottság | délelőtti ülésén döntött.” Ez a helyes tagolás annak ellenére, hogy a mondat ritmusa, dallamvilága így eléggé nehézkes. Emiatt is, meg az *ülésén* szó birtokos személyjele miatt azonban az olvasó egyetlen szerkezetként fogja fel az idézett részt, még akkor is, ha a megszólaltatás előtt már elemezte

a hírszöveget. Ráadásul többes számú állítmányt vár, mintha így hangzana a hírmondát: „Erről a Szovjet Olimpiai Bizottság délelőtti ülésén döntöttek.”

Ez a többes számú állítmány azonban nem szerepel a szövegben. S ha a felolvasó a „félreértelmezést” helyesbíti, és többes számú állítmányt mond, újabb hiányérzete lesz, mert nem derül ki, hogy kitől származik a döntés: személytelenné válik a közlés. Csak a következő mondat teszi helyre a tévedéseket: „A testület ugyanakkor hangsúlyozta . . .” Egyértelműbb lett volna a helyzet, az *a* névelő betoldásával, bár a mondat ritmusa így sem a legjobb — de korántsem döccen akkorát, mint az előző változatban —, s a nyelvhelyesség is megsérül: „Erről a Szovjet Olimpiai Bizottság a délelőtti ülésén döntött.”

Elegánsabb, egyértelműbb lett volna a mondat szórendi cserével: „Erről délelőtti ülésén döntött a Szovjet Olimpiai Bizottság.” A hangsúlyviszonyok így is ugyanazok maradtak, mint az első változatban, hiszen abban is, ebben is a *délelőtti ülésén* határozó előzte meg az igei állítmányt. De a mondat így is megfelelő lett volna: „A Szovjet Olimpiai Bizottság erről délelőtti ülésén döntött.”

Egyébként a hír az imént említett kétértelmű megfogalmazásban hangzott el két híradásban: 13 és 15 órakor. 16 órakor azonban a mondat egy helyesbített változatban került adásba: „Erről a Szovjet Olimpiai Bizottság délelőtti ülésén döntöttek.” Ebben a mondatban a korábbi alany már birtokos jelzői értékű. De éppen emiatt nem vált biztosabbá a 16 órai hír, hiszen az előző két adás alapján a hírolvasó hozzászólt a korábbi változathoz, tehát óvatosságot mutatva indult neki a hír hangosításának, nem tudhatta, hogy harmadszorra megváltoztatott szöveget kap kézbe. Egyébként a helyesbített változatban is csak a mondat végén, a többes számú, harmadik személyű állítmány láttán dől el, hogy a *Szovjet Olimpiai Bizottság* szószerkezet alany-e a mondatban vagy pedig birtokosjelző.

Hasonlóképpen bizonytalan a grammatikai viszony a következő mondatban, melyet egy újsághírből vettem: „A miniszter jegyzetei alapján megerősítette, hogy . . .” itt még az is bizonytalanná válik, hogy a miniszter volt-e a megerősítő, vagy a miniszter jegyzetei képezték a megerősítés alapját. Az egyértelmű forma az lett volna: „Jegyzetei alapján a miniszter megerősítette, hogy . . .”

Hogy ez a szerkezet gyakori, azt még egy példával igazolom: „. . . Ezt közölte az *angolai nemzetvédelmi minisztérium képviselője luandai sajtóértekezletén*” (1988. I. 24. 20 óra).

Ugyancsak becsapja a felolvasót is, a hallgatót is a következő hírmondát: „A NATO-országoknak *meg kell szüntetniük a szocialista országokkal folytatott kereskedelmet gátló korlátozásokat*” (1988. II. 12. P. 17 óra).

A felolvasó tudata és a hallgató várákozása a *meg kell szüntetniük* igealak után a tárgyat várja (*megszüntet valamit*). Ezt a tárgyat formailag, a tárgyragos *kereskedelmet* szóalak formájában meg is kapja, persze némi késleltetés (*a szocialista országokkal folytatott*) után. Tehát negyedik szóként. Itt tudata megnyugodva lezár; annál is inkább, mert a magyar beszélő és hallgató tudata-figyelme nem nagyon szokott át- és felfogni négy szónál hosszabb szószerkezetet, ezért négy szó után a szószerkezet lezárását vagy legalábbis belső tagolását kívánja meg és várja el. Öt szavas szószerkezetnél $3 + 2$, vagy $2 + 3$ -as, hat szavasnál $3 + 3$ -as, $2 + 4$ -es, $4 + 2$ -es tagolást igényel. Ha ezt a szerkezeten belüli értelmi tagolás (a szószerkezet elemeinek

belső nyelvi-logikai kapcsolódása) nem teszi lehetővé, mechanikusan tagol a beszélő is, a hallgató is, tehát hangsúlyhiba vagy félreértelmezés következik be. A szóban forgó hat szavas szószerkezetben olyan erős az alászerkesztés, hogy nincs mód a logikai-ritmikai tagolására. Ezért egy dallamívvel-lendülettel kellene összefogni. Ezt azonban megzavarja az első tárgyias alak. Felolvasó, hallgató tehát könnyen félreértelmezheti a szöveget, mégpedig úgy: „meg kell szüntetniük a szocialista országokkal folytatott kereskedelmet.” Könnyíteni lehetett volna a gondon egy ilyen megszövegezéssel: „Meg kell szüntetniük azokat a korlátozásokat, melyek a szocialista országokkal folytatott kereskedelmet gátolják.” A mondat egy kötőszóval és egy mutató névmással lett volna hosszabb, de így szerkesztve megperdülhet a szövegmondás irama; megértése is könnyebbé válik.

Egyébként a hír folytatásában is több kommunikációs hiba van: „Ezt Otto von Amerungen, a *Német Kereskedelmi és Iparkamarák Szövetségének elnöke* mondta egy interjújában, hangsúlyozva, hogy a COCOM-lista felülvizsgálata lekerülhetetlen, amelyet az *Egyesült Államok valószínű ellenzésének dacára* is végre kell hajtani.” Igaz, a két öt szavas szerkezetet nem lehet eltüntetni — nem is okvetlenül szükséges —, de a feleslegesen hosszúra nyúlt, túlbonyolított mondatot lehet egyszerűsíteni, kommunikatívabbá tenni. Ezáltal ritmusa felgyorsul, lendületesen mondható. Mivel többször is lezárható egységekből áll, nem feszíti meg a hallgató figyelmét; könnyen követhető: „Ezt Otto von Amerungen . . . mondta egy interjújában. Ebben hangsúlyozta, hogy . . . elkerülhetetlen. Ezt . . . végre kell hajtani.”, vagy „. . . Ezt végre kell hajtani még akkor is, ha várható, hogy az Egyesült Államok ellenzi majd.” (Nem szabad félni a többszörösen összetett mondatoktól! Az alárendelőktől sem. Ezek többnyire szukcesszív szerkezetűek, tehát kommunikatívabbak, mint a zsúfolt szerkezetű egyszerű mondatok.)

Nem részletezem a következő példát. Helyes értelmezéséhez jóval korábbi ismeretekre van szükség, mint amikről a hír pillanatnyilag tájékoztatást ad. Csaknem teljesen érthetetlen magából a hírből, mit akar kifejezni az utolsó mondat. Helyes értelmét csak az általános külpolitikai előzmény alapján fejthetjük meg. Ezt a híren kívüli előzményt a bemondónak (felolvasónak) tudnia kell. De nem biztos, hogy a „tantusz” leesik a hallgató tudatában is: az ti., hogy a többes számú állítmányt nem mellérendelt alanyok, hanem birtokos jelzőket felsoroló szerkezetes határozó követi:

„A *Schulz külügyminiszter nevével fémjelzett terv* korlátozott palesztin autonómiát ígér, ezt azonban a palesztinok keveslik és Szíria is elutasította. *Az izraeli kormányfőt most tájékoztatták a nemrégén Rómában járt arab vezetők, így a jordániai uralkodó és az egyiptomi elnök álláspontjáról.*” (1988. II. 16. K. 10 óra.) A mondat értelme: az izraeli kormányfő tájékoztatót kapott az arab vezetőknek, a jordániai uralkodónak és az egyiptomi elnöknek az álláspontjáról.

Nem a nyelvi jelek (pl. egy *nak/nek* rag) hiánya, hanem a nyelvi elemek bősége okoz kommunikációs zavart azoknál a híreknél (főleg protokolláris híreknél), melyeket a magam nyelvhasználatában „arisztokratikus híreknek” szoktam nevezni. A henye ismétléstől való félelem szülte azt a stilisztikai babonát, mely szerint kerülendő mindenfajta szóismétlés. E babona eredménye, hogy egy-egy hírben ugyanazon személyt olykor négy-öt féle titulus illeti meg. Ember (hallgató) legyen a talpán, aki ebből az egyébként könnyen mondható, jól megfogalmazott hírből kihámozza, hogy tulajdonképpen mikor kiról is

van szó, és hogy hány személyről. A most idézendő hírben *Szihanuk*; *Szihanuk herceg*; *az ellenzék vezetője*; *a kambodzsai ellenzék vezetője*; *Szihanuk, volt államfő*; *a herceg* ugyanazon személy. S ugyanazt a *Hun Sent* illeti a *phnom peni államfő*, a *kambodzsai kormányfő*, a *Népi Kambodzsza miniszterelnöke* és a *Hun Sen* megjelölés is. Ugyancsak benne kell lennie a napi világpolitikában a közönséges, tájékoztatásra váró hallgatónak, ha mindezt egyetlen hallásra össze akarja hozni, a következő két hír egyszeri meghallgatása alapján:

„A *kambodzsai ellenzék vezetője* váratlanul lemondta januárra és áprilisra tervezett újabb megbeszélését a *Népi Kambodzsza miniszterelnökével*. A két politikus a múlt héten állapodott meg a további megbeszélésekről. Megfigyelők szerint *Szihanuk* döntése mögött az áll, hogy a vele szövetséges polpotisták nem akarják, hogy kizárólag a *herceg* folytasson párbeszédet a *phnom peni* vezetéssel. *Szihanuk* egyébként a *Hun Sennel* küldött táviratban azt hangoztatta, hogy a rendezés feltételeként Vietnammal köteleznie kell magát: valamennyi csapatát kivonja Kambodzsából, amint ott megalakul 4-párti koalíciós kormány.” (1987. dec. 10. K. 22 óra.)

„Kizárólag *Szihanuk hercegen* múlik a kambodzsai rendezés — mondta *Hun Sen phnom peni kormányfő*, mielőtt Párizsba indult, hogy ismét találkozzon az *ellenzék vezetőjével*. *Hun Sen* valószínűnek tartja, hogy a mostani tárgyalásokon még nem születik olyan megállapodás, amely véget vetne a konfliktusnak, mivel az ellenzék is megosztott. Decemberben a *kambodzsai államfő* és *Szihanuk volt államfő* elvben megállapodott arról, hogy mindkét fél a viszály politikai megoldását szorgalmazza. Megfigyelők szerint *Szihanuk* azért hajlandó ismét találkozni *Hun Sennel*, mert kiderült, hogy a kambodzsai ellenzék támogató Kína és a délkelet-ázsiai tőkés államok is ösztönzik a párbeszédet. Jelenleg úgy tűnik, hogy *Szihanuk* már nem tartja a megállapodás előfeltételének a vietnami csapatok kivonását Kambodzsából.” (1988. I. 11. K. 16 óra.)

A hírmondatok látható tagolása (írásjelek, kötőszók)

Noha a hírekről és a hírszerkesztésről általánosító és összefoglaló véleményt nem szándékozom adni, még a hírek nyelvéről, nyelvezetéről sem — ehhez sokkal nagyobb anyag és sokkal hosszabb időszak rendszeres vizsgálatára lenne szükség —, bizonyos típushibák bemutatása mellett mégis kell tennem néhány általános megjegyzést is.

1. A hírek kézírataiban sajnos sok a helyesírási hiba. Nem a szavak betűképe, az egybe- és különírás szabályai tekintetében. Bár a hírekben ezen a téren is találunk kívánnivalót! Sokkal inkább az írásjelek használatával van baj. Következetlen az interpunkció; főleg a mondaton belüli, a tagmondatok közötti írásjelnek, a vesszőnek a használata megtévesztő. Pontosvessző, gondolatjel, zárójel pedig alig-alig lelhető fel a hírszövegekben, noha ezek logikai és akusztikus jelek is lehetnének. A vessző használata pedig teljesen ötletszerű, majdnem fordítva rendszeres, mint ahogy a helyesírási szabályzat előírja. (Arról nem is szólok, hogy a gépelt hírszövegekben jelöletlen az *í*, *ú*, *ű* hosszúsága.)

Főleg az *és* kötőszó táján zavaró a kéziratok írásjelzése! A mellérendelt mondatrészeket kapcsoló *és* előtt gyakori a vessző a hírek kézírataiban (ide pedig nem kellene tenni a M.Helyesír.Sz. szerint). Elmarad viszont a vessző — nagyon gyakran, az esetek többségében, de nem rendszeresen és nem is kivétel nélkül — a tagmondatokat kapcsoló *és* előtt, ahol bizony ki kellene tenni. Igaz, a vessző nem okvetlenül akusztikus jel; de az is (lehet), és főleg: logikai jel! Az írott kódot felfejtő felolvasó számára tehát a mondat szerkezeti, következésképpen logikai tagolásának, tagoltságának a jele. Elmaradása vagy felesleges kitétele megzavarhatja a szövegértelmezést is, az akusztikus

átkódolást — azaz a megszólaltatást — is. Annál is inkább, mert a vessző következtlen (rossz) használata elbizonytalanítja az olvasót.

A hírszerkesztőség tagjai nem fordítanak elég figyelmet ennek a fontos logikai tagoló jelnek a használatára. Ezt bizonyítják a kéziratok, melyeken a hír megfogalmazója — írója sem, de még a turnusvezető hírszerkesztő sem teszi ki a gépíró(nő) által elhagyott írásjeleket. (A felolvasónak nincs ideje rá, hogy pótolja ezeket.) Pedig a hírszövegek átolvasásakor, átjavításukkor ki kellene tenni az elmaradt írásjeleket.

A tagmondat határáról hiányzó írásjelekre itt és most nem hozok példát. A későbbiekben jelzem egy-egy szöveg közlésekor, hol maradt el az írásjel, és hogy hol találunk felesleges vesszőt. Helyette néhány sajátos interpunkciós esetet mutatok be. Ezek azért is érdekesek, mert éppen az írásjelek hiánya bizonyítja, hogy a hírszerkesztők nem füllel-fülre írják a szövegeket. Nem hallják a leírt mondatokat, mert különben tagolnák a szöveget gondolatjellel, zárójellel, sőt olykor — erre majd hozok példát — nem szokásos módon, de az értelmezés érdekében okvetlenül kiteendő vesszővel. (Egyébként a „hallom, amit leírok” fogalmazás hiányát a bonyolult szószerkezetek is jelzik.)

A helyesírási szabályzat értelmében az *és* elé nem, de a közbevetés után kellene vesszőt tenni az alábbi szövegben: „A hazánkban érkezett . . . államfőt és feleségét a Ferihegyi Repülőtéren fogadta Losonczy Pál, az Elnöki Tanács elnöke[,] és felesége.” (Emlékezet alapján, de valóban elhangzott hírből.) Az értelmező után és az *és* elé ki nem tett vessző miatt tagolási hiba következett be: nem L. P. és felesége fogadta a vendéget, hanem L. P., aki elnöke és felesége lett az Elnöki Tanácsnak — a rossz hangsúlyozás következtében.

Ugyanilyen téves tagolásra ad lehetőséget a következő hír, melyben vesszőhiányt és vesszőfelesleget is találunk:

„A MIR úrállomásról hamarosan visszatér a Földre Jurij Romanyenko, a világűrben tartózkodás rekordere [vesszőhiány] és társa, Alekszandr Alekszandrov” (1987. XII. 10. K—P. 5 óra.)

Széttagolást idéz elő a szöveg két felesleges vesszője itt:

„Szerda fontos, [felesleges vessző] és a maga nemében páratlan eseménye volt még, hogy Ahromejev marsall, szovjet vezérkari főnök a Pentagonban felkereste Carlucci amerikai hadügyminisztert, aki bemutatta neki az épületet. A szovjet — amerikai csúcstalálkozó ma ér véget. Gorbacsov először Bush alelnökkel tárgyal, később pedig megegyeszer, a tervek szerint, [felesleges, vessző] Washingtonban utoljára találkozik Ronald Reagannel.” (Az utolsó mondatnak a szórendje is zavaros!) (1987. XII. 10. K—P. 5 óra.)

Érdemes lenne más írásjeleket is használni. Olyanokat, melyek a szöveg-értelmezést, a „közrezárást”, a fekvésváltást, ritmusváltást is megkönnyítik, azaz sugallnak bizonyos akusztikus megoldásokat, mert értelmezési megoldásokat tükröznek. A pontosvessző, a kettőspont és a gondolatjel használatára gondolok. Itt csak két példát idézek. Az első hírt azért idézem teljes egészében, mert nemcsak az első mondata követhetetlen az írásjel hiánya és a túlbonyolított szerkezet miatt, hanem mert a második részében szóhasználati hiba is van: aki *börtönben ül* az csak gonosztevő lehet, a szókapcsolat hangulati velejárója következtében. A fizikust — inkább elismerésre, mint elítélésre méltó — tette miatt *bebörtönözhatték* vagy *börtönbe vethették*:

„A norvég fővárosban ma adják át az idei Nobel Béke-díjat. Tulajdonosa [–] a középamerikai béketerít kidolgozója, Oscar Arias, aki már a helyszínen van [–] felszólította az Egyesült Államokat, hogy teljesen szüntesse be a nicaraguai kontrák támogatását. Stockholmban egyébként tegnap átadták az idei alternatív Nobel-díjakat. A kitüntetettek között van Vanunu izraeli fizikus is, aki most hazájában börtönben ül a titkos izraeli atomprogram leleplezéséért.” (1987. XII. 10. K—P. 4,30 óra) A gondolatjelek helyére vesszőt mindenképpen kellett volna tenni!

„Japán [–] a két nagyhatalom rakétaszereződésétől függetlenül [–] folytatni akarja fegyverkezési programját. Ezt Takesita miniszterelnök közölte, miután az ellenzék a parlamentben fölvetette, hogy [–] az egyezményt figyelembe véve [–] meg kellene változtatni a korábban jóváhagyott terveket, és [hogy] nem szabadna engedni, hogy a japán védelmi kiadások a nemzeti jövedelem egy százalékánál nagyobb arányban növekedjenek.” (1987. XII. 10. K—P. 22 óra.)

A második példa a kötőszóhasználat kérdéseire vezet el bennünket.

2. Nagyon sok a hírszövegekben az *és*-sel kapcsolt mellérendelő tagmondat. Egy részükben teljesen felesleges az *és*-sel való kapcsolás, mert csak nyújtja a mondatot; nem engedi lezárni a közlést: nem pihenhet meg sem a bemondó hangja, sem a hallgató figyelme, mert a beszélő hangjának lebegtetésével (azáltal, hogy a beszéddallamot nem engedi leereszkedni alacsonyabb fekvésbe) a közlés folytatását ígéri. A folytatásból azonban nem derül ki, hogy valójában miért is volt szükség erre a kapcsolásra, hiszen a két tagmondat között legfeljebb az időegymásután kapcsolata van meg; nincs igazi logikai összefüggés, vagypedig az *és* nem az igazi összefüggést jelzi. Az ilyen kapcsolóelemeket egyrésztől el kellene hagyni! Ha az *és*-sel kapcsolt mondatot külön indítanánk, a figyelem is megpihenhetne, a beszéd ritmusa is megperdülhetne, ezáltal szorosabbá válna a mondatok közötti kohézió is. (Az *és* felesleges használata megintcsak azt bizonyítja, hogy a hírszerkesztő nem hallja, amit leír-ledíktál: nem szájra, fülre fogalmazza a szöveget.) Másrésztől az *és* kötőszavak egy jelentős részét olyan kötőszóval kellene felcserélni, mely a tagmondatok (mondategységek) közötti valódi logikai viszonyt tükrözi. Nézzünk néhány példát:

„Thatcher brit miniszterelnök feltehetően Varsóba látogat a jövő évben, [felesleges vessző] — közölték Orzechowski lengyel külügyminiszter nagy-britanniai tárgyalásai után. A lengyel politikus [vesszőhiány] és vendéglátója [vesszőhiány] Sir Geoffrey Howe brit külügyminiszter 10 évre szóló megállapodást írt alá a beruházásvédelemről [vesszőhiány] *és* [felesleges kötőszó!] ez lengyel vélemény szerint megkönnyíti majd a két ország közötti pénzügyi és hitelkapcsolatok újrafelvetését.” (1987. XII. 10. K—P. 5 óra.)

A következő hírben mindkét *és* elhagyható lenne. Helyettük új mondat kezdődhetne. Inkább a 2. mondat 2. tagmondata és a 3. mondat közé kerülhetne egy *ezért*: „Különösen a széntüzelésű erőműveknél vannak hiányosságok Romániában. Ezért októbertől . . .” Nézzük a hírt:

„Romániában a kormány naponta elemzi az ország energiahelyzetének alakulását. A villamosenergia-termelésben az év jelentős részében nem teljesítették a tervet [vesszőhiány, felesleges vagy *ezért*-tel helyettesíthető kötőszó] *és* különösen a széntüzelésű erőműveknél vannak hiányosságok Romániában. Októbertől 4 ezer dolgozót irányítottak különböző iparágakból a Zsil-völgyi bányákba [vesszőhiány, felesleges kötőszó] *és* azt szeretnék, ha ezek az emberek ott letelepednének, mert újabb és újabb munkaerőre van szüksége a romániai bányászatnak.” (1987. XII. 10. K—P. 5 óra.)

Ugyancsak az *ezért* kívánczik az *és* helyére az alábbi hírmondatban is. Bár kötőszó nélkül, két mondatra bontva is jó a közlés:

„A Keravill üzletekben változatlanul kevés a fekete—fehér és a színes televízió, valamint az automata mosógép [vesszőhiány] és [helyesen: Ezért — bár . . . új áru — az . . .] bár folyamatosan érkezik új áru, az igényeket nem tudják kielégíteni. Kisebb értékű híradástechnikai készülékekből, rádiókból, magnókból és lemezjátszókból azonban kiegyensúlyozott lesz a kínálat Ezüstvasárnap.” (1987. dec. 10. K. — 10. óra)

Mindkét kötőszó elhagyható az alábbi hírből is. Az *és* helyébe *ezért* kívánkozna; a második *amikor* kötőszó nincs jó helyen, ti. az időhatározói mellékmondat nem az előtte álló főmondatával van időhatározói viszonyban, hanem az utána következő külön indított mondatnál! A szóhasználat is zavaros! A *személyzet utasnak* számít?

„Peru vezető labdarúgó csapatának [!] minden játékosa életét vesztette, amikor repülőgépek a tengerbe zuhant. Az Aliansa Lima labdarúgói egy idegenben lejátszott mérkőzésről tartottak haza, *amikor* a repülőgép személyzete fedélzeti hibát jelentett. A pilóta megpróbált kényszerleszállást végrehajtani, *de* ez nem sikerült [vesszőhiány] *és* a gép a tengerbe zuhant. A 40 *utas* közül a *személyzet* egyik tagját sikerült csak élve kimenteni. (1987. dec. 10. K. 10 óra.)

Így helyes az időviszony: „(A labdarúgók) egy idegenben lejátszott mérkőzésről tartottak haza. *Amikor* a repülőgép személyzete fedélzeti hibát jelentett, [akkor] a pilóta megpróbált kényszerleszállást végrehajtani. Ez azonban nem sikerült, ezért . . .”

Természetesen nemcsak az *és* kötőszó használata jelent gondot. Más viszonyító szók is megnehezítik a hírmondat dekódolását. Csak néhány példát idézek. Vagy az *és*, vagy a *pedig* kell az első mondatba. A többi javítást bejelöltem a szövegbe:

„Egy palesztin gerilla az éjjel megtámadott egy izraeli katonai tábor, megölt 6 katonát *és* további hetet *pedig* megsebesített, mielőtt elesett volna. [helyesen: mielőtt ő maga is]. A hírt az izraeli hadsereg szóvivője *közölte*, aki *elmondta*, hogy a palesztin fegyveres sárkányrepülővel jutott át Izrael északi határán, kijátszotta az őt üldöző helikoptereket [vesszőhiány] *és* egy út mellett leszállt. Ezután behatolt Kirijat Smona közelében egy izraeli katonai táborba [vesszőhiány] *és* mintegy félórán át tűzharcot vívott. Az akciót követően a hadsereg alakulatai megkezdték a környék átfésülését, hátha társai voltak [voltak társai] a fegyveres palesztinnak. Ennek során a katonák lelőttek tévedésből [tévedésből lelőttek] egy izraeli parasztot, akit gerillának néztek. Ez volt az első alkalom, hogy a palesztin erők légi úton sikeresen bejutottak Izraelbe [jutottak be Izraelbe].” (1987. nov. 26. K. 10 óra)

Más: „Hazánkban jövőre átlagosan 10—12 százalékkal drágulnak az élelmiszerek. *Ezen belül* a sertés tökehús ára 13 százalékkal, a *marhahús pedig* 10—11 százalékkal nő.” (1987. nov. 26. 14 óra.) Először is: a marhahús *ára* nő, vagy a *marhahúsé pedig*. De itt a *pedig* el is hagyható!

Nem világos a logikai szerepe az *ugyanis*-nak a következő hírben. S az sem, hogy miért van határozott névelő a 3. mondat élén. (Nehéz ezt a mondatot összekapcsolni az elsővel!)

„Néhány napon belül már a második román olajszállító hajót éri támadás a Perzsa-Arab-öbölben. Öbölmenti [!] hajózási források is megerősítették az akció tényét. [Ennek] A 90 ezer tonnás hajó[nak a] kapitánya *ugyanis* segélykérő-jelzéseket [!] adott le *és* a rádióan közölte, hogy a támadást követően tűz ütött ki a fedélzeten.”

A következő hírből elhagyható lenne az *és* kötőszó, de még a *pedig* is. Van a hírben egy nehézkes, 7 elemű szó szerkezet is:

„Ausztriában tisztítják majd Szentgotthárd városának szennyvizét. Az erről kötött megállapodás értelmében a *Szentgotthárdtól alig egy kilométerre levő osztrák Jenners-*

dorfban [hét szavas szó szerkezet!] dolgozzák fel a Vas megyei település szennyvizét. A tisztítóba csővezetékén juttatják el a szennyvizet [vesszőhiány, felesleges kötőszó; új mondat indításával rövidre lehetne zárni az információt.] és az ülepítés után visszamaradt iszapot talajjavítóként a helybéli gazdáknak adják el, a tiszta vizet *pedig* a Lapincs patakba engedik. A bérmunkáért a magyar fél villamosárammal fizet. (1987. XII. 10. K. 10 óra.)

Megnehezíti a mondat logikai összefüggéseinek felismerését, a szó szerkezetek és tagmondatok kapcsolását a sok és kötőszó a következő hírben. Helyesbítési javaslatomat szögletes zárójelben a szövegbe ékelve adom meg. -- A rákövetkező hírben a *hiszen* használata indokolatlan: abból, hogy valakinek feladata valami, abból még nem következik, hogy meg is tud neki felelni. És hogyan lehet *megállapítani* az *ártalmatlanná* tételt?

„Szent-Györgyi Albert nevét vette fel a Szegedi Orvostudományi Egyetem. Szent-Györgyi Albert 50 évvel ezelőtt a szegedi egyetem Orvosvegytani Intézetében elért élettani kutatási eredményeiért kapott Nobel-díjat és [vesszőhiány, felesleges kötőszó; inkább: máig is . . .] máig is ő az egyetlen magyar, aki hazai kutatásai alapján részesült a legmagasabb nemzetközi tudományos elismerésben. A névadó alkalmából tartott ünnepi ülésen Németh Károly, az Elnöki Tanács elnöke azt mondta, hogy Szent-Györgyi Albertet a felelősségérzet és a humanizmus vezette tudományos és közéleti tevékenységében egyaránt, és [inkább így: „ . . . felelősségérzet és humanizmus vezette mind tudományos, mind közéleti tevékenységében. Ez . . .] ez a szellemiség követésre méltó napjainkban is.” (1987. XII. 10. K—P. 22 óra.)

„A Nemzetközi Atomenergia Ügynökség kész és képes arra, hogy segítséget nyújtson a középhatótávolságú rakéták megsemmisítéséről aláírt megállapodás ellenőrzéséhez. A szervezet vezérigazgatója Hans Blix kijelentette, hogy az atomenergia[-]ügynökség az egyetlen olyan szervezet a világon, amely meg tudja állapítani az *atomtöltetek szakszerű ártalmatlanná tételét*, hiszen az a feladata, hogy ellenőrizze a nukleáris energia békés-célú felhasználását.” (1987. XII. 09. K. 22 óra, 1987. XII. 10. K. 4 óra.)

A hírek logikai építkezése (szórend, mondatsorrend, szövegkohézió)

Számos esetben az nehezíti meg a hírek megszólaltatását és befogadását, hogy nem világos a hír (nyelvi) logikája, ezért nehéz a hírt dekódolni és átkódolni: érzékeltetni hanggal a mondatok közötti kapcsolatot (erről már a kötőszavak használatával kapcsolatban szóltam néhány szót), illetőleg elválasztani a hírek tételmondatszerű részeit a „nem fontos” vagy illusztráló, emlékeztető, magyarázó, de mindenképpen máshogyan mondandó részétől stb. Ennek gondjai rendszerint a megfogalmazás hiányosságaiból adódnak: hiányzik vagy félrevezet valamely nyelvi elem, mely a mondatok, mondatrészek közötti viszonyt vagy kapcsolatot tükrözhetné; vagy a szövegben hibás valamelyik szövegkohéziós eszköz; vagy egyszerűen csak rossz a mondatoknak, ill. a mondatokban a mondatrészeknek a sorrendje.

Nézzünk néhány példát:

„Jugoszláviában *egy bányász* meghalt, *6-an* megsebesültek Zenica város közelében. *A* bányában metángáz-robbanás történt[,] és a detonáció olyan erős volt, hogy a városon belül is megrázkódtak az épületek. A jugoszláviai szerencsétlenség további részletei egyelőre nem ismeretesek.” (1988. II. 2. K.—16.)

A hírben több olyan nyelvi forma is van, mely zavart idéz elő. Az áldozatok számának megadásában nem tudni, mit akar jelenteni a *6-an* forma. Egyértelmű és logikusabb lett volna a szöveg így: „Egy bányász meghalt,

hat pedig megsebesült”, vagy ha a sebesültek nem bányászok: „Egy bányász meghalt, 6 más személy megsebesült.”

Szerencsétlenebb azonban a második mondat. Ennek az volna a feladata, hogy megmagyarázza a szerencsétlenség okát. Ezt azonban nem kapjuk meg, csak sejtethjük, mert a mondat egyrésztől egy határozott névelős főnévvel (*A bányában*) indul, noha a szövegelőzményben még nem volt szó bányáról, s így semmi nem indokolja a határozott névelő használatát. (Abból ugyanis, hogy *egy bányász* meghalt, még nem következik a bányaszerencsétlenség; a magyar hallgató pedig nem tudja, hogy Zenica bányaváros! Másrésztől hiányzik a mondatból az a nyelvi elem, mely az előzményhez kapcsolná, és így segítené az okadatolást: „*Egy bányában ugyanis* metángáz-robbanás történt...” Vagy ha a városban csak egy bánya van, maradhat az *a* névelő egy ilyen indítás után: „Jugoszláviában egy bányász meghalt... Zenica bányaváros közelében. A bányában...”; még egyértelműbb lett volna így „Jugoszláviában bányaszerencsétlenség következtében egy bányász meghalt... Zenica város közelében. A bányában metángázrobbanás történt.”

Felesleges és hibás is az eredeti hír második mondatának második felét és kötőszóval kapcsolni az előzményhez. Külön mondatként kellett volna indítani („A detonáció...”), mert csak az első mondat és a második mondat második fele között van ok-okozati viszony; a detonáció ereje az előzmény szempontjából mellékes, csak a 2. mondat 2. fele tekintetéből érdekes. Laza a kapcsolat a két tagmondat között, szoros viszont a 2. mondat 2. tagmondata és a *hogy*-gyal kezdett mellékmondat között.

Jó viszont, hogy a hír elkerüli a biztonsági ismétlések suta formáját. Számtalan külföldi eseményről szóló hírben, különösen melyek terrorcselekményeket, szerencsétlenséget, negatív (politikai) eseményeket közölnek, a hír végén — rendszerint utolsó szóként megismétlik a külföldi helynevet vagy az országnévet, nehogy a (figyelmetlen) hallgató hazai eseménynek gondolja az elmondottakat. Ez rendszerint abban a nehezen elmondható, suta formában jelenik meg, melyben a mondat utolsó szava helynév vagy országnév. A hír szempontjából ez nem hangsúlyos, hiszen csak emlékeztető funkciója van, de mivel a mondat és a hír végén van, hangsúlyt vonz magához; szinte lehetetlen erős hangsúly nélkül kimondani: az ún. „slusszpont” miatt erős dallambeli lelépést kíván a hanglejtés, s ez „lefelé kiemelést”, erős hangsúlyt eredményez. Nos, hírünk elkerülte ezt a rossz formát (szórendet). A határozót a maga helyére tette: „A jugoszláviai szerencsétlenség további részletei egyelőre nem ismeretesek.” A természetes jelző helyén álló, hátravetett jelzői értékű határozó, a szokásos rossz változat így hangzik: „... A szerencsétlenség további részletei nem ismeretesek Jugoszláviában.” — Vélhetőleg azért maradt el ez a szokásos formula, mert szinte kiabálóan hamis és félreérthető lett volna.

Ugyancsak az *a* névelő, valamint az *és* kötőszó idézi elő az értelmezés, a befogadás megtorpanását a következő hírben. Indokolatlan a használatuk, hiszen nem volt szó az előzményekben kivételekről (s a hallgató nem köteles tudni, hogy egyáltalán lehetnek-e kivételek). Másrésztől az *és ez a tendencia* nem köt vissza világosan a *növekedés* szóhoz. Inkább a 10%-hoz kapcsol; vagy talán a *recesszióhoz* kellene?

„Az ENSZ prognózisa szerint az idén folytatódik a világgazdasági recesszió. A jelentés emlékeztet arra, hogy tavaly lelassult a gazdasági növekedés üteme. A néhány kivétel között szerepel Kína, ahol a növekedés elérte a 10 százalékot[,] *és ez a tendencia*

az idén várhatóan folytatódik.” (1988. I. 12. P. – 11.) Helyesen: „... lelassult a gazdasági növekedés üteme. Ez alól kivétel – többek között – Kína, ahol a növekedés elérte a 10 százalékot, és ahol további fejlődés várható.” (Ha valóban várható Kínában további fejlődés, ha ott a növekedés és nem a recesszió tendenciája folytatódik.)

A következő példák – a beírt megjegyzések segítségével – magyarázzák önmagukat:

„Magyarországon az enyhe időjárás miatt január első harmadában 10 százalékkal kevesebb energia fogyott, mint tavaly ilyenkor. *Decemberben nem érződött a meleg hatása a lakossági tüzelőanyag-felvásárlás miatt.* [No, de kérem! Bőrünkön éreztük! De nem érződött a meleg hatása a *tüzelőanyag-felvásárlás* o n, vagy az *energiafelhasználás* o n a *tüzelőfelvásárlás miatt*, mert] Bár melegebb volt, mint az előző évben, mégis 50 ezer tonna olajjal egyenértékű energiával több fogyott el.” (1988. I. 12. P.–11.); „Egyre kevesebb a remény, hogy újabb túlélőket találunk a Fülöp-szigeteki hajókatasztrófa után, amelynek *gyakorlatilag* úgy [?] 1480 halálos áldozata van. [Elméletileg mennyi lehet?] *Összesen* [talán *mindössze*] 26 embert mentettek ki [tudtak kimenteni] annak a hajónak az utasai közül, amely...” (1987. XII. 21.)

A szerkezeti elemek elé tett zárójeles számok mutatják a helyes szórendet ebben a hírben, melyben van egy 8 szavas szószerkezet is:

„Zimbabweben ismét merényletet követtek el az afrikai nemzeti kongresszus tagjai ellen. A [3] *dél-afrikai fajüldöző rendszer ellen tüntető mozgalom tagjai közül* [2] 3-an [így!] megsebesültek, [4] egyikük súlyosan [1] a gépkocsiba rejtett pokolgép robbanásától.” (1988. I. 12. P.–11.)

A következő hírt a nehézkes fogalmazásra is idézhetnénk, hiszen – a tömörítés következtében – egy 7–8 szavas szószerkezetet is találunk benne. Vitatható azonban, hogy az első mondatban mi a helyesebb vagy jobb szórend a szerkezeten belül. Az eredeti-e vagy az:

„A Fővárosi Bíróság jóváhagyta a *Végh Antalra rágalmozásért kirott 42 ezer forintos pénzbüntetést*”? Az eredeti hír így hangzott: „A Fővárosi Bíróság jóváhagyta a *rágalmozásért Végh Antalra kirott 42 ezer forintos pénzbüntetést*, amelyet első fokon ítél meg a Budai Központi Kerületi Bíróság. A pert Östereucher Emil[,] magyar származású futball-menedzser indította, azt állítva, hogy Végh Antal egy *külföldi újságnak adott interjúban tett kijelentésével* neki jelentős érdeksérelmet okozott. A magánvádoló szerint...” (1988. I. 7. K.–22.)

Sajátos szórendi és értelmezési problémát vet fel a következő hír (1987. XII. 10):

„Perez de Cuellar ENSZ-főtávkár befejezte közvetett tárgyalásait Irak és Irán képviselőjével az esetleges tűzszünetről. Kiderült, hogy az álláspontok nem közeledtek egymáshoz, mert *Irán továbbra is Irak agresszornak minősítését követeli.*” (1987. I. 10.)

Hónapok óta folyik a vita akörül, agresszor-e Irak vagy sem. Irán rendszeresen követeli, hogy *minősítsék* Irakot agresszornak, vagy *minősítsék* *agresszornak* Irakot. A rádióban ez mindig olyanféle rosszul értelmezhető és rosszul hangsúlyozható formában hangzik el mint: „Irán továbbra is Irak agresszornak minősítését követeli.” Mintha eddig Iránt minősítették volna annak. Ez is, az „Irakot minősítsék agresszornak” forma is az *Irak* hangsúlyozását és a *minősítsék* hangsúlytalanodását sugallja, és arra utal, mintha Iránt minősítették volna agresszornak, korábban. Pedig valójában – úgy tudom – arról van szó, hogy Irakot végre már agresszornak kellene minősíteni. (Netán funkciója van a dodonai szórendnek?) Egyértelműen: „... , hogy minősítsék agresszornak Irakot.”

A mondatok sorrendje az itt következő hírben azt sugallja, hogy az elektori testületnek azért kell dönteni a finn államfő személyéről, mert Koivisto vezet a jelöltek közül: „Finnországban Koivisto elnök az első fordulóban nem szerezte meg az újraválasztásához szükséges abszolút többséget. A *szavazatok több mint 48 százalékát kapta meg az államfő, és így ő vezet az elnökjelöltek közül. Mindez azt jelenti, hogy a hónap közepén egy 301 tagú elektori testület fog dönteni a finn államfő személyéről.*” (1988. II. 1. K.-22.)

Legalább a mondatok sorrendjét kellett volna jól megválasztani. Azonnal érthetőbb lett volna a hír. A jelenlegi sorrend helyett így: 1, 3, 2. Ez utóbbi mondatba egy ismétlődő elem azért bekerülhetett volna („... kapta meg Koivisto államfő...”).

A példák számát lehetne szaporítani...

A látható hír — a hírek külalakja

Nagyon sok a hírszövegekben a kézzel beírt javítás: pótlás, húzás. Ezek olykor rejtvényfejtésre készítetik a felolvasót, akinek amúgy is kevés idő áll rendelkezésére, hogy alaposan megismerkedhessék a hír tartalmával és nyelvi formájával. Erre annál inkább szüksége volna, mert a javítások következtében nem egyszer egyeztetési hibák, rossz vonzatok maradnak a szövegben, s olykor az egész mondat rendberakása is kárát látja a „javításnak”. Szép számmal találunk kézzel írt, olykor olvashatatlan javításokat is a hírszövegekben.

Záró gondolatok

Elég hosszú megfigyelés alapján joggal állíthatom, hogy csaknem minden hírblokkban van legalább három olyan hír, mely nyelvileg (azaz grammatikailag) nem rossz ugyan, csak kommunikatívum nem jó: mert nehezen fejthető fel, vagy mert nehezen mondható, mert kétarcú szerkezet van benne; mert nem világos mondatszerkezete; mert meghökkentő a szóhasználata; vagy mert nem világos a mondanivalója; mert nem egyértelmű a logikája; mert olyan előismereteket kíván, tesz fel, melyek csak kevesek birtokában vannak; mert túl erős a szinonimahasználata; vagy mert csak következtetlenség az inter-punkciója stb. Ezek a felolvasót — mert nem tudja kiszámítani, melyikkel találkozhat — óvatosságra készítetik még akkor is, ha van megfelelő ideje a felkészülésre. (Nagyon gyakran nincs, néha csak öt perce, legjobb esetben 10 perce, s ez még egy 3 perces hírhez is kevés.) Az óvatos haladás következtében a felolvasó nem mer kiemelni, ellenpontosítani, süllyesztetni, tehát hallgató sem tudja követni a hír fő vonalát, nem tudja megjegyezni az elhangzottakat. Megszűnik a hír kommunikativitása.

Javaslatok

Mivel a rádió hírszolgáltatása, hírközvetítése többszereplős műfaj, megjavítása, hatékonyabbá tétele érdekében nagyobb figyelmet kellene fordítani a szereplők együttműködésére, összjátékára, arra, hogy a szereplők egymás munkáját segítsék, megkönnyítsék. Ez a Hírszerkesztőség tagjaira nézve azt

jelent(het)i, hogy nagyobb figyelmet kellene fordítani a hírek megszövegezésére: szájra, földre kell megfogalmazni a híreket, s nem a szemnek írni. Ez nehéz munka, mert az, aki ír, öntudatlanul is tömörít. Gyakran kétszer kellene ugyanazt a hírt megfogalmazni: először tömören, majd ezt szájra-földre átírva. Ennek érdekében meg kell tanulni az oldottabb — mellékmondatos — nyelvi formák használatát, mert ennek követhetőbb mondat szerkezet, pergőbb ritmus lehet az eredménye. (Némi késleltetéssel csak, mert a szöveg megszólaltatójának is át kell állnia!) A hírek időtartamát nem a leírt sorok száma, hanem az idő alapján kellene kiszámolni. (Vö. Wacha Imre: Beszéljünk a beszéd-ről! 1978.57-73.) A szöveg megszólaltatóinak több felkészülési időt kellene adni. (A hozzám eljutott anyagban kevés volt az olyan hír, mely ne röviddel a híradás előtt jutott volna el a felolvasó kezéhez!) Nem ártana az sem, ha a hírszerkesztők nem rádiós újságírói, hanem rádiós újságbeszélői továbbképzést kapnának. Ennek egyik része lehetne a szájra-földre fogalmazás követelményeinek megismerése, másik része beszédtechnikai és beszédstílus-tanfolyam, hogy a hírfőnök füle, belső hallása is kifejlődjön a beszédírás érdekében. — Ugyancsak ehhez a kérdéskörhöz tartozik: állandó (tovább) képzéssel tanítani-nevelni kell az új munkatársakat. (Még oly formában is, hogy minden új munkatársnak meg kellene ismerkednie a rádiós írás és beszéd eléggé gazdag szakirodalmával.) Végül egy nem új és már többször is kudarcba fúlt javaslat: Párbeszédet kellene kialakítani a beszédet vizsgáló és tanító nyelvész szakemberekkel, főleg pedig a gyakorlati gondokat „szájukban” is ismerő bemondók közül olyanokkal, akik a kölcsönös és közös gondokról érdemben és gyakorlatban tudnak szólni, akikkel meg lehetne beszélni a közös gondokat.

*

A felmérés elkészülte, a cikk megírása, megvitatása (1988. februárja) és megjelenése között csaknem három év telt el. Ha a hírek tartalma időszerűtlenné vált is eközben, cikkem lényegi mondanivalója: a nyelvhasználattal, fogalmazásmóddal kapcsolatos megfigyeléseim, megjegyzéseim többsége sajnósa is érvényes. Ennek egyik bizonyítéka az a kis közlemény, mely az RTV-Újság 1990. évi 45. számában jelent meg. Ebben a hírszerkesztésről a következőket olvashatjuk: „A megszokott menet a következő. Bejön a hír valamelyik telexen — a Kossuth rádióknak külön készüléke is van, amelyen a legsürgősebb közlések »nyersen«, szerkesztetlenül érkeznek az MTI-ből... — az ügyeletes szerkesztő elolvassa és lediktálja. A soron levő turnusvezető átnézi, esetleg — ízlésétől függően — kicsit javítgat a mondatokon, majd az adásra szánt híreket rangsorolja: melyik hangozzék el előbb, melyik később. Ha ezzel is megvan, a csőpostába teszi az »olvasnivalót«..., hogy... eljusson a bemondóhoz.” A kiemelés tőlem, W. I. A cikk címe: Csőbe húzott hírek.

Wacha Imre

A belehallás jelenségéről

II. A vonatot, a kerekek zakatolása

Míg a harangok csengése-bongása az ütemén kívül változó hangszíneivel is alkalmas a belehallás kiváltására, a mozdony pöfögésében, a vonatot, a kerekek zakatolásában az ütem, a ritmus viszi a fő szerepet. Mindamellett a népi belehallásokban a hangszínutánzás is érvényre jut. Ezeknek az alábbi típusait különböztethetjük meg, mindenekelőtt Faragó József—Fábián Imre közlései alapján. (Bihari gyermekmondókák. Bukarest, 1982. A lapszámok erre a kiadásra utalnak.)

A vonatot idéző belehallások egy része hangutánzó — nem is mindig értelmes — szavakat használ fel, a csekély terjedelmű egyéb szó- vagy mondatkörnyezet ezekhez idomul: „*Csi-hi, pu-hi, Ke-fe-kő-tő, Csi-hi, pu-hi, Ke-fe-kő-tő*” (190, Mezőtelki); — „*Megy a zsi-ki-zsi-ki-zsi-ki, Megy a zsu-ku-zsu-ku-zsu-ku, Megy a ma-si-na, ma-si-na, ma-si-na, Én vagyok a ma-si-nis-ta*” (uo., Székelyhid); — „*Fut a vo-nat, Megy a vo-nat, Za-ka-tol, Za-ka-tol, Ta-ka, ta-ka, Ta-ka, ta-ka, Za-ka-tol, Za-ka-tol* (uo. Cséhtelek); — hosszabb „szövegkörnyezet”-tel: „*Si-hu-hu-hu, Ha-za-me-gyek, Pa-szulyt e-szek, Az asz-szony-nyal Ősz-sze-ve-szek*” (uo., Kágya).

Hangutánzó szó nélkül, a ritmust és a hanghatást érzékeltető, egyébként közömbös jelentésű szavakkal: „*Kur-ta far-ka, Kur-ta far-ka . . .*” (191, Rév) „*Sok a trak-tor, Sok a trak-tor . . .*” (uo. Mezőtelki); „*Ku-tya-gu-mi az or-rod-ra, Ku-tya-gu-mi az or-rod-ra*” (190, Kiskereki).

Hangutánzó szó nélkül, a ritmust érzékeltető, de már a vonatot szerepére utaló — s a hangrend tekintetében sem közömbös — mondatokkal: „*Vi-szek, ho-zok, Vi-szek, ho-zok . . .*” (191, Pusztajlak); — „*So-kat rak-tak, So-kat vi-szek, So-kat rak-tak, So-kat vi-szek . . .*” (uo. Rév); — az előrehaladás nehézségeit is érzékeltetve: „*So-kat rak-tam, El-a-kad-tam, So-kat rak-tam, El-a-kad-tam . . .*” (uo., Kágya); — „*So-kat rak-tak, Meg-sza-kad-tam, So-kat rak-tak, Meg-sza-kad-tam . . .*” (uo., Érmihályfalva); — „*So-kat rak-tam, Nem bí-rom, Ha meg-u-nom, Le-ra-kom . . .*” (uo., Tóti).

A legelterjedtebbek — országszerte is — azok a változatok, amelyeket a kaptatón felfelé, majd az ereszkedőn lefelé haladó vonatot „szájába” adnak; pl. — a kaptatón (lassan, szuszogva): „*Se-gít-se-tek, Se-gít-se-tek . . .*”, az ereszkedőn (gyorsan, aprózva): „*Ha-tan vagy-tok, Se kel-le-tek, Ha-tan vagy-tok, Se kel-le-tek . . .*” (191, Nagyszalonta); — a kaptatón: „*Is-ten se-gíts, Is-ten se-gíts . . .*”, az ereszkedőn: „*Ha se-gítsz is, ha nem is, Me-gyek én már ma-gam is . . .*” (uo., Albis, Mezőbaj; hasonló változatot ismer Lőrincze Lajos Szentgálról); — a kaptatón: „*Csak egy ki-csit, Csak egy ki-csit, Is-ten se-gíts, Is-ten se-gíts . . .*”, az ereszkedőn: „*Ha se-gí-tesz, ha nem is, Le-jő-vők én ma-gam is . . .*” (191, Ottomány); — a kaptatón: „*So-kat rak-tak, Is-ten se-gíts, So-kat rak-tak, Is-ten se-gíts . . .*”, az ereszkedőn: „*Ha se-gí-tel, ha nem is, Le-me-gyek én ma-gam is . . .*” (uo., Éradony); — a kaptatón: „*Is-ten se-gíts fel a domb-ra, Is-ten se-gíts fel a domb-ra . . .*”, az ereszkedőn: „*Ha az Is-ten sem se-gít, El-me-gyek én ma-gam is . . .*” (192, Érbogyoszló); — a kaptatón: „*Fel-me-gyek, ha Is-ten se-gít, Fel-me-gyek, ha Is-ten se-gít . . .*”, az ereszkedőn: „*Le-me-gyek, ha nem se-gítsz is, Le-me-gyek, ha nem se-gítsz is . . .*” (191—2, Albis).

A legtöbb változatot Érbogyoszlón jegyezték fel, a már idézetten kívül: A tehervonat a kaptatón: „*So-kat rak-tál, So-kat rak-tál . . .*”; a személyvonat a kaptatón: „*Is-ten se-gíts, Is-ten se-gíts . . .*”; az ereszkedőn: „*Ha nem se-gítsz, úgy is jó, Ha nem se-gítsz, úgy is jó . . .*”; a síkon: „*El-me-gyek én ma-gam is, El-me-gyek én ma-gam is*” (192).

Ez utóbbi változatoknak szépirodalmi feldolgozását is ismerjük. Móricz Zsigmond írja a következőket Kerek Ferkó című regényében:

„Ferkó nevetett, s új irányt akart adni a beszélgetésnek, de megváltott az magától is. Távolról hallatszott a vonat pöfögése, mire elhallgattak a parasztok egy kicsit, mintha ismeretlen istenek vonulnának át a pusztán. De mégis istenek, s egy kis tiszteletet érdemelnek. Csak legalább annyit, hogy ne ártsanak.

— Hej, de nyög már megint a kaptatón — mondta Pamuk Gábor. — No, majd örül az ereszkedőnek.

— Tudja kend, hogy mit mond? — kérdezte a kurta lábú Mihályka Jónás, aki mostanáig falatozott, hát nem volt ideje eddig beleszólni.

— Mit?

— Mikor kapaszkodik, azt mondja, hogy: *Ben-csik Jó-zsi, meg-sza-ka-dok, Ben-csik Jó-zsi, meg-sza-ka-dok!* Mikor meg lefele jön, akkor mán így henceg, hogy *Bencsik Józsi, esz a fene! Bencsik Józsi, esz a fene!*

Némelyek nevettek, de Pamuk Gábor komolyan mondta:

— Lehet a, hé!

— Ki az a Bencsik Józsi? — kérdezte Ferkó.

— Hát a bakter a dombon.

Ferkónak valami furcsa, megható érzése támadt. Csakugyan. Lehet a, hogy a mozdony személyesen ismeri Bencsik Józsit, és panaszkodik neki, míg bajba van, és füttyül rá, mikor jóra fordul a sora. MÉR NE ISMERNÉ? Itt a pusztán! Mikor minden este itt megy el a kapuja előtt, s szembenéznek, mikor ott áll Bencsik Józsi a piros zászlóval, és vigyáz, hogy a bolond masina jó úton járjon, mert mégiscsak Bencsik Józsinak kell vigyázni, hogy a nagyúri pesti vonat el ne menjen arra a kisgyócsi tanya felé . . .” (Kerek Ferkó. 1968. 134.)

A kocsikerek zörgésébe, nyikorgásába is afféle mondani-valót lehet behallani, mint a vonat zakatolásába. A kenetlen kerék hegynek fel ezt mondja: „*Nincs háj, Nincs háj . . .*”. Miután megkenték: „*Nyal-tam, fal-tam, Nyal-tam, fal-tam . . .*” (BGy. 193, Albis). Másutt meg így szól a kenetlen kerék: „*Nyi-fit, nya-fot, Fél font gya-pot, Ma tet-tem fel, Le is fogyott . . .*” (192, Köröstárkány); — „*Meg-ít-ták a ke-nőcs á-rát, Meg-ít-ták a ke-nőcs á-rát . . .*” (uo., Gálospetri). — Társadalmi töltésű mondanivaló, amely a harangok szavába oly gyakran értődik bele, a kocsikra vonatkoztatva egészen kivételes: „*U-rak-nak sza-la-dok, U-rak-nak sza-la-dok* (uo., Éradony).

A s z e k e r e k mondókái lassúbb üteműek, öregesek: „*Dicc-döcc, Dicc-döcc . . .*” (BGy. 192, Köröstárkány); — „*Ha-za-fe-lé dö-cö-gök, Ha-za-fe-lé dö-cö-gök . . .*” (uo., Éradony); — „*Ö-re-gek-nek va-ló, Ö-re-gek-nek va-ló . . .*” (uo., uo.). — A t a l i c s k a k e r é k meg ilyeneket mond: „*Fi-ról fi-ra, Fi-ról fi-ra . . .*” (192, Kágya); — „*Tol-vaj-nak ta-szí-tok, Tol-vaj-nak ta-szí-tok . . .*” (uo., Éradony).

A m a l o m k e r e k e k így beszélnek egymással: A felső kerék: „*Ne dör-zsölj, Ne dör-zsölj . . .*”, az alsó kerék: „*Dör-zsöl-lek, Dör-zsöl-lek . . .*” (BGy. 193, Érbogyoszló). A felfelé lassan kaptató s a lefelé vígan szaladó vonat

más-más ütemű monókájának a megfelelői a malomkerekek „beszédében” is megvannak. Így Éradonyban, ha üres a garat, ezt mondják: „*Ű-re-sen jár a ga-rat, Tölts még a ga-rat-ba . . .*”, ha túl van terhelve: „*Nem bí-rom so-ká-ig, nem, Nem bí-rom so-ká-ig, nem . . .*” (193). De nemcsak a keleti Biharban, hanem a nyugati Göcsejben is éltek az ilyen kettősségek. A csehi malom, száraz időben, mikor kevés a vize, keservesen nyikorgott: „*Esz szem kevis, Kettü sok, Szűz Mária, Segi még!*” Ha azonban sok a vize, „cinikusan” zakatolta: „*Ha segicc még, ha nem is, Megnüöllum ién magam is*” (Gönczi: Göcsej 521–2). — „A barlahidai malomnak — írja Gönczi (i. m. 123) — hajdan két gazdája volt: Foki és Inkey. Foki helyben, Inkey pedig a megye más részén lakott. A malom, ha bőséges vize volt, ezt a nótát fújta (gyorsan): Foki, Foki, Foki, | Foki, Foki, Foki. Ha szűkös volt a víz, akkor meg ezt (az első szótagot húzva): *In-key, | In-key.*” — „Ennél humorosabb és találőbb megítélését a helyzetből folyó egyenlőtlen részesedésnek kívánni sem lehet” — teszi hozzá Gönczi. (Vö. uó.: Göcsej népköltészete 91–2.)

A malom beszédének is akad szépirodalmi feldolgozása, mégpedig megint csak Móránál:

„Valamikor — van annak háromszáz esztendeje is, ha nem négyszáz — két vízimalom örölte a becseiek búzáját a Tiszán. Egyik a felvégen, a másik az alvégen. Csendes, szelíd nyári éjszakákon elhallatszott szavuk a harmadik határig. A felvégi malom mindig ezt hajtogatta nagy haragosan:

— *Vidd ördög, vidd ördög, törököt, törököt!*

Amire csendesén visszakattogott az alvégi:

— *Magyar Pál, Magyar Pál, lisztes zsák, lisztes zsák!*

Nagy sora volt annak, hogy így feleselgettek egymással akkoriban a becsei vízimalmok. Török világ volt már akkor errefelé. Vegyest laktak a faluban a magyarok a turbános atyafiakkal. Amilyen embertelen volt a török háborúban, ellenség gyanánt, olyan békességes cimborá vált belőle, ha letelepedett valahol.” (Id. Hernádi Sándor: Stílusiskola 198–9, vö. 136.)

Mint már említettük, a mozdony, a vonat, a kerekek kiváltotta folklórisztikus belehallásokba és ezek szépirodalmi felhasználásába a ritmus mellett a hangszín is belejátszik; így például az imént idézett Móra-szövegben az örölő malomkerekek zakatolásába beleértett, *ö* és *r* hangokkal gördülő szavak: „*Vidd, ördög, vidd ördög, törököt, törököt!*” Mindamellett a vonat zakatolását érzékeltető legtöbb szépirodalmi példában — szinte egyoldalúan — az ütem, a ritmus játssza a fő szerepet, teljesen függetlenül a belehallott szavak, mondatok értelmétől, sőt többnyire a hangalakjától is.

Az idevágó példák élére Szabó Lőrinc vallomása kívánczik, amely első versének megszületését, a versírás „megtanulását” idézi fel, a Tücsökzene 107. strófájában:

Első versemet egy nyári napon
írtam a hortobágyi vonaton.
Magam voltam. Dél. Tücskök. Vad meleg
Durúzsoltak, álltak a kerekek.
Vártunk. Döcögtünk. Ett az unalom.
Ohatnál végigdőltem a padon,
úgy kábított már a tücsökzene,
meg a *sínek egyhangú üteme.*
Így lesz ez Balmazig, Debrecenig?

Ásítottam. *Dúdoltam valamit,*
valami zsongót: zsongott, kattogott
vonat és világ. S egyszer csak, ahogy
rakosgattam a ringó szavakat,
rimbe kattant bennem két gondolat.
 Ez felébresztett, mint valami vicc.
 Vers? Nagyt néztem. Hogy is volt csak? Így?
 Egész jó játék. De fog menni? Ment.
 Felfrissülve értem el Debrecent.

(TücsökHzene: Az első vers)

S hogy a szövegtől teljesen eltekintve, mennyire a vonattól ellesett ritmus, ütem volt a lényeges ebben a sorsindító élményben, meggyőző erővel írja le a költő a TücsökHzene következő darabjában, a 108. strófában:

Az első vers, s néhány társa, amit
 Ohat-pusztakócestól Debrecenig
 írtam, népdal volt: *a sín ritmusa*
hozta ki őket, nem én, annyira,
 hogy témájuk is a halászlegény
 volt a ringó Balaton tetején,
 meg a csárda s a jólismert betyár.
A vonat írta őket meg a nyár,
 mondom, s a rettenetes unalom,
 én mégis meglepődtem magamon,
 hogy mit tudok: fölrémlett valami,
hogy ha lelkét az ember ráteszi
a taktusra, hát az viszi tovább . . .
 Otthon Zoli azt mondta: marhaság!
 Így aztán eldobtam a verseket,
 felejtettem a kísérletemet,
s csak azt jegyeztem meg, hogy az ütem,
ha akarom, ott van a nyelvemen.

(TücsökHzene: A megjegyzett ütem)

A kitöltetlen ütem élményére még egyszer visszatér a költő, a 197. strófában:

. . . Vitt a gyors,
 én meg, *ahogy a sín üteme szólt,*
 skandáltam — mit? A semmit. Szavakat.
Végtelen, üres anapesztusokat.

(TücsökHzene: Utazni!)

(Balázs Gézától tudom: egy régebbi rádióriportban egy másik költő, Takáts Gyula is hasonló élményéről számolt be.)

A vonat kiváltotta, önmagában tartalmatlan ütemről találóan írja Kosztolányi:

„*A vonat zakatolása* acélos, vidám csattogásával szilaj reményeket ébreszt bennünk.

Amint előrerobog, az élet lüktetését érzékelteti, a jövőt, s *zaja szövegtelen ütemvázat szolgáltat nekünk, melyet mi kedvünk szerint töltünk ki tervekkel, szavakkal.*” (Tailor for gentlemen: Novellák. III. 1957. 108.)

Az idézett novellában — amelyre még visszatérünk — valóban reménykeltő szavakat hall bele a főhős a vonat zakatolásába; ám az üres ütemkeret, a „szövegtelen ütemváz” más, esetleg éppen ellentétes hangulatú mondanivalót is befogadhat.

Így a felesége elvesztését sirató Zelk Zoltán versében a vigasztalan, könyörtelen valóságot (a ritmusváltást gondolat- és kötőjelekkel érzékeltetve):

És kávéház. És Balaton.
És villamoson. S vonaton.
Kattog a kerekek dala:
Nem — megy — haza — nem-megy-haza!

(Sirály)

Mély pesszimizmus is sugározhat a vonat zakatolásának értelmezéséből: „Nem is láttam még ilyen tiszta, áttetsző hajnalt szeptemberben. Ha fontos volna, amit jegyezgetek itt, a lepusztult büfékocsi asztalán, egy kémrepülőgép tizenöt kilométeres magasságból fényképezhetné a szöveget. De persze ügyet sem vet rám senki — az ég üres. Üres és mérhetetlenül magas. Úgy mászik alatta az egyforma dombokat kerülgető vonat, mint egy ásóval kettévágott földigiliszta.

Szólongatja alattam a sín az acélkereket.

Ne-húzd-to-vább-ne-bírd-ne-túrd-ne-csald-ma-gad-nem-é-let-ez-ne-fuss-ne-várj-ne-kép-ze-legj-ne-tudj-ne-higgy-ne-állj-ne-élj-

Szólongatja alattam az acélkerék a sánt.”

(Csengei Dénes: Találkozások az anygallal. Id. Gaál Edit: Összefoglaló feladatgyűjtemény magyar nyelvből 814.)

Az ütemkeretet kitöltő szöveg lehet teljesen közömbös is; például Laczkó Géza regényében:

„A lány barna testéből [Dini] sokat látott, s alig tudta róla levenni a tekintetét, pedig sok mindenre kellett volna még figyelni: *a vonat kerekei azt zakatolták: viderum ajnc, viderum ajnc*, a sürgönydrótok kottavonalai szépen szálltak, süllyedtek aszerint, miként ágaskodott beléjük egy-egy felbukkanó, elhanyagló telegráfpózna, úszott a föld hátrafelé fehér házikókkal, állatoktól fehérén ragyás, zöld mezőkkel, biztosan meglévő, csak öelőtte rejtezkedő délibábbal s Petőfi-versek foszlányaival . . .” (Királyhágó. 1971. 10.)

Egy másik regényhős az évfordulót bekeretező **s z á m o k a t** úgy idézi fel, mintha kerekek kattognák a fülébe:

„[Szórád János] ahogy hirtelenében utánaszámolt, rádöbbsent, hogy éppen huszadszor ünnepli május elsejét. Hinni se akarta, de arra gondolt — s mosolygott magán —, felesleges sorra vennie az éveket, hisz kerek a szám, kizár minden tévedést: harminchat-ötvenhat. Ahogy kissé türelmetlenül fel-alá járt a postahivatal kerítése előtt, szinte kísértést érzett, hogy

ütemesen ismételve — harminchat-ötvenhat —, mint amikor vonaton ül, s egy-egy emlékezetébe vésődött verssor ismétlésére csábítja az ütemes kattogás, ahogy a kerekek átgyödrülnek az összehegesztett sínek egymástól szabályos távolságra lévő varratain.

— *Harminchat-ötvenhat, harminchat-ötvenhat . . .*” (Vadász Ferenc: Nyugtalanságok nyara. 1979. 8.)

Semleges hangulatú lehet a kerékcattogásba belehallott monológ is: „*Csattogott bele a vonat az éjszakába, jobbra-balra hagyva egy-egy nyáj villanyfényt — városokat és falvakat érintve és kerülgetve — így-já-rok-így-já-rok-így-já-rok-így — Pol-di-nel-li, Pol-di-nel-li Ágoston — így csattogott a vonat az éjszakában rohanva a megállapodások szerint, a jelzőberendezések között a síneken.*” (Török Sándor: A legkisebb isten. 1966.)

De biztató szavakat is sugallhatnak a kerekek. Két együtt utazó, de a háború miatt elválásra kényszerülő szerelmesnek a párbeszédét a zakatoló vonat is kommentálja:

„— A legközelebbi jövendő a mi búcsúzásunk.

— Ne nehezsük meg. *Nem szól hosszú időre.*

Nem szól hosszú időre, nem szól hosszú időre, dübörögték a kerekek. — Rövidítsd meg, parancsolt magára Éva. Mutasd meg neki, hogy te is hiszel ebben: »*nem szól hosszú időre.*» (Ruth Kraft: Sziget jelzőtűz nélkül. Budapest, 1968. 564. — A fordító neve nincs feltüntetve.)

Olykor nem ilyen rövid párbeszédnek, hanem hosszabb — bár csak vélt — beszélgetésnek, elképzelt dialógusnak ad keretet a vonat zakatolása. Mindez azonban csak utólag derül ki Füst Milán regényében:

„— A rumivást pedig [ti. hogy az így morfondírozó főhős felesége egy kora reggelen — látszólag érthetetlen okból — megivott hat kupica rumot] nem jól értem — beszéltem magam elé.

— Ön semmihez sem ért — volt a felelet.

— Jó, jó — mondtam én. — Nem kell olyan szigorúnak lenni. Úgy látszik, csakugyan nem vagyok jó emberismerő. De baj az? Vannak ilyenek is. Viszont ez hagyja is, hogy félreértsék, hiszen ez olyan . . .

— *Nem olyan — felelték a kerekek.*

— De bizony. Most már tudom, hogy olyan . . .

— Azért érteni kell hozzá. Egy hangszerhez érteni kell — mondta valaki. S ez már olyan természetű megjegyzés volt, mintha Gregory Sanders [a főhős barátja] mondaná. Még a hangját is hallani véltem. Úgy látszik, egész éjszaka vele vitáztam. *És így tovább, egyik pillanattól a másikig, a vonat zakatolása szerint. Útban voltam ugyanis Bruges felé.*” (A feleségem története. 1957. 307.)

De hosszú, hosszú monológ is belefér a vonat megszabta ütemkeretbe. Sőt, néha függetlenedik is az ütemtől. Ennek illusztrálása végett térjünk vissza a korábban idézett Kosztolányi-novellához (Tailor for gentlemen).

A novella hőse, Bossán tanár úr egy ausztriai fürdőhelyen, ahol a nyarat tölti, találkozik volt tanítványával. Megkérdezi az elegánsan öltöző fiútól, hogy kivel varratja ruháit. A fiú jó lélekkel ajánlja neki szabóját, Schreinert. A nyaralásból hazatérő tanárba új reményeket önt „a vonat zakatolása, acélos csattogásával”:

„Bossán, aki július utolsó napján búcsút vett a kis osztrák fürdőhelytől s most hazafelé utazott egy zsúfolt másodosztályú fulkében, a kattogásra így felelt magában:

— Csak negyvenhárom éves vagyok. Mégis öregnek látszom. Az igazság az, hogy elhanyagolom magam. Milyen kitérdelt ez a nadrág, milyen kopott ez a kabát. *A ruha vénít, a ruha, a ruha.*

Később a kerekek ezt dalolták:

— Soha életemben nem volt egy jó ruhám. Mindig kucorogtam. A háború alatt papíruhában jártam. Papírba csomagoltam testemet, mint a mészáros a húst. Később se mertem semmit. Kis asztmás budai szabóknál varrattam, akik okulárét hordanak orrukon, áporodott ruhaszagot árasztanak, olcsón dolgoznak, de állandóan a drágaság miatt sopánkodnak. Jaj, azok az üzletek, amelyeknek ajtaján oly siralmasan nyafog a csengő, mikor belépünk. *Jaj, azok az üzletek, azok az üzletek.*

De mikor a határhoz ért s a vonat végigzötyögött a váltókon, ezt hallotta:

— *Nem öregszünk meg. Nem, nem. Még nem. Schreiner, Schreiner.*” (I. h.)

Végezetül térjünk vissza a versekhez. A halottak napjára hazautazó Illyés gondolataiban egymást űzik a fájó felkiáltások és a vidámabb vers-témák, finom iróniával fűszerezve:

Az egész vonatban magam vagyok?

Százszámra meszes koponya
szétszórva a lapályon a
vakondok-kúpok tábora.

Száguldok, de nem menekülnek.

*Noha a kerekek:
mit tettetek velem, mit tettetek!*

Hó-illat tölti meg a fülkét.
Az ablakrésen át
a szél kirántott egy félig beirt
szelet papírt.
Elfogadom a cenzurát.

*Füzi tovább
a kerekek gyors jambusa
a penzum fonalát.
Miről is? Hogyan megy haza
vakációra a deák?*

A modern versnek nem árt, ha kusza.

Sőt ihlető szerencse.

Pörög a szem mögött az elme filmtekerese . . .

(Állomások hosszán)

Nemcsak a vonat zakatolása készíthet versírássra, más ritmikus külső hang is. Erre megint Illyéstől idézhetünk egy — jóval ismertebb — példát:

... valami ritmust
dobolt az ujjam,
monoton, messzi
ütem-zenét,
mint állomáson a készülék.

Ejh, ez az ujj! Mi
üzen így néki?
Szinte csaholna!
Ugyan mi készíti?
Ujra madárfütyty?
Gépdohogás?
Füleltem, vízcsap?
Nem, — kalapács!

Persze! Itt szembe
dologba kezdtek!
Fönt a munkások!
Már *cserepeznek!*
Onnan jön ez a
friss üzenet,
ők verik ezt a
jó ütemet.

A sürgetést, hogy
álljam a versenyt,
hagyjam a könyvet,
írjam a verset...

(Cserepező)

(Folytatjuk.)

Rácz Endre

A kínai nyelv szótagtípusai a pinyin átírásban

Az alábbiakban fő célom a kínai nyelv ma már vitathatatlanul legfontosabb átírásának, az ún. *pinyin* (ejtése kb. „phinjin”) átírásnak közzététele oly módon, hogy ennek megfelelőit megadom a nálunk legismertebb három másik átírással: a standard angol ún. Wade-Giles, a magyar népszerű és tudományos átírásokkal. Kínai alatt a továbbiakban a pekingi és a többi észak-kínai nyelvjáráson alapuló köznyelv, a *putonghua* (ejtése kb. „phuthunghua”) értendő. A táblázat célja átfordító mechanizmust nyújtani az illető átírásokra, bár az egy-az-egybeni megfeleltetések a magyar átírások hibájából nem lehetségesek: a népszerű elnagyolt, a tudományos túlságosan részletező a fonológiai szempontból kielégítő pinyinhez és Wade-Gileshoz képest.

Másrészt igyekszem elfogadtatni a pinyint, a kínai átírások „méterrend-szerét”, hogy mi magyarok se „singgel-röffel” mérjünk 1989-ben, a pinyin világszerte történt elfogadásának 10. évfordulóján. Az átírások grafematikai jellemzésére, a kínai hangrendszerhez való illeszkedésére nem térek ki. (Egy ilyen táblázat elkészítéséhez a kínai nyelvnek csak alapismerete szükséges, ez azonban nélkülözhetetlen.)

Jelen konkordancia tulajdonképpen a „Keleti nevek magyar helyesírása” című mű (Bp., Akadémiai; a továbbiakban KNMH) kiegészítésének tekinthető. A pinyin átírásról hasonló táblázat ugyanis nem készült, pedig számos szakembernek (pl. fordítónak, szerkesztőnek) szüksége van rá (pl. külföldi bibliográfiák, lexikonok használatához). A KNMH tartalmaz egy „A kínai nyelv” című fejezetet (397–440), amely egy általános tájékoztatóból (397–404), egy „A mai kínai nyelv szótagtípusai” című listából (404–5), valamint egy magyar népszerű átírást használó név- és szójegyzékből áll (406–40). Az előszóban megfogalmazottak szerint ez lenne hivatott „az illető keleti nyelv írásának magyar helyesírásra való áttételének szabályzata” (10) lenni. A KNMH, legalábbis a kínai része, aligha felel meg a vele szemben támasztott követelményeknek. Mindenekelőtt nem nyújt semmiféle átfogó mechanizmust valamely átírásról az elfogadott magyar népszerűre, hanem mindössze kanonizálja az addigi, meglehetősen vitatható gyakorlatot. Pl. a KNMH nem szolgál útmutatással arra, hogy valaki egy idegen nyelvű szövegben előforduló új kínai névnek hogyan találja meg könnyen és egyértelműen a magyarosan írandó változatát. Ezen útmutatás hiányának köszönhetően a sajtóban számtalan hibrid átírással találkozunk. (Különösen kirívó a sportolók nevének írása; a helyneveket és a politikusok nevét gyakrabban eltalálják.)

A továbbiakban röviden jellemzem a táblázatban szereplő átírásokat, keletkezésük sorrendjében: a Wade-Gilest (1867.), a magyar tudományost (1937.), a magyar népszerűt (1952.) és a pinyint (1958.).

1. Az angol Wade–Giles átírás világszerte a legelterjedtebb volt, amíg a pinyin ki nem szorította. Sir Thomas Francis Wade dolgozta ki (1867.), majd Herbert Allen Giles némileg módosította (1892.). Közlésekor néhány felesleges mellékjelet elhagytam (pl. *é* helyett *e*).

2. A magyar tudományos átírásnak legalább három változata létezik. A tárgyaltak közül az egyetlen „historizáló”, meglehetősen ezoterikus átírás. Első változatát Ligeti Lajos alkotta meg (A kínai írásjegyek magyaros átírása. Kőrösi Csoma-Archivum I. kiegészítő kötet, 3. füzet, 1937:249–266). Ezt a változatot használta többek között Tókei Ferenc is „A kínai filozófia. Ókor. 1–3.” című művében (Bp., Akadémiai, 1962.). Következő, standard változatát „A kínai nevek és szavak magyar átírása” című kiadvány (Bp., Akadémiai, 1952.) közli, táblázatomba ezt vettem át. Harmadik változata Csongor Barnabás újítása, amelyet Henri Maspero „Az ókori Kína” című könyvének fordításában (Bp., Gondolat, 1978.) vezetett be. Ezen legutóbbi változat fő erénye a nyomdászt és olvasót egyaránt alaposan próbára tevő *ï* („kétpontos *i*”) kiküszöbölése. A különbségekre két példa: ami az egyikben (1937.) *hüü*, az a másik kettőben (1952., 1978.) *hü*, ami a legutóbbiban (1978.) *sze*, az az előzőben *szü*. Az átírás lényegében a szintén „historizáló” (valamicske nyelvtörténeti információt is tartalmazó) francia átírás adaptációja. Természetesen az igényesebb nyelvtörténeti, verstani munkákban jóval részletesebb átírásokat, rekonstrukciókat szokás használni.

3. A magyar népszerű átírást a már idézett „A kínai nevek és szavak magyar átírása” (1952.) közölte először, majd némi finomítással (pl. a *lő*, *nő*, *sej*, *zső* szótagtípusok felvételével) a KNMH is ezt fogadta el. Ezen átírás fogyatékoságára jellemző, hogy a nemrég megjelent „Kínai társalgás” (Bp., Tankönyvkiadó, 1986.) szerzője, Nagy Bálint maga kényszerült a magyar népszerűre alig hasonlító „magyaros” átírást barkácsolni olvasóinak. E könyvben egyébként rövid eligazítás található a kínai kiejtésről (9–14), a könyv végén pedig három átírás (pinyin, Nagy Bálint saját átírása, magyar népszerű) összehasonlító táblázata található.

A KNMH kínai részének legsúlyosabb tévedése a 404–5. oldalakon szerepel: „A mai kínai nyelv szótagtípusai” cím alatt nem a címtől várhatót nyújtja, hanem annál lényegesebben kevesebbet, a szótagtípusokat magyar népszerű átírásban, így közel száz szótagtípust egybemosva. A kínaiiban kb. 400 szótagtípust szokás megkülönböztetni (jómagam 404-et vettem fel a táblázatba) — a KNMH mindössze 302-t tart számon, tehát a kínai szótagtípusok csaknem egynegyede (!) sikkad el. Egy ilyen torzítás pedig nagyszámú kínai személy- vagy földrajzinév számontartásakor beláthatatlan konfúziókat okozhat. (Földünk ma élő lakói közül minden negyedik ember személyneve kínai név.)

4. A pinyin a Kínai Népköztársaság hivatalos latinbetűs ábécéje. Részleteiben az ötvenes évek végére dolgozták ki és Kína 1979-es kérésére világszerte elfogadták. Népszerűségére mi sem jellemzőbb, mint hogy a Szovjetunióban is a hetvenes évek közepe óta ezt használják a kínai–oroszlátárakban (pedig a hivatalos orosz átírás, ellentétben a magyarokkal, kielégítő). A pinyin az etalon a kínai átírásokat tárgyaló újabb munkákban is (pl. Klaus Kaden: Die wichtigsten Transkriptionssysteme für die chinesische Sprache. Eine Einführung zum Selbststudium. Leipzig, Enzyklopädie 1975., 2. Auflage, 1983.) és ez látszik alkalmasnak a kínai földrajzi nevek egységes átírására is (pl. Stephan Jaschek: Die Pinyin-Lautschrift als internationales System für die Transkription chinesischer geographischer Namen. Zentralasiatische Studien 13., 1979. 239–68).

Meglehetősen félrevezető a KNMH azon állítása 1981-ben, miszerint „Kínában mindmáig csak alkalmoszerűen használják” (401), és „a Kínában idegen nyelven megjelenő kiadványok nem mind tértek át a nevek pinyin-rendszerű átírására” (uo.). Ekkorra ugyanis nemcsak Kínában tértek át a pinyinre, hanem gyakorlatilag az egész világon. (Magyarország a ritka kivételek közé tartozik.) Nem érv a pinyin ellen az, hogy a kínai neveket idáig is magyar népszerűvel írtuk, minthogy angolul pl. sokkalta több kínai nevet nyomtattak le, mégis sikerült viszonylag zökkenőmentesen átállni a pinyinre.

Annak, hogy a KNMH kínai fejezete nem oldott meg semmit, legékesebb bizonyítékai a sajtó által (nem elsősorban az újságírók hibájából) folyamatosan termelt hibridek. Mindamelllett némi tudományos igénnyel megírt könyvben is elképesztő dolgokat találni 1988-ban is. Így Simoncsics Péter „A kínai akupunktúra régen és ma” című könyvében (Bp., Gondolat, 1988.) derűborúra cserélgetve három átírást használ: pinyint, angolt (Wade–Gilest) és magyar népszerűt — annak ellenére, hogy Ecsedy Ildikó (legalábbis a 4. oldal tanúsága szerint) „sinológiai szempontból ellenőrizte” a könyvet. Így eshetett meg, hogy egyazon oldalon a taoista filozófia két nagy klasszikusa *Lao-ce*, illetve *Zhuang Zi* néven szerepelnek (i. m. 40). Ezek nevei a magyar népszerűben *Lao-ce* és *Csuang-ce*, a pinyinben *Lao-zi* és *Zhuang-zi*. (Érdekes módon

viszont a könyv függelékeként táblázat található, „A pinyin írásmód szerinti latin betűs kínai szótagok és azok megközelítő magyar kiejtése”, i. m. 326—7.)

A KNMH 4. oldalán a munkatársak jegyzékében a „kínai” jelző Csongor Barnabás és Ecsedy Ildikó neve után áll. Miként számos hazai sinológus (pl. Miklós Pál: Nyelvi kultúra és kínai ideológia. Magyar Tudomány 26. [1981.] 9:673—80), Csongor is alkalmanként hajlamosnak mutatkozik a pinyinre való áttérésre. „A kínai konyha” című népszerű ismertetését először 1984-ben közölte, és ekkor még magyar népszerűvel adta meg a kínai szavakat (Élet és Tudomány 39 [1984.]: 26, VI. 29., 818—20). A cikk két évvel később megjelent az „Aladdin konyhája. Keleti szakácsművészet” című könyvben is (Bp., Minerva, 1986. 179—200), de itt már Csongor a pinyint használta.

A táblázatban az alábbi rövidítéseket használok: PY pinyin, WG Wade—Giles, MN magyar népszerű, MT magyar tudományos. 406 szótagtípust vettem fel, köztük néhány viszonylag ritkát is, pl. a *shei* és a *nun* esetleg a *shui* és a *nen* variánsainak tekinthetők. Elhagytam néhány egészen periferiális szótagtípust (pl. *me*, *ê*, *ei*, *eng*, *o*, *yo*, *hm*, *biang*, *piang*), amelyek többsége hangutánzó és indulatszókban szokott szerepelni. Megjegyzendő, hogy a pinyint nyugaton gyakran némi módosítással használják, legalábbis a kötőjel használatát illetően. Pl. *Mao Ce-tung* (a magyar népszerűben helyesen *Mao Cō-tung* lenne) nevét kötőjellel szokás írni, *Mao Ze-dong*, ez a „kínaiasi” pinyinben *Mao Zedong*.^{*} A zenei hangsúlyok jelölése a pinyinben a következő: pl. *mā*, *má*, *mǎ*, *mà*; ezek megfelelői a Wade—Gilesban *ma*¹, *ma*², *ma*³, *ma*⁴. A ’’ ’’ jellel a magyar tudományos átírásban külön szótagtípusnak számítokat választom el (az angolban is akad ilyen).

PY	WG	MN	MT
<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>	<i>a</i>
<i>ai</i>	<i>ai</i>	<i>aj</i>	<i>ai</i>
<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>	<i>an</i>
<i>ang</i>	<i>ang</i>	<i>ang</i>	<i>ang</i>
<i>ao</i>	<i>ao</i>	<i>ao</i>	<i>ao</i>
<i>ba</i>	<i>pa</i>	<i>pa</i>	<i>pa</i>
<i>bai</i>	<i>pai</i>	<i>paj</i>	<i>pai</i>
<i>ban</i>	<i>pan</i>	<i>pan</i>	<i>pan</i>
<i>bang</i>	<i>pang</i>	<i>pang</i>	<i>pang</i>
<i>bao</i>	<i>pao</i>	<i>pao</i>	<i>pao</i>
<i>bei</i>	<i>pei</i>	<i>pej</i>	<i>pei</i>
<i>ben</i>	<i>pen</i>	<i>pen</i>	<i>pen</i>
<i>beng</i>	<i>peng</i>	<i>peng</i>	<i>peng</i>
<i>bi</i>	<i>pi</i>	<i>pi</i>	<i>pi</i>
<i>bian</i>	<i>pian</i>	<i>pian</i>	<i>pian</i>
<i>biao</i>	<i>piao</i>	<i>piao</i>	<i>piao</i>
<i>bie</i>	<i>pieh</i>	<i>pie</i>	<i>pie</i>
<i>bin</i>	<i>pin</i>	<i>pin</i>	<i>pin</i>
<i>bing</i>	<i>ping</i>	<i>ping</i>	<i>ping</i>
<i>bo</i>	<i>po</i>	<i>po</i>	<i>po</i>
<i>bou</i>	<i>pou</i>	<i>pou</i>	<i>pou</i>
<i>bu</i>	<i>pu</i>	<i>pu</i>	<i>pu</i>

* A kötőjeles írásmód előnye pl., hogy a pinyinben (szerencsére ritkán) előforduló aposztrófokat kiküszöböli, pl. a nagy író, *Wu Cheng-en* (kínaiasan *Wu Cheng'en*) nevében. Az aposztrófos írásmód használatos viszont a „nyugati” pinyinben sem kötőjeles helynevekben, pl. az egykori főváros *Chang'an* és a ma helyén álló *Xi'an* nevében. Itt az aposztróf a *Chan'gan* és az egyszótagú *Xian* tagolástól való megkülönböztetésre szolgál.

PY	WG	MN	MT
ca	ts'a	ca	c'a
cai	ts'ai	caj	c'ai
can	ts'an	can	c'an
cang	ts'ang	cang	c'ang
cao	ts'ao	cao	c'ao
ce	ts'e	cö	c'ö
cen	ts'en	cen	c'en
ceng	ts'eng	ceng	c'eng
cha	ch'a	csa	cs'a
chai	ch'ai	csaj	cs'ai
chan	ch'an	csan	cs'an
chang	ch'ang	csang	cs'ang
chao	ch'ao	csao	cs'ao
che	ch'e	csö	cs'ö
chen	ch'en	csen	cs'en
cheng	ch'eng	cseng	cs'eng
chi	ch'ih	cse	cs'i
chong	ch'ung	csung	cs'ung
chou	ch'ou	csou	cs'ou
chu	ch'u	csu	cs'u
chua	ch'ua	csua	cs'ua
chuai	ch'uai	csuaj	cs'uai
chuan	ch'uan	csuan	cs'uan
chuang	ch'uang	csuang	cs'uang
chui	ch'ui	csuj	cs'ui
chun	ch'un	csun	cs'un
chuo	ch'o	cso	cs'o
ci	tz'u	ce	c'i
cong	ts'ung	cung	c'ung
cou	ts'ou	cou	c'ou
cu	ts'u	cu	c'u
cuan	ts'uan	cuan	c'uan
cui	ts'ui	cuj	c'ui
cun	ts'un	cun	c'un
cuo	ts'o	co	c'o
da	ta	ta	ta
dai	tai	taj	tai
dan	tan	tan	tan
dang	tang	tang	tang
dao	tao	tao	tao
de	te	tö	tö
dei	tei	tej	tei
deng	teng	teng	teng
di	ti	ti	ti
dian	tien	tien	tien
diao	tiao	tiao	tiao
die	tieh	tie	tie
ding	ting	ting	ting
din	tiu	tiu	tiu
dong	tung	tung	tung
dou	tou	tou	tou
du	tu	tu	tu
duan	tuan	tuan	tuan
dui	tui	tui	tui
dun	tun	tun	tun
duo	to	to	to
e	ejo	o	o
ei	ei	ej	ei
en	en	en	en
eng	eng	eng	eng
er	erh	er	er

PY	WG	MN	MT
fa	fa	fa	fa
fan	fan	fan	fan
fang	fang	fang	fang
fei	fei	fej	fei
fen	fen	fen	fen
feng	feng	feng	feng
fo	fo	fo	fo
fou	fou	fou	fou
fu	fu	fu	fu
ga	ka	ka	ka
gai	kai	kaj	kai
gan	kan	kan	kan
gang	kang	kang	kang
gao	kao	kao	kao
ge	ko	ko	ko
gei	kei	kej	kei
gen	ken	ken	ken
geng	keng	keng	keng
gong	kung	kung	kung
gou	kou	kou	kou
gu	ku	ku	ku
gua	kua	kua	kua
guai	kuai	kuaj	kuai
guan	kuan	kuan	kuan
guang	kuang	kuang	kuang
gui	kuei	kuj	kui
gun	kun	kun	kun
guo	kuo	kuo	kuo
ha	ha	ha	ha
hai	hai	haj	hai
han	han	han	han
hang	hang	hang	hang
hao	hao	hao	hao
he	ho	ho	ho
hei	hei	hej	hei
hen	hen	hen	hen
heng	heng	heng	hqng
hong	hung	hung	hung
hou	hou	hou	hou
hu	hu	hu	hu
hua	hua	hua	hua
huai	huai	huaj	huai
huan	huan	huan	huan
huang	huang	huang	huang
hui	hui	huj	hui
hun	hun	hun	hun
huo	huo	huo	huo
ji	chi	csi	ci/ki
jia	chia	csia	kia
jian	chien	csien	cién/kien
jiang	chiang	csiang	ciang/kiang
jiao	chiao	csiao	ciào/kiao
jie	chieh	csie	cié/kie
jin	chin	csin	cin/kin
jing	ching	csing	cing/king
jiong	chiung	csiung	kiung
jiu	chiu	csiu	ciú/kiú
ju	chü	csü	cü/kiü
juan	chüan	csüan	kiüan
jue	chüeh	csüeh	ciüe/kiüe
jun	chün	csün	cün/kiün

PY	WG	MN	MT
ka	k'a	ka	k'a
kai	k'ai	kaj	k'ai
kan	k'an	kan	k'an
kang	k'ang	kang	k'ang
kao	k'ao	kao	k'ao
ke	k'o	ko	k'o
ken	k'en	ken	k'en
keng	k'eng	keng	k'eng
kong	k'ung	kung	k'ung
kou	k'ou	kou	k'ou
ku	k'u	ku	k'u
kua	k'ua	kua	k'ua
kuai	k'uai	kuaj	k'uai
kuan	k'uan	kuan	k'uan
kuang	k'uang	kuang	k'uang
kui	k'uei	kuj	k'ui
kun	k'un	kun	k'un
kuo	k'uo	kuo	k'uo
la	la	la	la
lai	lai	laj	lai
lang	lang	lang	lang
lao	lao	lao	lao
le	le	lö	lö
lei	lei	lej	lei
leng	leng	leng	leng
li	li	li	li
lia	lia	lia	lia
lian	lien	lien	lien
liang	liang	liang	liang
liao	liao	liao	liao
lie	lieh	lie	lie
lin	lin	lin	lin
ling	ling	ling	ling
liu	liu	liu	liu
lung	lung	lung	lung
lou	lou	lou	lou
lu	lu	lu	lu
luan	luan	luan	luan
lun	lun	lun	lun
luo	lo	lo	lo
lü	lü	lü	lü
lüan	lüan	lüan	lüan
lüe	lüeh	lüe	lüe lio
lün	lün	lün	lün
ma	ma	ma	ma
mai	mai	maj	mai
man	man	man	man
mang	mang	mang	mang
mao	mao	mao	mao
mei	mei	mej	mei
men	men	men	men
meng	meng	meng	meng
mi	mi	mi	mi
mian	mien	mien	mien
miao	miao	miao	miao
mie	mieh	mie	mie
min	min	min	min
ming	ming	ming	ming
miu	miu	miu	miu
mo	mo	mo	mo
mou	mou	mou	mou

PY	WG	MN	MT
<i>mu</i>	<i>mu</i>	<i>mu</i>	<i>mu</i>
<i>na</i>	<i>na</i>	<i>na</i>	<i>na</i>
<i>nai</i>	<i>nai</i>	<i>naj</i>	<i>nai</i>
<i>nan</i>	<i>nan</i>	<i>nan</i>	<i>nan</i>
<i>nang</i>	<i>nang</i>	<i>nang</i>	<i>nang</i>
<i>nao</i>	<i>nao</i>	<i>nao</i>	<i>nao</i>
<i>ne</i>	<i>ne</i>	<i>nō</i>	<i>nō</i>
<i>nei</i>	<i>nei</i>	<i>nej</i>	<i>nei</i>
<i>nen</i>	<i>nen</i>	<i>nen</i>	<i>nen</i>
<i>neng</i>	<i>neng</i>	<i>neng</i>	<i>neng</i>
<i>ni</i>	<i>ni</i>	<i>ni</i>	<i>ni</i>
<i>nian</i>	<i>nien</i>	<i>nien</i>	<i>nien</i>
<i>niang</i>	<i>niang</i>	<i>niang</i>	<i>niang</i>
<i>niao</i>	<i>niao</i>	<i>niao</i>	<i>niao</i>
<i>nie</i>	<i>nieh</i>	<i>nie</i>	<i>nie</i>
<i>nin</i>	<i>nin</i>	<i>nin</i>	<i>nin</i>
<i>ning</i>	<i>ning</i>	<i>ning</i>	<i>ning</i>
<i>niu</i>	<i>niu</i>	<i>niu</i>	<i>niu</i>
<i>nong</i>	<i>nung</i>	<i>nung</i>	<i>nung</i>
<i>nou</i>	<i>nou</i>	<i>nou</i>	<i>nou</i>
<i>nu</i>	<i>nu</i>	<i>nu</i>	<i>nu</i>
<i>nuan</i>	<i>nuan</i>	<i>nuan</i>	<i>nuan</i>
<i>nun</i>	<i>nun</i>	<i>nun</i>	<i>nun</i>
<i>no</i>	<i>no</i>	<i>no</i>	<i>no</i>
<i>nü</i>	<i>nü</i>	<i>nü</i>	<i>nü</i>
<i>nüe</i>	<i>nüeh</i>	<i>nüe</i>	<i>nüe</i>
<i>ou</i>	<i>ou</i>	<i>ou</i>	<i>ou</i>
<i>pa</i>	<i>p'a</i>	<i>pa</i>	<i>p'a</i>
<i>pai</i>	<i>p'ai</i>	<i>paj</i>	<i>p'ai</i>
<i>pan</i>	<i>p'an</i>	<i>pan</i>	<i>p'an</i>
<i>pang</i>	<i>p'ang</i>	<i>pang</i>	<i>p'ang</i>
<i>pao</i>	<i>p'ao</i>	<i>pao</i>	<i>p'ao</i>
<i>pei</i>	<i>p'ei</i>	<i>pej</i>	<i>p'ei</i>
<i>pen</i>	<i>p'en</i>	<i>pen</i>	<i>p'en</i>
<i>peng</i>	<i>p'eng</i>	<i>peng</i>	<i>p'eng</i>
<i>pi</i>	<i>p'i</i>	<i>pi</i>	<i>p'i</i>
<i>pian</i>	<i>p'ien</i>	<i>pien</i>	<i>p'ien</i>
<i>piao</i>	<i>p'iao</i>	<i>piao</i>	<i>p'iao</i>
<i>pie</i>	<i>p'ieh</i>	<i>pie</i>	<i>p'ie</i>
<i>pin</i>	<i>p'in</i>	<i>pin</i>	<i>p'in</i>
<i>ping</i>	<i>p'ing</i>	<i>ping</i>	<i>p'ing</i>
<i>po</i>	<i>p'o</i>	<i>po</i>	<i>p'o</i>
<i>pou</i>	<i>p'ou</i>	<i>pou</i>	<i>p'ou</i>
<i>pu</i>	<i>p'u</i>	<i>pu</i>	<i>p'u</i>
<i>qi</i>	<i>ch'i</i>	<i>csi</i>	<i>c'i/k'i</i>
<i>qia</i>	<i>ch'ia</i>	<i>csia</i>	<i>k'ia</i>
<i>qian</i>	<i>ch'ien</i>	<i>csien</i>	<i>c'ien/k'ien</i>
<i>qiang</i>	<i>ch'iang</i>	<i>csiang</i>	<i>c'iang/k'iang</i>
<i>qiao</i>	<i>ch'iao</i>	<i>csiao</i>	<i>c'iao/k'iao</i>
<i>qie</i>	<i>ch'ieh</i>	<i>csie</i>	<i>c'ie/k'ie</i>
<i>qin</i>	<i>ch'in</i>	<i>csin</i>	<i>c'in/k'in</i>
<i>qing</i>	<i>ch'ing</i>	<i>csing</i>	<i>c'ing/k'ing</i>
<i>qiong</i>	<i>ch'iung</i>	<i>csiung</i>	<i>k'iung</i>
<i>qiu</i>	<i>ch'iu</i>	<i>csiu</i>	<i>c'iu/k'iu</i>
<i>qu</i>	<i>ch'ü</i>	<i>csü</i>	<i>c'ü/k'ü</i>
<i>quan</i>	<i>ch'üan</i>	<i>csüan</i>	<i>c'üan/k'üan</i>
<i>que</i>	<i>ch'üeh</i>	<i>csüe</i>	<i>c'üe/k'üe</i>
<i>qun</i>	<i>ch'ün</i>	<i>csün</i>	<i>c'ün/k'ün</i>
<i>ran</i>	<i>jan</i>	<i>zsan</i>	<i>zsan</i>
<i>rang</i>	<i>jang</i>	<i>zsang</i>	<i>zsang</i>
<i>rao</i>	<i>jao</i>	<i>zsao</i>	<i>zsao</i>

PY	WG	MN	MT
<i>re</i>	<i>je</i>	<i>zsö</i>	<i>zsö</i>
<i>ren</i>	<i>jen</i>	<i>zsen</i>	<i>zsen</i>
<i>reng</i>	<i>jeng</i>	<i>zseug</i>	<i>zseug</i>
<i>ri</i>	<i>jih</i>	<i>zsi</i>	<i>zsi</i>
<i>rong</i>	<i>jung</i>	<i>zsiug</i>	<i>zsiug</i>
<i>rou</i>	<i>jou</i>	<i>zsou</i>	<i>zsou</i>
<i>ru</i>	<i>ju</i>	<i>zsu</i>	<i>zsu</i>
<i>ruan</i>	<i>juan</i>	<i>zsuan</i>	<i>zsuan</i>
<i>rui</i>	<i>juí</i>	<i>zsuí</i>	<i>zsuí</i>
<i>run</i>	<i>jün</i>	<i>zsun</i>	<i>zsun</i>
<i>ruo</i>	<i>jo</i>	<i>zso</i>	<i>zso</i>
<i>sa</i>	<i>sa</i>	<i>sza</i>	<i>sza</i>
<i>sai</i>	<i>sai</i>	<i>szej</i>	<i>szej</i>
<i>san</i>	<i>san</i>	<i>szan</i>	<i>szan</i>
<i>sang</i>	<i>sang</i>	<i>szang</i>	<i>szang</i>
<i>sao</i>	<i>sao</i>	<i>szao</i>	<i>szao</i>
<i>se</i>	<i>se</i>	<i>szö</i>	<i>szö</i>
<i>sen</i>	<i>sen</i>	<i>szen</i>	<i>szen</i>
<i>seng</i>	<i>seng</i>	<i>szeng</i>	<i>szeng</i>
<i>sha</i>	<i>sha</i>	<i>sa</i>	<i>sa</i>
<i>shai</i>	<i>shai</i>	<i>szej</i>	<i>szej</i>
<i>shan</i>	<i>shan</i>	<i>san</i>	<i>san</i>
<i>shang</i>	<i>shang</i>	<i>sang</i>	<i>sang</i>
<i>shao</i>	<i>shao</i>	<i>sao</i>	<i>sao</i>
<i>she</i>	<i>she</i>	<i>sö</i>	<i>sö</i>
<i>shei</i>	<i>shei</i>	<i>sej</i>	<i>sej</i>
<i>shen</i>	<i>shen</i>	<i>sen</i>	<i>sen</i>
<i>sheng</i>	<i>sheng</i>	<i>seng</i>	<i>seng</i>
<i>shi</i>	<i>shih</i>	<i>si</i>	<i>si</i>
<i>shou</i>	<i>shou</i>	<i>sou</i>	<i>sou</i>
<i>shu</i>	<i>shu</i>	<i>su</i>	<i>su</i>
<i>shua</i>	<i>shua</i>	<i>sua</i>	<i>sua</i>
<i>shuai</i>	<i>shuai</i>	<i>szej</i>	<i>szej</i>
<i>shuan</i>	<i>shuan</i>	<i>suan</i>	<i>suan</i>
<i>shuang</i>	<i>shuang</i>	<i>suang</i>	<i>suang</i>
<i>shui</i>	<i>shui</i>	<i>suí</i>	<i>suí</i>
<i>shun</i>	<i>shun</i>	<i>sun</i>	<i>sun</i>
<i>shuo</i>	<i>shuo</i>	<i>suo</i>	<i>suo</i>
<i>si</i>	<i>szu, ssu</i>	<i>sze</i>	<i>szí</i>
<i>song</i>	<i>sung</i>	<i>szung</i>	<i>szung</i>
<i>sou</i>	<i>sou</i>	<i>szou</i>	<i>szou</i>
<i>su</i>	<i>su</i>	<i>szu</i>	<i>szu</i>
<i>suan</i>	<i>suan</i>	<i>szuan</i>	<i>szuan</i>
<i>sui</i>	<i>sui</i>	<i>szuj</i>	<i>szui</i>
<i>sun</i>	<i>sun</i>	<i>szun</i>	<i>szun</i>
<i>suo</i>	<i>so</i>	<i>szo</i>	<i>szo</i>
<i>ta</i>	<i>t'a</i>	<i>ta</i>	<i>t'a</i>
<i>tai</i>	<i>t'ai</i>	<i>taj</i>	<i>t'ai</i>
<i>tan</i>	<i>t'an</i>	<i>tan</i>	<i>t'an</i>
<i>tang</i>	<i>t'ang</i>	<i>tang</i>	<i>t'ang</i>
<i>tao</i>	<i>t'ao</i>	<i>tao</i>	<i>t'ao</i>
<i>te</i>	<i>t'e</i>	<i>tö</i>	<i>t'ö</i>
<i>teng</i>	<i>t'eng</i>	<i>teng</i>	<i>t'eng</i>
<i>ti</i>	<i>t'i</i>	<i>ti</i>	<i>t'i</i>
<i>tian</i>	<i>t'ien</i>	<i>tien</i>	<i>t'ien</i>
<i>tiao</i>	<i>t'iao</i>	<i>tiao</i>	<i>t'iao</i>
<i>tie</i>	<i>t'ieh</i>	<i>tie</i>	<i>t'ie</i>
<i>ting</i>	<i>t'ing</i>	<i>ting</i>	<i>t'ing</i>
<i>tong</i>	<i>t'ung</i>	<i>tung</i>	<i>t'ung</i>
<i>tou</i>	<i>t'ou</i>	<i>tu</i>	<i>t'ou</i>
<i>tu</i>	<i>t'u</i>	<i>tu</i>	<i>t'u</i>

PY	WG	MN	MT
<i>tuan</i>	<i>t'uan</i>	<i>tuan</i>	<i>t'uan</i>
<i>tui</i>	<i>t'ui</i>	<i>tuij</i>	<i>t'ui</i>
<i>tun</i>	<i>t'un</i>	<i>tun</i>	<i>t'un</i>
<i>tuo</i>	<i>t'o</i>	<i>to</i>	<i>t'o</i>
<i>wa</i>	<i>wa</i>	<i>va</i>	<i>wai</i>
<i>wai</i>	<i>wai</i>	<i>vaj</i>	<i>wai</i>
<i>wan</i>	<i>wan</i>	<i>van</i>	<i>wan</i>
<i>wang</i>	<i>wang</i>	<i>vang</i>	<i>wang</i>
<i>wei</i>	<i>wei</i>	<i>vej</i>	<i>wei</i>
<i>wen</i>	<i>wen</i>	<i>ven</i>	<i>wen</i>
<i>weng</i>	<i>weng</i>	<i>veng</i>	<i>weng</i>
<i>wo</i>	<i>wo</i>	<i>vo</i>	<i>wo</i>
<i>wu</i>	<i>wu</i>	<i>vu</i>	<i>wu</i>
<i>xi</i>	<i>hsi</i>	<i>hszi</i>	<i>hi/szi</i>
<i>xia</i>	<i>hsia</i>	<i>hszia</i>	<i>hia</i>
<i>xian</i>	<i>hsien</i>	<i>hszien</i>	<i>hien/szien</i>
<i>xiang</i>	<i>hsiang</i>	<i>hsziang</i>	<i>hiang/sziang</i>
<i>xiao</i>	<i>hsiao</i>	<i>hsziao</i>	<i>hiao/sziao</i>
<i>xie</i>	<i>hsieh</i>	<i>hszie</i>	<i>hia/szie</i>
<i>xin</i>	<i>hsin</i>	<i>hszin</i>	<i>hin/szin</i>
<i>xing</i>	<i>hsing</i>	<i>hszing</i>	<i>hing/szing</i>
<i>xiong</i>	<i>hsiong</i>	<i>hsziung</i>	<i>hiung</i>
<i>xiu</i>	<i>hsiu</i>	<i>hsziu</i>	<i>hiu/sziu</i>
<i>xu</i>	<i>hsü</i>	<i>hszü</i>	<i>hü/szü</i>
<i>xuan</i>	<i>hsüan</i>	<i>hszüan</i>	<i>hüan/szüan</i>
<i>xue</i>	<i>hsueh/hsioh</i>	<i>hszüe/hszuo</i>	<i>hio/hüe/szüe</i>
<i>xun</i>	<i>hsün</i>	<i>hszün</i>	<i>hün/szün</i>
<i>ya</i>	<i>ya</i>	<i>ja</i>	<i>ja</i>
<i>yai</i>	<i>yai</i>	<i>jaĵ</i>	<i>jai</i>
<i>yan</i>	<i>yen</i>	<i>jen</i>	<i>jen</i>
<i>yang</i>	<i>yang</i>	<i>jang</i>	<i>jang</i>
<i>yao</i>	<i>yao</i>	<i>jao</i>	<i>jao</i>
<i>ye</i>	<i>yeh</i>	<i>je</i>	<i>je</i>
<i>yi</i>	<i>i</i>	<i>ji</i>	<i>ji</i>
<i>yin</i>	<i>yin</i>	<i>jin</i>	<i>jin</i>
<i>ying</i>	<i>ying</i>	<i>jing</i>	<i>jing</i>
<i>yong</i>	<i>yung</i>	<i>jung</i>	<i>jung</i>
<i>you</i>	<i>yu</i>	<i>ju</i>	<i>ju</i>
<i>yu</i>	<i>yü</i>	<i>jü</i>	<i>jü</i>
<i> yuan</i>	<i>yüan</i>	<i>jüan</i>	<i>jüan</i>
<i>yue</i>	<i>yüeh</i>	<i>jüe</i>	<i>jüe</i>
<i>yun</i>	<i>yün</i>	<i>jün</i>	<i>jün</i>
<i>za</i>	<i>tsa</i>	<i>ca</i>	<i>ca</i>
<i>zai</i>	<i>tsai</i>	<i>caĵ</i>	<i>cai</i>
<i>zan</i>	<i>tsan</i>	<i>can</i>	<i>can</i>
<i>zang</i>	<i>tsang</i>	<i>cang</i>	<i>cang</i>
<i>zao'</i>	<i>tsao</i>	<i>cao</i>	<i>cao</i>
<i>ze</i>	<i>tse</i>	<i>cö</i>	<i>cö</i>
<i>zei</i>	<i>tsei</i>	<i>cej</i>	<i>cei</i>
<i>zen</i>	<i>tсен</i>	<i>cen</i>	<i>cen</i>
<i>zeng</i>	<i>tseng</i>	<i>ceng</i>	<i>ceng</i>
<i>zha</i>	<i>cha</i>	<i>csa</i>	<i>csa</i>
<i>zhai</i>	<i>chai</i>	<i>csaĵ</i>	<i>csai</i>
<i>zhan</i>	<i>chan</i>	<i>csan</i>	<i>csan</i>
<i>zhang</i>	<i>chang</i>	<i>csan g</i>	<i>csa ng</i>
<i>zhao</i>	<i>chao</i>	<i>csao</i>	<i>csao</i>
<i>zhe</i>	<i>che</i>	<i>csö</i>	<i>csö</i>
<i>zhei</i>	<i>chei</i>	<i>cseĵ</i>	<i>csei</i>
<i>zhen</i>	<i>chen</i>	<i>csen</i>	<i>csen</i>
<i>zheng</i>	<i>cheng</i>	<i>cseng</i>	<i>cseng</i>
<i>zhi</i>	<i>chih</i>	<i>cse</i>	<i>csi</i>

PY	WG	MN	MT
<i>zhong</i>	<i>chung</i>	<i>csung</i>	<i>csung</i>
<i>zhou</i>	<i>chou</i>	<i>csou</i>	<i>csou</i>
<i>zhu</i>	<i>chu</i>	<i>csu</i>	<i>csu</i>
<i>zhua</i>	<i>chua</i>	<i>csua</i>	<i>csua</i>
<i>zhuai</i>	<i>chuai</i>	<i>csuaj</i>	<i>csuai</i>
<i>zhuán</i>	<i>chuan</i>	<i>csuan</i>	<i>csuan</i>
<i>zhuang</i>	<i>chuang</i>	<i>csuang</i>	<i>csuang</i>
<i>zhui</i>	<i>chui</i>	<i>csuj</i>	<i>csui</i>
<i>zhun</i>	<i>chun</i>	<i>csun</i>	<i>csun</i>
<i>zhuo</i>	<i>cho</i>	<i>csó</i>	<i>csó</i>
<i>zi</i>	<i>tzu</i>	<i>ce</i>	<i>cí</i>
<i>zong</i>	<i>tsung</i>	<i>cung</i>	<i>cung</i>
<i>zou</i>	<i>tsou</i>	<i>cou</i>	<i>cou</i>
<i>zu</i>	<i>tsu</i>	<i>cu</i>	<i>cu</i>
<i>zuan</i>	<i>tsuan</i>	<i>cuan</i>	<i>cuan</i>
<i>zui</i>	<i>tsui</i>	<i>cuj</i>	<i>cui</i>
<i>zun</i>	<i>tsun</i>	<i>cun</i>	<i>cun</i>
<i>zuo</i>	<i>tso</i>	<i>co</i>	<i>co</i>

Kicsi Sándor András

Nyelvi képek gyakorisága, típusai és funkciója egy mai magyar szépprózai antológiában II.*

2.2. Jelölt, motivált, implicit képek

Erről a típusról, a hasonlított nélküli hasonlatról azt hittem, nem is létezik másutt, mint Gérard Genette táblázatában (Helikon 1977: 67), s ott is csupán „rendszerkényszerből”. A gyűjtés, pontosabban az összegyűlt adatok elemzése során azonban kiderült, hogy igenis vannak ilyen képek, bár nagyon csekély számban. Ez bizonyult a legritkább típusnak: mindössze 12 példát sikerült rá találnom, ami a korpusz teljes képanyagának alig több mint 1%-a. A legtöbb képet használó tizenöt szerzőből csak négynek van ilyen típusú képe, tizenegynek nincs (a táblázatot l. a függelékben).

Mindegyik ide sorolható példa hasonlat, de olyan hasonlat, amelynek tárgyi eleme, hasonlítottja nincs nyelvi jellel képviselve a szövegben: „Ha egy buckába bemegy [a vakondok], mint valami hosszú furdanccsal, végigfúrja” (Tolnai 615). Tolnai Ottónak ez a képe a vakondok karmai és egy kéziszerszám, a „hosszú furdancs” között von párhuzamot a hasonló tevékenység alapján, de az előbbi összetevő implicit marad, így tulajdonképpen hasonlított nincs is. Ám a képnek kép jellege — s ezen belül hasonlat volta — nem vitatható.

Néha már magából a képet hordozó mondatból is kiviláglik, mire hasonlít, mit fejez ki a képi elem: „A jászsági pusztát a kiskunsági követte, éjre éj, napra nap, mint a komolyra forduló mesékben” (Mészöly 375).

Többnyire azonban legalább a közvetlen szövegelőzményt, de olykor a tágabb kontextust is figyelembe kell venni ahhoz, hogy egy hasonlított nélküli hasonlatot értelmezni tudjunk. Ha például arról olvasunk egy novellában, hogy az elbeszélő autóbuszra száll, majd ez a mondat következik: „Mint egy képeskönyv dupla oldalán, föltáruul az alkonyi zöldaranyban derengő várdomb” (Kőbányai 230), nemigen lehet kétségünk afelől, hogy „az alkonyi zöldaranyban derengő várdomb” az *autóbusz ablakában* tárult fel, vagyis ez a hasonlítottja, a ki nem tett tárgya a „féloldalal” hasonlatnak.

Ugyanitt, a „szövegháttérben” keresendő (és található meg!) ennek a két implicit hasonlatnak a tárgyi eleme is: „Mint mikor egy haszontalanságokban tobzódó vitrin ömleszt ki magából a maga választékos múltját. Akár egy egész gyűjteményes Európa” (Mészöly 380); „Átkozottabb volt, mint a cirkusz kupolájában egy szál madzagon lógni” (Thiery 594).

Az előbbinek a megértéséhez elég azt tudnunk, hogy Sutting ezredes, az elbeszélés hőse vándorlása során ifjúságának színterére ér, s ott feltámadnak emlékei; tehát a *vitrin*, amely „választékos múltat ömleszt ki magából”, egyrészt ez a környezet, másrészt pedig ő maga, az ő emlékezete. Ahhoz viszont, hogy értsük, mi volt „átkozottabb, mint a cirkusz kupolájában egy

* A tanulmány I. részét előző számunkban közzeltük.

szál madzagon lógni”, a teljes szövegelőzményt, az egész novellát ismernünk kell, mert itt a hasonlított nem kevesebb, mint az a helyzet, amelybe az egyik főszereplő, a korosodó artista belesodródott.

Az ide sorolt példák egy része máshová is kerülhetett volna. Pl. Mészölynek ezt a képét: „A délibáb néha mindenestül birtokba vette a látóhatárt, és a képzelet is megtette a magáét a vibráló fényketrecben, csak nem lehetett a kettőt hitelt érdemlően elválasztani. Mint a letörölt tükrön az elszaladó jelenések, melyeknek nincs módjuk, hogy megpihenjenek. Akár a kóbor létezők, akik egyszer gyökerestül kirángatták magukat a földből, és azóta ez a sorsuk” (375), tehát ezt a kettős implicit hasonlatot úgy is fel lehet fogni, hogy az első mondatban ott vannak az explicit hasonlítottak: a délibáb mutatta és a képzelet szülte figurák. Így ez a példa a népes 1. típust gyarapította volna, miközben elsikkad az a jellegzetessége, hogy tárgya inkább sejtethető, mint látható, mert nincs eleve megadva, hanem csupán a kontextusból következtethető ki. Ezért a képet mégiscsak itt, a 2-es típusnál vettem számításba. (Az ilyen határesetek elég gyakoriak, nemcsak e két típus között, hanem másutt is.)

2.3. Jelölt, motiválatlan, implicit kép

Igen ritka típus: a korpuszban mindössze 24 adattal van képviselve (ennél csak a 2. típus bizonyult kevésbé gyakorinak). Ritkaságát az is mutatja, hogy a százalékos arányok szempontjából figyelembe vehető 15 szerző közül csak 7-nél fordul elő, 8-nál egyetlen példa sincs rá. Az egyéni „rangsor” (1. függelék, 6. sz. táblázat) élén Tandori Dezső erősen kiemelkedik „két számjegyű” eredményével, de ez kissé csalóka, mert őnála is csupán 4 ilyen kép található. Ezért ebből a listából nem szabad messzemenő következtetéseket levonni.

A típusban van valami rejtvénytyszerű, mert tárgyának nincs látható jele. A befogadót a „rejtvényfejtésben” nem segíti motívum (pozitív vagy akár negatív motívum) sem. Van viszont modalizátor, a képletességre formailag is utaló, azt nyomatékosító nyelvi elem. Ez mindegyik korpuszunkbeli példában a feltételes hasonlító *mintha* kötőszó.

E *mintha* kötőszós feltételes hasonlatok igen különös tagjai a nyelvi képek családjának: érezzük ugyan, hogy valamiféle összehasonlítást fejeznek ki, de nem találjuk bennük az összehasonlított, egymásnak megfeleltethető képelemeket. Szemléltesse ezt egy Kőbányai János novellájából vett példa: „Hátrasandít a fölé magasodó betontoronyra. Mintha onnan követnék, vagy céloznának rá” (227). A *mintha* kötőszós mondatnak (valójában mellékmondatnak) nincs is főmondata, amelyben a *követnék* vagy a *céloznának rá* képelemek párhuzamai után kutathatnánk. Legfeljebb annyi értelmezésbeli támpontot nyújt az előző mondat („Hátrasandít a fölé magasodó betontoronyra”), hogy a betontorony a szereplőben az őrtorony vagy a magasles képzetét kelti. Ily módon ez a sajátos „hasonlat”, noha van bizonyos szemléleti alapja is, inkább csak a főszereplő, az autóbuszra váró tanárnő szorongását fejezi ki, némiképp szabadfüggőbeszéd-szerűen is.

A főmondat nélküli feltételes hasonlító mellékmondatok a szó szokásos értelmében nem is tekinthetők hasonlatnak, hanem pusztán az elbeszélő spontán képzettársításainak, szubjektív feltevéseinek: „Crescence *mintha* túll

mögül látta volna a szobát” (Mészöly 371); „*Mintha* csak a falak is hasadozni kezdtek volna a fagytól” (Tolnai 608); „Rázuhantam a falra. Most már meg se próbáltam felegyenesedni. A fejem *mintha* szétporladt volna” (Mándy 328); „Megint a bőröndök között. [Bekezdés.] *Mintha* már vártak volna. Tanács-talanul, szinte kétségbeesve” (uo. 338).

Némelyik ilyen példa háttérében könnyebben kitapintható a tárgyi sík, vagyis meg lehet különböztetni (és ennél fogva össze is lehet hasonlítani) egy tárgyi és egy képi elemet. Pl. Tolnai Ottó elbeszélésének következő mondatai: „A kamrát, a kerítést *mintha* kátránnyal kente volna be valaki. És *mintha* a havat is áthúzta volna kátránnyal. A csillogó havat is” (607) azt láttatják a karácsony estéjén az elhagyatott tanyaházban öngyilkosságra készülő gyermeklány szemével, hogy odakint *besötétedett*. Az ilyen kép közelebb áll a hasonlathoz, mint a korábban idézett *mintha* kötőszós példák.

A hasonlított megelégséhez (és ezáltal a kép pontosabb értelmezéséhez) néha az adja meg a kulcsot, hogy felismerjük: az író valamely köznyelvi szóképet újított meg. Ördögh Szilveszter alábbi hasonlatainak háttérében például alighanem a *jejes* vagy *hideg* pillantás, ill. a *borús*, *ködös*, *homályos*, *zavaros* tekintet köznyelvi metaforái lappanganak: „Látni: tavasz van — de *mintha* az egész képernyőre kinagyított tekintetekben *ősz ködlene*, *tél zúzmarsodna*” (478). Tehát a költői képbe egy ilyenszerű szokványosabb hasonlat van belesűrítve: „Olyan hideg és/vagy homályos és/vagy szomorú a tekintetük, *mintha* az őszi köd meg a téli zúzmara tükröződnék benne.” Hasonló nyelvi eszközzel él Tandori Dezső is a következő példában: „a párkányon most negyven-ötven ilyen tényleges éhező foglal helyet, nem mohó, inkább *buzgó* háta, s valóban, *mintha felbuzognának* a párkányon, negyven-ötven verébhát” (550). A *buzgó* → → *felbuzog* etimologizálás révén nemcsak a *buzgó* exmetafora éled fel egy villanásnyi időre, hanem a *felbuzognának* kép mögött is kirajzolódik a tárgyi elem: az éhes verebek úgy *motoszálnak*, *mocorognak*, *buzgólkodnak* a párkányon, *mintha* . . .”

2.4. Jelöletlen, motiválatlan, implicit kép

Ez az egyetlen olyan képtípus, amely csupán egy elemből: a szó szorosabb értelmében vett képből, azaz képes értelemben használt nyelvi jelből áll. Nincs tehát feltüntetve sem az a valóságszegmentum, amelyet ez a képi elem kifejez, sem a köztük levő közös vonás, a képzettársítás alapja. Végül pedig nincs külön nyelvi jelölője az azonosítás, ill. az összehasonlítás tényének sem.

A képképzésnek ez a módja — motiválatlan képpel jelölni ki nem mondott (és sokszor ki sem mondható) tartalmakat — kétségtelenül igen ősi és egyúttal igen modern. Ezek az egyelemű képek nélkülözhetetlen építőkövei az összes többi képtípusnak és minden nagyobb képszerkezetnek. Számítani lehetett tehát arra, hogy ebből a típusból gyűlik majd össze a legnagyobb számú adat. Még ehhez képest is meglepő volt azonban a típus számbeli fölényének nagysága a másik hét képfajttal szemben: a korpusz összes képének majdnem 43%-a (összesen 493 kép) volt ilyen.

Ennek megfelelően az egyes szerzők nagy többségénél is dominált ez a képfajta (l. a függelék 7. sz. táblázatát): a 15-ből, akinek belső százalékos arányait is kiszámítottam, csak egy volt (Szentkuthy), akinél 20% alatt

maradt, míg 7 szerzőnél ez az arány 50% fölé emelkedett. Sőt négy írónál (Ottlik, Mándy, Ördögh, Bólya) az összes képnek több mint kétharmada ebből az egy típusból került ki! Ottlik és Mándy adatai feltűnő hasonlóságának persze az az oka (másutt is, csak itt a legfeltűnőbb), hogy Ottlik képeinek jó része — több mint a fele — az elbeszélésbe hommage-ként beiktatott Mándy-szövegekből való.

Az adatok nagy részét, mondhatni döntő többségét az a képfajta tette ki, melyet a hagyományos felosztás egyszerű vagy elliptikus metafora néven tart számon (vö. Szabó G. Zoltán—Szőrényi László: Kis magyar retorika. Bp. 1988 [a továbbiakban: KMRet.], 157), ide értve ennek jelentés-tani szempontból megkülönböztethető alfajait (oxymoron, hypallage, tárgyiasítás, megszemélyesítés stb.) is. Ehhez képest szinte elenyésző mértékben volt képviselve a korpuszban a másik három elliptikus szókép: a metonímia, a szinekdoché és a szinesztézia.

Az egyszerű metafora szófajilag egyaránt lehet ige, melléknév, melléknévi és határozói igenév, valamint — talán leggyakrabban — főnév (azért csak „talán”, mert ilyen statisztikát most nem készítettem):

„már *pengetem* a kutya fülét megkönnyebbülésben” (Rákósy 498); „tavasz van *pepelyes* napsugárral” (Ördögh 458); „ahogy az ablakon át a reggel tiszta fényeiben *tolláskodó* udvarra hunyorog, látni véli az újjáfestett szobákat” (uo. 464); „A fekete hátság védtelen célponttá lett a *lemángorolt* puszta szőke és kék ragyogásában” (Mészöly 376); „Saguna homlokon csókolta Györgyöt, s egy pillanatra ősz szakállá hatalmas tömegével *besátorozva alkonyatba* borította a fiú arcát” (Cseres 44);

„Fut, nesztelenül, mint a liget fáinak *tetőzetén* beeső napfény” (Lengyel 320); „Európa térképe tele van új *játékszerekkel*” (Mészöly 381); „A Szei ma annyit jelent: Sorakozó! Amit Kegyelmetek *ásatása* felszínre hozott róla, az mind, mind az Ó-Maori Szeiből való” (Ottlik 436); „Süllyed, süllyed az obszcén feliratokkal, átlótt szívekkel, rozsdá-fekélyekkel borított *cella* [= a lift]”; (Kőbányai 227); „*Fedezéke* [= a cigarettafüst] mögül mond egy-két »igen«-t, »ahá«-t, »értem«-et” (uo. 236); „Még átüt rajta teste sötétje, aztán az egész konyhát kitölti a *vattacukor* [= a gáz] homogén tömbje” (uo. 247).

A fenti példák is mutatják, hogy valójában az „egyelemű” kép sem önmagában kép, hanem az által a kapcsolat által, amely környezetének valamely más jelentéssíkhoz (izotópiához) tartozó szavához fűzi; tehát például az első idézetben a *penget* azért metafora, mert az elbeszélő nem egy hangszer húrját, hanem a kutya fülét *pengeti* (minderről részletesebben l. NyK. 1986: 44—55).

Ha a metaforikus szintagmát alkotó két elem nem pusztán eltérő, hanem ellentmondó izotópiákhoz tartozik, vagyis fogalmi tartalmuk, alapjelentésük kizárja egymást, a szókapcsolat a klasszikus retorikai nomenklatúra szerint nem metaforának, hanem oxymoronnak vagy paradoxonnak számít (vö. KMRet. 183). Végső soron azonban ezek is metaforák, akár állítmány és alany, akár jelző és jelzett szó közt feszül a jelentésbeli ellentét: „*Felharsog a csönd*, közel s távol hallgatnak a madarak” (Lengyel 321); „Ilyen hangok pókhálózta körül valaha reggel, hajnalonta — s utána a *visszhangos csönd* a paprika-, kukorica-, krumplisorok között, amit a siketítésig szétkaristolta a kapa monoton földbe karmolása” (Ördögh 469); „az egész kicsit pökendi, de olyan ijesztően igaz, mint a balszem egy *hűséges csapodár* szívére” (Esterházy 118); „Sokáig nem nyúlt semmihez, csak a *boldog fájdalom* merengését próbálta elviselni” (Mészöly 371); „A kék Ūristenre! — nem fénylő tűz ez, hanem *látható sötétség, érezhető árnyék*” (uo. 370).

Szintén a metafora különös esetének, alfajának tekintendő a minőségjelzők áthelyezésében, szórendi cseréjében megnyilvánuló hypallage.

A KMRet. ezt *enallagé*-nak nevezi (147), míg a *hypallage* elnevezést azokra a szóképekre tartja fenn, melyek egy meghatározott tárgynak, jelenségnek tulajdonítható cselekvést egy vele logikailag összeférhetetlen szomszédos tárgyhoz kapcsolnak, gyakran úgy, hogy az okot föleserélik az okozattal (uo. 147–8). Mivel az általam feldolgozott korpuszban ez utóbbi típusra egyetlen példa sem akadt, nem láttam értelmét ennek a finom terminológiai megkülönböztetésnek, s a jelzők helycseréjén alapuló képfajtának megtartottam a hagyományos *hypallage* nevét (ugyanígy: Wilpert: *Sachwörterbuch der Literatur*² 137, 248; Preminger [szerk.]: *Princeton Encyclopedia of Poetry and Poetics* 358; KMStil. 123; Dubois stb.: *Dictionnaire de linguistique* 246; Világirodalmi lexikon 4: 477).

A szó szorosabb értelmében csak azok a szerkezetek minősíthetők *hypallagénak*, melyeknek közvetlen közelében ott van az a főnév is, amelyre a szándékosan eltolt jelző valójában vonatkozik (a jelzőnek a logika megkívánta helyére az alábbi példákban nyíl mutat rá):

„*koromzöld* nyugalmú alkony fölött fehér kápolna a hold” (Kőbányai 230);

„a hűn csak *kevély* túsarkú cipő és kitartó napfürdők festéke” (uo. 240);

„Odahúzódott a ló combja mellé, és a csapzottan domborodó has *állapotos* boltozata alatt merült álomba” (Mészöly 379).

Találhatók azonban a korpuszban olyan *hypallageszerű* metaforikus jelzők is, melyeknek tulajdonképpeni jelzett szava nincs kitéve, csak a szövegkörnyezetből következtethető ki: „A katonák közül alig akadt valaki, aki meglegedett volna a jól irányzott lövés *hörgő* eredményével, utána küldte a következő golyót is” (Mészöly 353–4); „Az erdő nyiladékán kilép a szarvas, a havas tájban megpillantja az egyetlen *érte virrasztó* ablakot, és elindul feléje” (uo. 357). Az utóbbi idézetben az *ablak* felfogható metonímiának is, mint annak a személynek a jelölője, aki mögötte virraszt (téribeli érintkezés).

A mondatbeli jelzett szavukkal szemantikailag összeférhetetlen jelzők egy részének „igazi” jelzett szavát nem is lehet pontosan meghatározni, mert igazából nem valamelyik jelen lévő vagy kitalálható objektumra vonatkoznak, hanem a szereplő(k), ill. az elbeszélő lelkiállapotát, nézőpontját, az éppen zajló cselekménnyel kapcsolatos értékítéletét fejezik ki: „az egyszerű pamutruhából, kardigánból mézbarna szexbombázó csapott az *ernyed*t szoba kásás állagú vizébe” (Kőbányai 240); „Még szemrevételezi a *fázós* romokat” (uo. 250); „delután *bamba* városnézés, este borpince vagy taverna vagy halászcsárda” (Bólya 16); „Mégiscsak jobb lett volna beszélgetni valakivel... *álmos* szobában, hűvös vendéglőben, lassú séta közben” (uo. 15); „Sötétség vett körül. Meg valami *alattomos* csend” (Mándy 331); „A lift zúgását lehetett hallani. Azt a *kedélytelen, fenyegető* zúgást” (uo. 351). Az ilyen jelzős szerkezetek csak igen tág értelemben nevezhetők *hypallagénak*.

A metaforának az azonosított tárgyhoz, illetve a kontextushoz való szemantikai viszonya alapján meg szoktak különböztetni egyéb típusokat (tárgyiasítás, megszemélyesítés stb.) is, de ezek sem önálló képfajták, hanem az egyszerű vagy elliptikus metafora sajátos tartalmú és funkciójú alcsoportjai.

A konkretizáló metafora, más néven *tárgyasítás* elvont fogalmakat, lelki jelenségeket érzékít meg azáltal, hogy konkrét dolgokkal, folyamatokkal helyettesíti vagy kapcsolja össze őket.

E fontos nyelvi eszköz külön tanulmányt érdemelne, már csak azért is, mert a gyakoribb és talán látványosabb megszemélyesítés „árnyékában” vajmi kevés figyelemben részesül.

A tárgyasításnak két fő válfaja van. Az egyiket az jellemzi, hogy az elvontabb cselekvés vagy lélektani jelenség közvetlenül nem jelenik meg a szövegben, hanem valamely konkrét jelentésű ige, ill. főnév által fejeződik ki:

„itt, . . . hogy csak egyetlen nappal is *továbbzökkenjünk*, sosem szabad megmondani az igazságot, senkinek és semmiről” (Esterházy 101); „ez a kevesebb is éppen eléggék bizonyult ahhoz, hogy Páll Imre . . . a *pályáról* a *kispadra* kerüljön” (Grendel 137); „szól az írógép, *roncsok* kerülnek a papírra, mert már rég el kellett volna mennem a teljes terepet végigetetni” (Tandori 554); „most elmegyek, és a *roncsolás* újabb fokozata következik: az írás *kettészélődik*” (uo. 555); „És gyereünk azzal a *könyöktérrel* a lelkedben, apafej! Ami eddig nem létezett” (Ottlik 421).

A másik változatban a természeti vagy lelki jelenségnek, elvont fogalomnak van saját nyelvi jele, s ez alanyként vagy tárgyként konkrét jelentéstartalmú igéhez, igenévhez kapcsolódik. Ezáltal ő maga tárgyasul, miközben a vele összekapcsolt konkrét, anyagszerű elem elvontabbá szublimálódik, képes értelemmel töltődik fel:

„valami főbb, látszólag mellékesebb képességével épp hogy meg tudta keresni azt a kenyeret, amire, mondjuk, *az ún. lélek föl nem kenhető*” (Tandori 545); „a zuhogó esőn át a *múlt is átderengett*” (Mészöly 378); „a legtisztább és legfényesebb *eszmék* is sárból és mocskokból *habzanak fel*” (Grendel 133); „Méhek, darazsak szárnyán lebegve, bódultan *kavargott a tavasz* a völgyben” (Bertha 5); „A mohos várdombról *legurul a tekintet* a jól tagolt tájon a Balaton-tenger roppant víztömegéig” (Kőbányai 230); „Köztük [ti. a harangkondulások között] *tünetedezik, csillámlik a béke*” (Ördögh 467); „Ne gondold semmi rosszra! — *tompítja le vakmerőségét* a pasi” (Kőbányai 237); „Néhányszor *széjjelrobogta* így a zsíros, bácskai *csöndet*” (Esterházy 99); „középütt, BITVIN, mi magunk a szüzes-ségről elmélkednénk, dacosan a világ szemébe *loccsintva meggyőződésünket*, miszerint az, a szüzesesség, önmagában nem volna erény” (uo. 121).

Ördögh Szilveszter több ilyen konkretizáló elemi képből alkotta meg a falusi házaspár eseménytelen, mégis feszültségektől terhes életének nagy hatású komplex képét, melynek háttérében talán „a múltnak kútja” bibliai — Thomas Mann-i toposza is ott lappang: „És múlnak a percek, órák, napok, hetek, hónapok, évszakok. És rezzenéstelen *vízütőkör* alatt *örvénylenek* az évek. Alul, az *iszapban, hordalékban, homokban nyugszik* az élet” (461).

A megszemélyesítés éppúgy hasonlósági névátvitelen alapul, mint az egyszerű metafora többi válfaja. A régi szakirodalom (Vico, Jean Paul, Biese) hajlamos volt rá, hogy egyenlőségjelet tegyen metafora és megszemélyesítés közé (vö. Vianu: A metafora kérdéseiről 17, 36, 38). Ez nyilvánvaló túlzás, hiszen a metaforikus képek jó része nem megelevenítő tendenciájú. Az azonban kétségtelen, hogy a megszemélyesítés nem pusztán egy a metaforafajták közül, hanem kitüntetett jelentősége van mind a nyelvfejlődés, mind a szépirodalmi ábrázolás szempontjából. Már Zlinszky rámutatott vagy hatvan évvel ezelőtt, hogy a megérzékítés és a megelevenítés a művészi nyelv leghatásosabb eszköze (idézi: MStilV. 100), s a nemrég megjelent KMRet. is leszögezi, hogy a metaforának a megszemélyesítés a „legnyomatékosabb formája” (157).

A megszemélyesítés e jelentőségéhez méltó arányban van képviselve korpuszunk anyagában is. A példákat három csoportra osztva mutatom be: az elsőben tárgyak, a másodikban növények, a harmadikban állatok cselekednek, viselkednek élőlényként (legtöbbször: emberként), illetve vannak emberi tulajdonsággal felruházva:

„A gyér fényű ívlámpa kihatította szítálásban szétszerelt állványesőkupac, sóderhalom, malterosláda *didereg*” (Kőbányai 239—40); „Letarolt, sötét üszöktengeren *botorkál át a villamos*” (uo. 246); „Beteges, sorvadt *foginyét* sárgán *vigyoritja rá* a pesti szállodasor” (uo.); „a kiégett padlások gerendái fekete cseppeket *izzadtak* a záporok után” (Mészöly 356); „a dombok *buján domborodtak*” (uo. 353); „A romon túlról jót *bőffen* rám búcsúzól a lép” (Lengyel 325); „Sistereg a láng, zenél a kiskalapácsom alatt a *megszomorodott fém, vas*” (uo. 312); „A keskenyebbik folyóágnál magasan lebegett még, amerre jöttek, az út pora. Felső pászmái rózsaszínben üsztak. A lemenő nap *pingálta be*, mely *vigyorogva, jókedvűen bámúlt* utánunk, úgy láttam” (uo. 274);

„Az üvöltő csodamasina . . . leereszkedett, *ráhasalt* az összelapított füvekre, *bordatörött* bokrokra, *gerinctörött* fákra” (Lázár 262); „*ajjongva* hajladoztak a fák, örvénylettek a levelek, az erdő legszívesebben *elszaladt volna*” (uo.); „Hallgassa a *jóslatos* hársakat a faszorban, mikor a sárga ködből *kilépnek*, s a hold *széttéríti a krinolinját*” (Mészöly 370); „Kislánykoromban szerettem nézni a pincében, ahogy csirázik, *mocorog*, viaszlábaiban szinte *elindul, felmászik* a salétromos falra a krumpli” (Tolnai 595); „*Női nemi szervbe* [= a spárgát rejtő buckába] *nyúlsz*, *kotorászol*, *kotorászol*, és benn *férfi nemi szervet* [= spárgahajtást] *vágsz*, *csonkolsz*, *veszel ki*” (uo. 610);

„a párkányon most negyven-ötven ilyen tényleges *éhező* [= szabadon élő veréb] foglal helyet” (Tandori 550); „Meg az a tömérdek fehér galamb maradt velem a korhadt dűcban. Mindig *meztapsoltak*, ha az udvarba léptem” (Tolnai 601); „szavaival a ház megetti fenyőregeteg sarkában vakot *bérelő özvegy* nyulat célozta meg. Lám az is, mondta tünődve, itt él *száműzetésben*, ki tudja, merre maradt el a *tírása*” (Sütő 512).

A felsorolás végére egy olyan idézetet hagytam, amely emberi testrészeket perszonalifikál, de oly módon, hogy egyszersmind tárgyiasítja is őket: „jól megfigyelte, hogy s mint *kacag* anyja dereka, melle s arcán az ezer meg ezer kis részlet, rombuszok, körök, külön” (Esterházy 93). E képsorozat felfogható pars pro toto szinekdochénak is (erről később lesz szó).

A huszonhét szerző közül háromnál különösen szembeszökö a megszemélyesítések nagy száma és ami ettől elválaszthatatlan: stílussteremtő és formaképző ereje.

Bólya Péter két „könnyű darabja” közül a második egy disznóölésnek a története, helyesebben: parabolikus kitágítása és (át)értelmezése. Somos, a főváros és kiskunsági „tanyásingatlana” között „ténfergő” író addig-addig segédkezik egy disznóvágásnál, míg a lelendő állatban — talán a közben elfogyasztott pálinkának a hatására is — emberi, sőt filozófusi vonásokat kezd felfedezni.

Már az „Előtörténet”-ben is *áldozat*-ként említetik a levágott disznó: „félrefordította a fejét, amikor a böllér torkon szúrta *áldozatát*, . . . mire megérkezett a reggel, az *áldozat* nyomtalanul eltűnt a feketére égett szalmáról” (21; nem érdektelen, hogy Mészöly is *áldozat*-nak nevezi a puszkagolyóval fához szögezett harkályt, s ezt 27 oldallal később — nyomatékositásul? — meg is ismétli: 352, 379).

A sorozatos megszemélyesítések — pl.: „*Kivégezzük* a disznót” (23); „Hamar *feladta*, he! . . . Már nem is igen *ültakozik*, haha!” (uo.) — annyira emberszerűvé teszik a „halálra ítélt” hízót, hogy azon sem csodálkozunk igazán, amikor meg is szólal — legalábbis Somos zaklatott képzeletében:

„Mire vársz?” — Somos halk, rőfögő hangot hallott.
„Beszél — gondolta. — *Beszél, beszél, beszél . . .* . . .

„Nyugodj meg” — *mondta* a disznó Karesi térde alatt.
 „Nem tudok” — *suttogta* Somos.
 „Meg kell halni. Az ok mellékes.”
 „Nem igaz!” — *csikorgott* Somos.
 „Hülye vagy — *rőfögte* a hízó. — Az ok esetleges, a múlt a moslék. A jövő a semmi.”
 „Hazudsz, mocskos állat! . . .”
 „Megdöglesz.”
 „Nem igaz!” — *ordított* Somos.
 „Most kés vagy, holnap disznó. A hurkamba elég söt tegetek” (23—4).

Mikor pedig végül neki magának kell leszűrnia a filozófus disznót, ő is melléje bukik, ájultan, s eszméletlenségében ez az allegorikus példázat jelenik meg előtte: „. . . Fényes, nyitott ólat lát, benne önmagát, amint lassú léptekkel jár fel s alá, nagy fülv malacoknak tart előadást a jövőről, amikor sűrűbb lesz a moslék, az idő lassabban jár, a kést eltünteti a rozsdá, s a hatalmas gazda sem sétálgat az ól előtt méregető, gyilkos tekintettel . . .” (25).

Megszemélyesítésekkel van átszöve Mándy Iván novellája, az Utazás előtt is, mely egy hosszú külföldi út előtti éjszakán és reggelen játszódik. Az író szorongó izgalommal készülődik az egyszerre vágyott és rettegett utazásra, nehezen szakad el megszokott környezetétől, kedves tárgyaitól. De a szobában már ott sorakoznak a bőröndök, amelyek (vagy inkább: akik) éppoly kelletlenül szánják rá magukat erre az utazásra, mint gazdájuk:

„Megint a bőröndök között.
 Mintha már *vártak volna. Tanácstalanul, szinte kétségbeesve.* Akadt, *akiből* ingek lógtak ki széttárt karral. Akadt, *aki teljesen bezárkózott.* Valamilyen *vita* törhetett ki köztük. *Min kaphattak össze?* Talán magán az utazáson? Hogy érdemes-e egyáltalán *útra kelni?* Hiszen eddig jóformán *ki se mozdultak.*
Érvek és ellenérvek csaptak össze. A *sértegetésektől se riadtak vissza.* Régi *sebek, sérelmek* szakadtak fel.
 Váratlanul *elhallgattak. Elcsüggedtek, lehervadtak.* És ahogy én beléptem . . . Nos igen, egy pillanatra *felcsillant bennük* valami. Mégis mit *képzettek?* Hogy majd én megoldom ezt a kérdést? Bennem *reménykedtek?* Éppen bennem?” (338).

A félelem, a vonakodás, az elveszettség érzése nemcsak azokra a tárgyakra vetül rá (megszemélyesítve őket), amelyek elkísérik az író, hanem azokra, így ismerősen kopottas ruhadarabjaira is, amelyeket itthon kell hagynia:

„Egy szekrényajtó előtt álltam. *Ráordítottam:*
 — Tudom, hogy London a végállomás! De addig . . .? Miféle városok? Miféle országok?
 Felrántottam az ajtót.
 Ingek, nadrágok, zakók *döbbenete, ahogy rájuk nyitottam.*
 Megfogtam egy barna zakó *vállát, mintha rá akarnék borulni.* Ezt vegyem fel? Talán éppen ezt? *Megbízhatónak* tűnik. És ez a legfontosabb. Hiszen én egy *derék, hűsleges barátot* keresek. *Akít* már régen ismerek, és *aki* már régen ismer. Mindenesetre jó mély zsebe legyen, meg aztán . . .
 Egy ingerült mozdulattal félretoltam. *Faképnél hagytam.* Kirohantam az előszobába” (347).

Amikor felhangzik a lift „kedélytelen, fenyegető zúgása”, a halmozott megszemélyesítések hatása alatt mi is úgy érezzük: az író és felesége valóban élőlényeket „hagy faképnél” a bezárt lakásban.

Az antológia harmadik olyan darabja, melynek a megszemélyesítés a fő ritmus- és formaképző eleme, Ördögh Szilveszter novellája. Négy tárgykör következetesen meg van benne személyesítve:

1. természeti jelenségek: „már *elszunnyad* a reggel” (457); „kívül *pipiskedik* a napsugár” (461); „Hamar múlik a nap, *föleli, megemészti magát* az idő az időben” (466); „észrevétlenül *leül* a konyhaküszöbre az este” (470); „az árnyék . . . fekete fátyolba *bugyolálja* a világot” (uo.); „ez a nap is *magába temeti* az életének egy kis szakaszát” (474–5);

2. az újjáépült ház: „Áll a ház *egyedül, nézgelheti önmagát. Nem ismer magára, arra, ami valaha volt, amivé lett*” (466); „A ház *sütkérezik* a kamasz napsugárban, *nem ismer magára, de mintha nem is törődne vele*” (466–7); „*Illegeti magát* a ház a kékesen tükrös égbolt alatt: *fitogtatva mutogatja* a szőlőlugast, . . . *Mutogatja* a betonos udvart, . . . *mutogatja* a diófacsemetét, . . . A *tetszélgéssel* is telik-múlik a nap, a *hívságoskodáshoz* ráérés idő kell” (467); „Mintha kicsit *unatkozna* is, *ásítást leplez* a fényekben lubickoló *szépség* — s meg-megrezzennek a sötétlő árnyak” (uo.);

3. gépek, szerszámok, házi eszközök: „ilyentájt már bent van a *morgó-sziszegő-dünyögő* gépek között” (458); „nyiszorgott, *nyögdecselt, ritmikusan sirdogált, dalolgotott* a szekér minden *porcikája*” (469); „feje fölött a gerendába vert szögön porosan, pókhálósan *szunnyad* a kasza” (472); „lábát . . . ráteszi a sámlira, ami *szolgálatra készen vár* a kályha előtt” (477); „Űl a konyhában az asztalnál a férfi meg az asszony, ebédelnek, a kanalak *beszélgetnek*” (478);

4. az állandóan bekapcsolva tartott rádió mint az idős házaspár életének — az igazi kommunikációt helyettesítő — hangkulisszája: „Hengergeti a nyújtófát — közben a rádió *mondja a magát*, mert a rádió mindig szól a konyhában: hírek, riportok, zenék. Nem is ügyel rá, mégis azt érzi, *beszüremkedik, beóllázkodik* hozzá a konyhába a világ” (469); „*Elszőszmötöl* vele a világ, s ő füleli a hangjait. *Beszél* hozzá, míg ő hallgat, béke és háború, üzlet és reklám, világ és haza” (uo.); „surrog a nyújtófa, de nem hallja, mert *szól-beszél* a rádió: *mondja a magát*, zenél, *kérdez, válaszol, vitatkozik, motyog*” (470); „A rádió *mondja a magát*: híreket a nagyvilágból” (475); „A konyhában *beszél* a rádió — kívül lubickoló fények-árnyékok, pillangó a béke” (478).

A rendszeresen ismétlődő megszemélyesítések már-már a zenei ritmus szabályosságával tagolják a szöveget, s ezáltal pusztá stíluseszközből (külső formaelemből) strukturális alapelvvé (belső formai tényezővé) lépnek elő. Talán azt vannak hivatva érzékeltetni, hogy ők, a tárgyak élnek itt igazán, miközben a szüntelen munkálkodásba belefásult férj és feleség mindentől elidegenedett: a régi életformájától is, az újtól is, egymástól is, és már csupán gépek módjára működnek, ahelyett hogy annyi megpróbáltatás után elkezdene élni.

Mint jeleztem, a 4. típus adatainak nagy többsége az egyszerű metaforák közül került ki, nem-metaforikus — tehát nem hasonlóságon, hanem érintkezésen, rész-egész viszonyon, érzetkeveredésen stb. alapuló — kép csak elvéve akadt a korpuszban.

Metonímia különösen kevés volt, s ez cáfolni látszik Jakobson ismert tételét, amely szerint a prózát a metonimikus pólus uralma jellemzi (l. Helikon 1977: 134). Elképzelhető azonban, hogy a metaforikus képek túlsúlya a metonimikusakkal szemben nem egyéb, mint mai prózánk lirizálódásának egyik tünete. Ez esetben a metonímia szórványossága nem mond ellent a jakobsoni hipotézisnek, sőt alátámasztja azt.

A sovány választékból egy olyan példát idézek, melynek három metonímiája a folytatásban metaforákkal egészül ki, s a különféle szóképek egy-egy komplex képté forrnak össze. Tolnai Ottó megzavarodott elméjű spargaszedő asszonya ezt mondja az általa gyengéd kézzel, szinte simogatva összegyűjtött papírhulladékról: „Mennyi *simogatás* van ebben a kamrában felhalmozva. Beépítve. A *simogatás*, a *gyengédség* tonnái. Simogatással épített piramis. A simogatás papírmásé piramisa” (617).

Találtam viszont két példát is egy igen ritkának számító metonímia-fajtára, az ún. metalepszisre (vö.: MStilÚ. 482; Dupriez: Gradus 284–5;

Bonhomme: Le Français Moderne 1987: 84–104; KMRet. 162). E szóképek az előzménynek és a következménynek, ill. az oknak és okozatának felcserélésén alapulnak: „a retikülben ott ég a *gyalázata* [= a férfi tárcájából kivett ötszáz forint]” (Kőbányai 245); „Mást nem láttam: az ember arcát, aki a *halálom* [= gyilkosom] lesz” (Lengyel 299).

A négyféle *s z i n e k d o c h é* ből (konceptuális egyeditő, konceptuális általánosító, referenciális egyeditő, referenciális általánosító) csak a két utóbira akadt a korpuszban néhány példa.

A referenciális egyeditő *szinekdoché* (hagyományos nevén: *pars pro toto*) a szemléleti egészet (*totum*) egy abból kiragadott jellemző részlettel (*pars*) helyettesíti, s ezáltal értelmezi és minősíti is: „a szövőgyári kantinban egész tyúkot kapok ebédre, kövér, fehér *kéz* nyújtja ki pléhtányéron, a bádoggal bélelt konyhaablakon át” (Csiki 80); „*Kővállak* tartottak köerkélyeket” (Ottlík 440); „egy *hát* úszik a sínek felett. Egy *váll*. Mélyen lecsukló *fej*” (uo. 444); „Egy *hát* úszik a sínek felett. Egy *váll*” (uo. 445); „a párkányon most negyven-ötven ilyen tényleges éhező foglal helyet, nem mohó, inkább buzgó *hátak*, s valóban, mintha felbuzognának a párkányon, negyven-ötven *verébhát*” (Tandori 550).

Utolsó ilyen példánk Esterháznak egy ízetlennek tetsző, holott mély értelmű, mert valójában a férfi–nő viszony alapellentmondását feszegető erotikus élce, melyben a *pars pro toto* (rész az egész helyett) *szinekdoché* *totum pro parte* (egész a rész helyett) *szinekdoché* követi: „Szeretem a *p . . . d*, súgta Csáth Amálnak, . . . Tudom, majom, mért mondtad ezt most nekem, szólt Amál, és szájába vette *Gézát*, azért, hogy ne kelljen azt mondanod: engemet szeretsz” (104).

Végül ide, a 4. típusba tartozik az impresszionista stílus kedvelt szóképe, a különböző érzékelési területek összekapcsolásán alapuló *s z i n e s z t é z i a* is. Mai prózaíróink körében nem oly népszerű, mint Kaffka és Tóth Árpád idejében volt, de így is jóval több példát idézhetünk rá, mint a metonímiára vagy a *szinekdochéra*: „Ha sűrű [a festék], *dalolnak* az ecsetnyomok” (Rákosi 483); „A konyhában zenét *szítal* a rádió” (Ördög 478); „Ilyen hangok *pók-hálózták körül* valaha reggel, hajnalonta” (uo. 469); „Megszólalt a madarak *zöld* ricsaja a kerítésen túl” (Lengyel 304); „A kora reggeli nap *nedves csillogása*” (Mándy 330); „gyöngvirágok *dalolnak* nekünk ifjú illatokat” (Esterházy 95); „Magda ezúttal is keresztretjvényt fejtett, papírzizegés *karcolta* a csöndet” (K. Grandpierre 214–5); „Az elapadt könnyek nyomában — még mindig ugyanabból az anyagból — *édes, kék* dallam *szivárog*” (Kőbányai 251).

Mészöly Miklós azzal ad különös nyomatékot egyik szinesztetikus komplex képének, hogy 25 lappal később variáltan megismétli: „[A lovak] Időnként nyihogva kapták föl rézsút a fejüket, s a két duzzadó nyakívre ilyenkor még *síkossabban tapadt rá* a fény, és *átnedvesedett*” (357); „A lova mellette úszott, nyerítve rúgdatott ki az iszapos partra, duzzadó nyakívéről *síkosan csúszott le az átnedvesedett fény*” (382).

Kőbányai főleg a zenehallgatás közben keletkező benyomások érzékeltetésére folyamodik szinesztéziákhoz: „A rádióban dzsessz szól. Ezüstsaxofon sír, nyüszög *óbarna bögőbrummogás bundabéléséből*” (241). E többszörös szinesztéziában látási, hallási és tapintási érzetek kombinálódnak; ehhez járul a nagybögő hangját kifejező alliteráció, a *b* hang ötszöri ismétlődése (Gáldi László *stilisztikai konvergenciá*-nak nevezi az egyidejűleg alkalmazott különféle stíluseszközök közötti, egymás hatását fölerősítő kölcsönhatást: *Actes du*

Xe Congrès International des Linguistes 3: 325–30). Egy másik ilyen képe, amely Vivaldi muzsikáját próbálja szavakra fordítani, a vége felé majdnem képzavarba téved: „A gordonkák hangja bekeríti, bebalzsamozza a szívét, a ráhullámzó hegedűk pedig minden teketória nélkül, puha, de biztos kézzel alaposan megszorítják” (242; a *hegedűk* szó itt ’hegedűhangok’-at jelent, de ezt a köznyelvi metonímiát folyamatos olvasáskor nem vesszük észre).

Végül Krasznahorkai hallási × tapintási és látási × hallási érzetkomplikációk halmozásával idézi fel az üldözés félelmetes, nyomasztó környezetét: „Semmiféle üvöltéssel *nem vághattunk volna részt* ebbe a lassan ránk boruló, irdatlan *némaságba*, így hát egyetlen szó nélkül *a metsző fagy csillámló cirpelése* fölött romboló vonulásunk *súrló zajában* haladtunk” (253). Ebben a kontextusban még a *metsző fagy* exszinesztézia is visszanyer valamit képszerűségéből.

2.5. Jelölt, motiválatlan, explicit kép

A közepesen ritka típusok egyike (85 adata az összes képnek 7,40%-a). Meg van benne nevezve a kifejezendő tárgy (vagyis az ide tartozó képek explicitek). A két főelem egymásra vonatkoztatását külön modalizátor is jelzi. Némi rejtvénytudást az kölcsönöz ennek a képfajtának, hogy az azonosítás, ill. összehasonlítás indoklása, magyarázata — a motívum — homályban marad. Így az ilyen típusú kép apperceptíválása valamivel nagyobb feladatot ró a művészi szöveg befogadójára, mint a hasonló szerkezetű, de nyílt motívumú 1-esé.

A képfajta fontosságát, szükségességét jelzi, hogy a használati arányok szempontjából tekintetbe vett 15 szerző között egy sem akadt, akinél ez a típus teljesen hiányzott volna (a táblázatot l. a függelékben, 8. sz. alatt).

Két uralkodó válfaja (egymás között nagyjából fele-fele arányban): a motiválatlan hasonlat és a *mintha* kötőszós feltételes hasonlatok egyik fajtája.

A motiválatlan hasonlatnak a *mint* kötőszó a szokásos kapcsoló eleme, de előfordul egyéb (-ként ragos vagy igével kifejtett) megoldás is:

„A bátyja arca, *mint* a krétapapír” (Lengyel 311); „a nyugágyban egy kövérkés, parafa sisakos egyén hevert, az arca *mint* a kelt tészta” (Lázár 263); „Amióta így, megállás nélkül beszélek, nem érzem a fejemet. Olyan, *mint* a biliárdgolyó” (Tolnai 617); „Lettek kereskedők, hitvitázók, polgármesterek . . . Debrecenben, . . . építőköveiként csakúgy a kossuthi, mint a széchenyi gondolatnak” (Simonffy 502); „[Crescence] Az idős Botticelli egyik tollrajzára *emlékeztetett*” (Mészöly 356); „ezeket nézi Poszi, vagy nem tudom, mit, kék, sárga, zöld, piros, okker, fekete pontokat, melyek *mint* a bodza, de már nyilván rég tudja, hogy *nem mint* a bodza, nem tudom” (Tandori 553).

A *mintha* kötőszós feltételes hasonlatnak ebbe a képtípusba tartozó példáit az különbözteti meg a 3., ill. az 1. típusbeliektől, hogy hasonlítottjuk (tárgyi elemük) is meg van nevezve (a 3-asban ez, mint láhattuk, rejtve marad), nincs viszont bennük feltüntetve a hasonlítás alapja, a motívum, mint az 1. típusban.

Ezek a képek két olyan cselekvést állítanak párhuzamba, melyek inkább ok-okozati, mintsem hasonlósági viszonyban vannak egymással (az okot a *mintha* kötőszós mellékmondat tartalmazza). Két alcsoportjuk határolható el aszerint, hogy a két cselekvésnek azonos-e az alanya, vagy különböző:

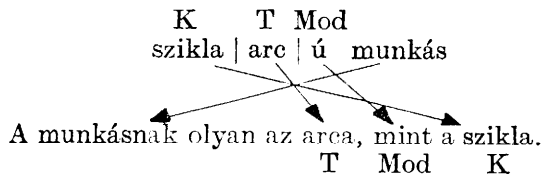
1. azonos alanyúak: „[A korecsolyázó lányok] Karjukat széttárták, *mintha* el akarnának szállni” (Mándy 340); „Megfogtam egy barna zakó vállát, *mintha* rá akarnék borulni” (uo. 347); „olyannyira nem ismerte az embereket, *mintha* egész ifjúkorát kolostorban töltötte volna” (Grendel 133); „Módszeresen dolgozik, *mintha* gondolatban ő is végigjátszotta volna a forgatókönyvet” (Kőbányai 247–8); „Lefelé megy a nap. Fénye oldalról siklik be, *mintha* gellert kapott volna a légkör felső héján” (Lengyel 309); „A morzsálékos párkányról behajló ecetfa zöldbársony gavallérként nyújtotta feléje az ágát, *mintha* szólna hozzá” (Mészöly 363);

2. különböző alanyúak: „Megint elsimított a szeme előtt a tenyerével, *mintha* piaci légy röpdösne ott” (Lengyel 299); „az élet elhagyta, *mintha* halotti lepel fedte volna az arcát” (K. Grandpierre 203); „A levegő . . . súlyosabb lett a déli megyékben, *mintha* a szél folyton sűrítene és nem engedné ingyen szétszéledni” (Mészöly 360); „egyszerre megnyílt előttük a fal, *mintha* a nő egy titokzatos kötömböt mozdított volna el” (Thiery 589); „Végigszemléli, amit ma teremtett. A házat, a kemencét, az állatokat, a malomkő asztalt, a környező domboldalt, a gyerekeket. Színeik megfakultak, nincs ízük, illatuk, tapintásuk. *Mintha* ügyetlenül besatírozott kartonpapírból lennének kivagdosa” (Kőbányai 249); „[A rántott borjúláb] távolról tán biztosnak tetszik, . . . s csak közlelől, testközlelől, bontván a könnyű rántott hájazatot, tudjuk meg, mi vár ránk, izmoknak, inaknak rémült és érzéki remegése, *akárha* egy belső detonáció után volnánk, s jövünk rá hirtelen, hol is élünk” (Esterházy 105–6). A legutóbbi példában az író mesterien vonja, mossa egybe a két összekapcsolt valóságzférát: az ételt és azt, aki eszi; így válik a borjúláb meglepő, kocsonyás remegése egy lelkiállapotnak, sőt egy egyéni és társadalmi élethelyzetnek a kivételésévé (a kései Krúdy-nak vannak ilyen-szerű képei a híres „gyomornovellákban”; vö. Nyr. 1977: 439–57).

A 2.1. pont végén már utaltam rá, hogy az *-ú, -ű* képzős melléknévi jelzős szerkezetbe tömörített képek egy része nem oda, az *angyalfejű gyerek* típusba tartozik, hanem ide, az 5-ösbe. Amazoknak van motívumuk, ezeknek nincs; ott az összetett jelző előtagja és a jelzett szó van kép–tárgy viszonyban, itt a két összetételi tag. A motívum hiánya és az egy szóba tömörülés miatt ezek a képek inkább metafora-, mint hasonlatszerűek: „Zakariás már előre élvezte a szerepet, a *sziklaarcú*, komor léptű munkás szerepét, amit majd este eljátszhat” (Kertész 168); „A bíró udvarát fölverte egy piros *szemölcs-virágú* gyomnövény” (Mészöly 356); „A gyengéd kéz valójában csak gyenge. . . Őnző, *üvegcsontozatú* madárkarom” (Tolnai 611); „azzal a *vadkansörte bajszúval* [= Sztálinnal] megjárták egy kicsit” (uo. 605).

A fenti példákban rendre az előtag tartalmazza a képet, az utótag a tárgyat. Így volt ez a régebben gyűjtött Krúdy-anyagban is (l. Krúdy képkalk. 50); ez tehát állandó „szereposztásnak” látszik.

A *sziklaarcú* munkás típusú szerkezetek eltérő voltát az is bizonyítja, hogy másféle *mint* kötőszós hasonlattá transzformálhatók, mint az I. csoportbeli *-ú, -ű* képzős példák:

A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy akadtak a korpuszban olyan, leginkább ide sorolható adatok is, melyekben a modalizátor szerepét más nyelvtani eszköz: *-i, -s, -nyi* vagy *-szerű* képző töltötte be. Az *-i* és *-s* képzős példák metafora jellegűek (mert inkább azonosítanak, mint hasonlítanak), a *-nyi* és *-szerű* modalizátorúak viszont a hasonlatokra emlékeztetnek:

„egy frász a lóversenybe, átkattogok a *közművelődési vágányra*” (Rákósy 488); „*Szárnyas lángokban áll a könyvespolc*” (Kőbányai 250); „Duruzsolva hallatszik ki az öltözőbe, ahogyan *szívdobogásos lüktetéssel* működnek-dolgoznak a gépek” (Ördögh (459); „Homlokukra megragadó bájjal ültek ki a *gyöngyszemnyi verejtékcseppcsekké*” (Mészöly 365); „azt képzelte a faluról, hogy valami hatalmas, *förgetegszerű óriás ördögök élnek ott*” (Osztójkán 397–8); „A tribün hosszú évek óta »tatarozás alatt áll«, és az eredmény: . . . *rákszerű áttételekkel* terjedő káosz és kosz” (Rákósy 486); „idemásolom még a *tömbyszerű elvontetés* jegyében, amire közben bukkantam” (Tandori 575); „Szerettem kinyomkodni, mint a mitesszereket, a *gennyszerű, keserű mézet*” (Tolnai 602).

Az adatok kis száma miatt azonban e különbséget egyelőre nem szabad általános érvényűnek tekinteni.

2.6. Jelöletlen, motivált, explicit kép

Az ebbe a típusba tartozó képeket az a közös tulajdonságuk sorolja együvé, hogy a három vagylagos jelenlétű képelem közül csak a modalizátor hiányzik belőlük. A képen kívül van tehát nyelvi jele a vele azonosított tárgynak és az őket összekapcsoló, ill. megkülönböztető motívumnak is, nem tartalmaz viszont a kép semmiféle olyan nyelvtani eszközt, amely explicit módon jelölné a két főelem egymásra vonatkoztatását, társítását.

E ritka képfajta a korábbi stíluskutatók nemigen vették tekintetbe, mert — modalizátora nem lévén — nem lehetett a hasonlatok közé sorolni (bár Török Gábor már 1968-ban utalt a jelöletlen hasonlat lehetőségére; vö. A líra: logika 66–70), másrészt viszont az a tény, hogy fel van bennük tüntetve az azonosítás alapja, a hagyományos felfogás szerint kizárta őket a metaforák közül is.

Azonban ilyen képek vannak, ha nem is tömegesen (a feldolgozott korpuszban kerekén 100 adat, az összes kép 8,71%-a). A 20 adat fölötti 15 szerző közt csak két olyan volt (Grendel és Ördögh), akinél erre a típusra egyetlen példát sem sikerült találnom. (A táblázatot l. a függelékben!)

A képtípusnak szerkezetileg két fő válfaját lehet megkülönböztetni (persze ez nem csupán alaki különbség, hanem eltérő tartalmi-szemantikai struktúrák és viszonyok rejlenek mögötte).

Az egyik változatban a tárgyi és a képi sík (illetve elem) lazán egymás mellé van helyezve, mintegy párhuzamba van állítva; egyaránt tekinthetők jelöletlen hasonlatnak is, fellazított értelmezői metaforának is. A hasonlóság (azaz: szubjektív, részleges azonosság) érzetét a motívum teremti meg, ráirányítva a befogadó figyelmét a két képsík érintkezési pontjaira, a közös jegyekre (ezeket az idézetekben ritkítással emelem ki):

„Hely volna — mondta —, csak az *idő* futott ki alólam. Elnyargalt a *piros csikó*” (Sütő 518); „A mi rokonszenvünk, Crescence, *kölcsönös szomorúság*. A magházban ugyanúgy fekszik a *két mag*” (Mészöly 359); „Hirtelen fellobbantak az *arcok*. Idegesen lobogó *gyertyalángok*. Összehajoltak, körbefontak, hunyorogtak, vigyorogtak” (Mándy 339); „A *szőnyegek* összecsavarva a szekrény tetején. Hatalmukat vesztett *politikai nagyságok*. Bukott *államférfiak*” (uo. 349).

Némelyik példában részletesen ki van fejtve, tovább van szöve a jelöletlen hasonlat képi oldala: a kép önállósul, gazdagodik részletekben, ezáltal erősödik a konkrétsága, de nem szakad el teljesen a hasonlítottól, mert érezhető marad benne a másodlagos, képes értelem is: „a pasi csak beszél. Nyitva

felejtett csapból langyos víz; ömlik az élete. Kifolyik a mosdóból, előnti az egész lakást, át kell menekülni a belsőbb szobákba, felhúzódni a díványra, a szekrény tetejére” (Kőbányai 236).

A másik változatban a motívum valamely szintaktikailag is feszebb szövésszerű, zártabb képszerkezetbe tagolódik bele, általában minőségjelzőként. Az a rendeltetése, hogy összekapcsolja a tárgyi és a képi elemet, kiemelve a köztük levő, ill. beléjük érezhető azonos mozzanatot:

„A századforduló nagy felfedező kedve felszínre hozza *verseit*, e felfénylő éveknek tünékeny *buborékait*” (Simonffy 508); „alig van család, ahonnan ne falt volna ki egy darabot a háború és es *Molochja*” (Esterházy 126); „még kevés a lomb, hogy a *győzelem piros madara* fészekre szálljon” (Mészöly 364–5); „koromzöld nyugalmú alkony fölött fehér *kápolna a hold*” (Kőbányai 230); „[*Malamud*] teljesen nyitott, befogadó, kíváncsi, kérdező, nem kinyilatkoztató, szüntelen, itteni vendégeskedése alkalmával lassanként föltöltődő *szivacs*” (Karinthy 149).

Utolsó ilyen példánkban egy — a később tárgyalandó 7-es típusba tartozó — motívátlan metaforára ugyanannak a képnek a motívált változata következik rá, talán erősítésül vagy a képzettársítás indoklásaként: „Izzott a határ. Parázsolt a hó. Egy nagy *kristály* volt a világ. Egy nagy *tiszta kristály*” (Tolnai 604).

Mint erről a II. 1.3. pontban már esett szó, ismerünk olyan motívumot is, amely nem közös jegyet emel ki, hanem a tárgynak egy olyan vonását tulajdonítja a képnek, amellyel az valójában nem rendelkezik. Az ilyen típusú, „negatív”-nak is nevezhető motívum csökkenteti a tárgy és kép közötti szemantikai fesztségviszonyt, s ezzel megkönnyíti a kép el- és befogadását.

Leggyakrabban értelmezői metaforákban találkozhatunk ilyen motívumokkal (ez a nyelvtani forma érzékelteti legjobban a szabad asszociáció villanásait, ahogy valamely tárgyhoz hirtelen egy tőle távol eső képet fűz hozzá):

„az új kiskúriát csak a napi gondok környékezik, szellemi *játyoltáncok*, kiscelli bálók, *irodalmi ünnepségek* nem pezsdítik már levegőjét” (Simonffy 508); „A sarga *mellény*, az útra való nakszánt *csillag*, a szák tetején világított” (Mészöly 371); „Hegytetőről leeresztett fák rohantak, ... elszáradt mohától fekete *sziklaházak*, emberi *fecskéfészkek*” (uo. 375); „Meg a *kocsi*, ... a halál két ütemű *üggőke*” (Bólya 16); „Hajnalodott, és a kerteken túl, messzi a nyírségi szántóföldek fölött kicsi, piros *fény* nyílt, még inkább rózsaszín *szírom*, égi *csikló*” (Esterházy 112–3). A legutóbbi, némileg Krúdy Napraforgójának Nyírség-leírására (N. 427) emlékeztető — netán szándékosan utaló? — példában a negatív motívumon (égi csikló) kívül van „rendes”, azaz pozitív motívum is (rózsaszín szírom).

Akad azonban példa arra is, hogy feszebb szerkezetű képbe, pl. birtokos jelzős teljes metaforába ékelődik be a „helyesbítő”, a képzettársítást megmagyarázó s ezzel mérészségét enyhítő negatív motívum: „[Az autóbusz alázuhan] a ... *Belváros* sok tornyú *dzsungelébe*” (Kőbányai 230); „a *diszkók* g é p *szíve* is nemsokára földobog” (Nádas 394); „Mennyi simogatás van ebben a kamrában felhalmozva. ... A *simogatás* papírmásé *piramis*” (Tolnai 617). Ez utóbbit érdemes kihagyás nélkül is idézni — annak ellenére, hogy egyszer már szerepelt, a metonímia példajaként, a 2.4. pontban —, hogy megfigyelhessük, miképpen épít hidat, több lépésben, a kifejezendő (*simogatás*) és a kép (*piramis*) közé: „Mennyi simogatás van ebben a kamrában *felhalmozva*. *Beépítve*. A simogatás, a gyengédség *tonnái*. Simogatóssal épített *piramis*. A simogatás papírmásé *piramis*.”

(Folytatjuk.)

Kemény Gábor

F Ü G G E L É K

5.		6.	
<i>2. típus</i>		<i>3. típus</i>	
1. Mészöly	2,36	1. Tandori	12,50
2. Tolnai	1,47	2. Ördögh	5,62
3. Ördögh	1,12	3. Tolnai	4,41
4. Kőbányai	0,77	4. Mándy	3,77
5. Bólya	0,00	5. Rákosy	3,33
Esterházy	0,00	6. Mészöly	2,36
Grendel	0,00	7. Kőbányai	0,77
Lengyel	0,00	8. Bólya	0,00
Mándy	0,00	Esterházy	0,00
Ottlik	0,00	Grendel	0,00
Rákosy	0,00	Lengyel	0,00
Simonffy	0,00	Ottlik	0,00
Sütő	0,00	Simonffy	0,00
Szentkuthy	0,00	Sütő	0,00
Tandori	0,00	Szentkuthy	0,00
7.		8.	
<i>4. típus</i>		<i>5. típus</i>	
1. Ottlik	76,19	1. Tolnai	16,18
2. Mándy	73,59	2. Tandori	15,625
3. Ördögh	71,91	3. Grendel	11,11
4. Bólya	68,75	4. Szentkuthy	10,34
5. Sütő	56,00	5. Lengyel	9,52
6. Grendel	55,55	Ottlik	9,52
7. Simonffy	51,43	7. Mészöly	7,07
8. Mészöly	48,11	8. Rákosy	6,66
9. Kőbányai	42,31	9. Mándy	5,66
10. Rákosy	36,66	10. Kőbányai	4,61
11. Lengyel	31,75	11. Sütő	4,00
12. Tandori	31,25	12. Bólya	3,125
13. Esterházy	25,58	13. Esterházy	3,10
14. Tolnai	21,32	14. Simonffy	2,86
15. Szentkuthy	13,79	15. Ördögh	2,25
9.			
<i>6. típus</i>			
1. Szentkuthy	17,24		
2. Kőbányai	16,15		
3. Tolnai	12,50		
4. Simonffy	11,43		
5. Lengyel	11,11		
6. Mándy	9,43		
7. Mészöly	8,02		
8. Esterházy	7,75		
9. Rákosy	6,66		
10. Bólya	6,25		
11. Ottlik	4,76		
12. Sütő	4,00		
13. Tandori	3,125		
14. Grendel	0,00		
Ördögh	0,00		

Újabb József Attila-kommentárjaimból*

III.

(Nietzsche hatása? A *kő* archetípus?)

1. A Makón, 1924 januárjában írt „Kövek” (a Stoll-féle 3. kritikai kiadásban: ÖV. 1: 244–5) nem tartozik a költőnek igazán nagy versei közé. Nem érdemelne bővebb elemzést, ha Tverdota György nem tartaná ezt a költeményt egyrészt valami összefoglalásnak: összefoglalja szerinte József Attila történelemszemléletét; másrészt nem látná benne egyértelműen Nietzsche hatását, közelebbről az „also sprach Zarathustra”-ét (l. Ihlet és eszmélet. 1987: 241–69). Mindkét állítása téves, alaptalan. Módszertani eljárásai, melyekkel eljut hozzájuk, hibásak. Nemcsak Tverdótát akarom cáfolni, hanem eközben bizonyos általános elemzési elvekhez is hozzászólok.

2. A versnek ugyan vannak változatai (i. h.), de céljaimhoz nem segítenek közelebb. Elegendő, ha itt a „Nem én kiáltok” (1925.) kötetbeli szöveget közlöm.

Kövek

Öreg kövek, ne haragudjatok,
Ha taposlak, hiszen tinálatok
Nagyobb és mozgóbb taposó vagyok.

Szólok hozzátok, vén testvéreim,
5 Mozgóbb, nagyobb taposó tapos engem
S nem szól, csak jár az emberköveken.
Nem szól, nem szól, vagy jelekben beszél
És tán ti vagytok súlyos szavai?
Ó, némák, meg nem értek titeket sem!

10 Miért van *kő*, ha nem lesz épületté?

Hát nem segít a jaj s az allelúja?
Se hit? se malter? se Krisztushabarcs?
Széthullt az ember millió darabra,
Mint esőben a vályogkaliba.
15 És hol van az erős, terméskő-ember,
Kit nem tapos fájóra semmi láb?
Ó, borzalmas így: útfelen heverni,
Ha bennünket nem épít városokká
Gránithalmokba semmi építő, [!]
20 Hiszen kőlykkorában az időnek
Egymást-karoló barlanghegyek voltunk,
Hol békesség és szeretet lakott.

* Vö. Nyr. 112 (1988): 319–26; 419–26.

Széjjeltördelt a bölcsesség [!] s a bomba,
 Szétbomlasztott a gejzirlábu vér
 25 S nyomoruságos könnyekbe merülve
 Száz megváltó agy forr már, mint a mész,
 Hogy értelmes várossá magasodjunk,
 Mert most minden s egyetlen értelmünk
 Az úton heverő kövek fájdalma,
 30 Mely porban és piszokban taposódva
 Templomtorony kupolájába vágjik!

Az általános versmagatartást jelzi a személyszerkezet is: én—ti—mi. Retorikus magatartásfajta ez: szónoklaté, tanításé, prófétálásé, prédikációé. (Sajnálatos, hogy mind a nyelvészeti, mind az irodalmi stiliztikában ilyenkor hozzá kell fűznünk: a retorikus egyáltalán nem hibáztató, bíráló minősítés! A szónoki, a tanító, a prédikáló vagy prófétáló költői magatartás semmivel sem értéktelenebb önmagában, mint például az egyetlen személyhez szóló vallomást utánzó vagy a belső monológot imitáló!)

A retorikus költői magatartás József Attilától sem idegen: gyakori mind 1923—25 közt, mind 1931—32-ben (vö. Török: József Attila-kommentárok 218); jellemző mind az expresszionistákra, mind a mozgalmi költőkre. Igaz ugyan, hogy főleg ez a magatartása Nietzsche Zarathustrájának is, de például gyakori Kassáknak korai, expresszionista verseiben is (Júliusi földeken, „Szegény”-pózban, Liebknecht Károlynak, 1919 március, Vörös pillanat, Máglyák énekelnek, Boldog köszöntés, Az idő szomorúságában stb.), gyakori mind az ószövetségi próféták könyveiben, mind az Újszövetségben. József Attila „Kövek”-jének versmagatartása legalább annyira rokon a bibliaival, mint a kassákiival vagy a nietzscheivel. Magyarán: ebből a versmagatartásból még semmiféle hatásra nem következethetünk.

3. Nietzsche hatása. — A magyar irodalomtörténészek már jóval Tverdota előtt és nála sokkal meggondoltabban tanulmányozták, melyik költőnkre hatott Nietzsche. Ilyen hatást csak nagyon óvatosan állapítottak meg. Egy népszerű összefoglalás például több ponton is eszmei kapcsolatot lát Komjáthy Jenő és a német filozófus között, de erről a valóban meggyőző hatásról is megjegyzi: lehet, hogy ez csupán közvetett (Király István—Pándi Pál—Sóttér István szerk.: A magyar irodalom története 1849—1905. 1963.: 265—7).

Ady sokkal erősebben érintkezik Nietzschével: gigászi énkultuszával, életszerelmével, individuális mámorigenlésével, hegyormi magányélményével, übermensch-arisztokratikus gőgjének kitöréseivel, zarathustrai önisztetésével, az Übermensch-eszméhez tapadó megnyilvánulásával, radikális jelentagadásával egyaránt (vö. Király István: Ady Endre. 1972. 1; 122, 322 stb.; 2: 138, 143, 298, 300, 315 stb.). Király is hivatkozik rá, hogy e hatásnak ott a kétségtelen nyoma Ady prózájában is (Vallomások. Szerk. Földessy Gyula. 1944.: 169 stb.). Király azonban be tudja mutatni azt is, hogy mi ellensúlyozza a szélsőséges nietzschei individualizmust a magyar költő életművében . . .

Azonos kultúrkörből származunk, egyazon kulturális környezetben élünk. Csoda-e, ha gondolkodásunk meglepően hasonló következtetésekre juttat akkor is, ha világnézetünk szögesen ellenkezik egymással? Nietzsche

ezt írja Zarathustrájában: „Ne az váljék becsületetekre, hogy honnan jöttök, hanem hogy hová mentek! Akaratotok és magatokon túllépni akaró lábatok — ez szerezzen nektek új becsületet!” (Válogatott írásai 1984.: 274). Állítsuk mellé Illyés Gyula neves epigrammáját:

Egy népfinak

Azt, hogy a nép fia vagy, igazolnod, sejh, ma nem azzal
Kellene: honnan jössz, — azzal, ecsém, hova mész!

Illyés és Nietzsche gondolata túlságosan is hasonlít! Persze, azért jó tudni, hogy a Zarathustrában az igazi nemességről (*Adel*) van itt szó, az illyési epigramma önjánlása pedig ez: „*A Puszták Népe szerzőjének*”. Ez a viszonylag még szűk kontextus is gondolatba ejthet bárkit; de közös Európának művelődési örökségében miért ne juthatott volna két ember egymástól függetlenül is hasonló eredményre?

Nem zárom ki ezt a lehetőséget József Attila kapcsán sem. „A vidám tudomány”-ban így sziporkázik Nietzsche: „Még a legóvatosabbak is úgy vélik, hogy az ismert legalábbis könnyebben ismerhető meg, mint az idegen; például módszerként ajánlják, hogy a »belső világból«, a »tudat tényeiből« induljunk ki, mert ez a szá munkra ismertebb világ. Tévedések tévedése! Ami ismert, az megszokott; és a megszokottat lehet a legnehezebben megismerni, azaz problémának, vagyis idegennek, távolinak, »rajtunk kívül állónak« látni...” (uo. 208). És mit mond József Attila? „Egyes zenészek Bachból próbálják megértetni Bartókot. Ez lehetetlenség. Bach olyan, mint a szokás. Ha valaki szokásból teszi valamit, a szokásnak az értelmét csak úgy foghatja föl, ha egy eredeti helyzetet fog föl (probléma) és old meg. Tehát Bartókból érthető meg Bach és nem fordítva” (Egy Bartók-tanulmány vázlat. *Medvetánc*. In: ÖM. 1958. 3: 277).

4. Ezzel még nem vettem el az önkéntelen, nem tudatosodó olvasmány- emlékek, reminiscenciák lehetőségét akár Illyés epigrammájának, akár József Attila tanulmányvázlatának esetében. Szükségesnek tartom viszont, hogy a hatáskutató különböztesse meg (próbálja megkülönböztetni!) a hatást a reminiscenciától, és mindkettőt az európai talajon születő véletlenektől.

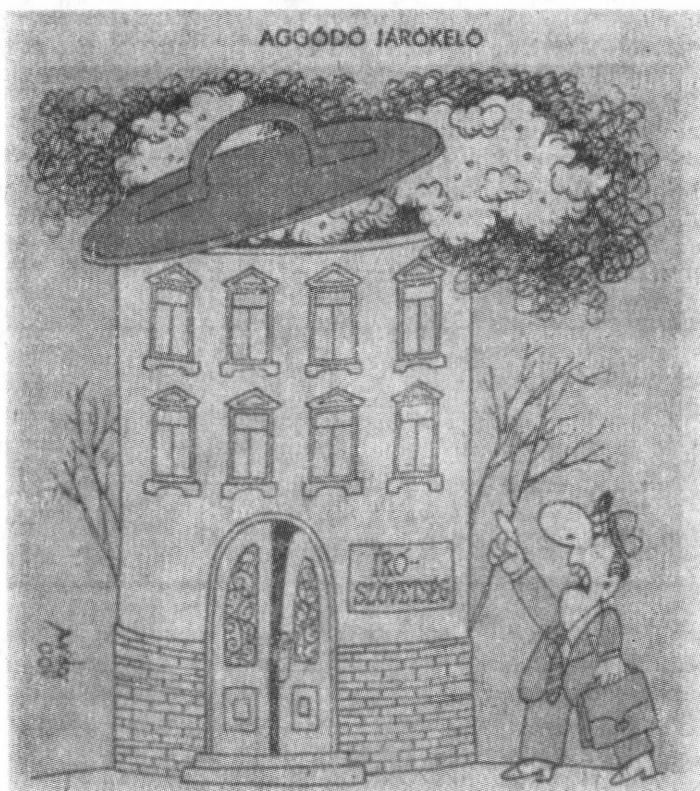
Példával szemléltetem. József Attila elemez egy „kísérleti” sorpárt „Irodalom és szocializmus” című tanulmányában (1931. Vö. ÖM. 3: 84): „A történelem levese — emelgeti a fedőt”. Bemutatja, hogy egy *már* vagy egy *még* betoldásával hogyan lesz irányzatossá, forradalmivá vagy reakcióssá a versike:

„A történelem levese
már emelgeti a fedőt.”

Illetve:

„A történelem levese
még emelgeti a fedőt”.

A Ludas Matyiban több mint ötven évvel később megjelenik a következő karikatúra az írószövetségi összecsapások után az 1983. október 20-i számban:

Ludas Matyi 1983. október 20.

József Attila „hatása” alatt áll a karikatúrista? Önkéntelen reminiscenciát vet rajzával papírra? Önálló? Végeredményben mind a három eset lehetséges, bár a karikatúra hatására nézve lényegtelen. Azonban ha valaki a hatást vagy a reminiscencia mellett kardoskodna itt, annak válaszolnia kell arra a kérdésre is, hogy nem hatottak-e akár József Attilára is, akár csupán a rajzolóra bizonyos közmondások („Kicsi csupor — hamar felforr; Nosza, rajta, kis fazék, — ugyan felfortyantál!”; „Fedő tudja, mit fő a fazékban”; vö. O. Nagy Gábor: Magyar szólások és közmondások).

Még az időrendi különbség sem zárja ki, hogy két ember egymástól függetlenül találjon rá ugyanarra az ötletre. Hasonlítsuk össze a következő két szöveget:

Favicc

- Mit csinál a szú a fában?
- Perceg.
- És a kis szú?
- Másodperceg.

(Ismeretlen szerző: Füles
1970. július 16.)

Ballada

*a felgyorsult
időről*

Herceg

a szú is

másodperceg

(Veres Miklós „Erdő a vadaknak”
1972. kötetéből)

Egyrészt megjelenhetett a kis „Ballada” a köteten kívül, korábban is valahol, másrészt a *perc—másodperc : perceg* : ? szójáték-aránypár kérdéses tagját egymástól függetlenül is kiötölhette két szerző, aztán más-más célra használva a leleményt.

5. Megvan-e a kőember, emberkő képe a Zarathustrában? — Még ha tiszta formában találnánk is meg, akkor sem volna kötelező föltennünk, hogy József Attila Nietzschétől vette át! De az „Also sprach Zarathustra” lapjain csak ilyesfélék fordulnak elő: „És mégis, barátaim! itt, ahol a tarantella odúja van, egy ősi templom romjai meredeznek — nézzétek csak tisztán látó szemmel! — Valójában, aki itt egykor kőbe tornyozta gondolatait, az ismerte minden élet titkát, mint a legbölcsebbek!” (Válogatott írásai 253); „... figyelmesen járnak-kelnek. Bolond, aki még kövekbe vagy emberekbe botlik” (uo. 230). A tágabb értelmű építésre: „Szeretem azt, aki munkálkodik és feltalál, hogy az emberfölötti embernek építsen házat, és neki készítsen elő földet...” (uo. 227); „minden elhallgatott igazság méreggá válik. — És zúzódjék csak szét mindaz, ami igazságainkon — szétzúzódhat! — Sok ház vár még építésre!” (i. m. 258). De hadd idézzek az eredetiből is: „Und mit Bergen soll der Erkennende *bauen* [eredeti kiemelés!] lernen!” (Also sprach Zarathustra. Stuttgart, 1969. 96); „Dies ist meinem Auge das Fürchterliche, daß ich den Menschen zertrümmert finde und zerstreuet wie über ein Schlacht- und Schlächterfeld hin” (uo. 131); „»Das, was war« — so heißt der Stein, den er nicht wälzen kann. — Und so wälzt er [= tudniillik a bolond rab] Steine aus Ingrim und Unmut . . .” (uo. 132); [egy torz törpe mondja Zarathustrának:] „O Zarathustra, du Stein der Weisheit . . .” . . . „Dies selber warfs du so hoch — aber jeder geworfene Stein — muß fallen!” (uo. 145).

Ez bizony sovány eredmény! Ha csak a német lírában maradunk is, kapásból idézhetek jobb párhuzamot! Conrad Ferdinand Meyernek Michelangelo-szerepverse így végződik:

„Den ersten Menschen formtest du aus Ton,
Ich werde schon von härterm Stoffe sein
Da Meister, brauchst du deinen Hammer schon,
Bildhauer Gott, schlag’ zu! Ich bin der Stein.”

Rainer Maria Rilke is ad szép példát rá a szegénység emberéről szólva:

„Du bist der Arme, du der Mittellose,
du bist der Stein, der keine Stätte hat . . .”

(Das Buch von der Armut und vom Tode. Ausgewählte Werke. Leipzig, 1942. 1: 96). Rilke legalább annyira lehetne a „Kövek” elődje-forrása, mint Nietzsche, sőt! Én azonban még ezt a csábítóbb föltevést is határozottan elvetem. A *kő* motívumával tele van modernebb költészetünk egyébként is. Vértes O. András — Kenyeres Zoltánt is idézve — rámutat, hogy legújabbán még gyakoribb, és ma „a *kő* inkább a feszültségi érzelemnek, mint az oldásnak a tükröződése” (MNYTK. 179. sz. 30—1).

6. A durva kő és a csiszolt kocka. — Nietzsche helyett egészen más források lehetőségére is utalhatok. Nietzsche filozófiájával, arisztokratikus gőgjével szöges ellentétben áll a szabadkőművesek életfelfogása, gondolkodás-

módja. Ennek a sokszor megrágalmazott, de számomra történelmi távlatban tiszteletre méltó mozgalomnak központi jelképei közé tartozik a *kő*. Mivel a sztalinisták éppúgy betitották ezt a „filozofikus, filantropikus és progresszív” intézményt, mint Horthyék, megbocsátható, ha engedély nélkül idézek kézíratszerű irataikból. Egy ilyen füzetük ismerteti, hogy a soraikba belépni szándékozó „tanonc” a maga személyiségének *durva kővén* dolgozik, szenvedélyeinek, előítéleteinek durvaságait faragja le, hogy egész lényével beilleszkedhessen „a királyi művészetek templomába”, azaz „eredményesen közreműködhessek az eszményi emberiség templomának fölépítésén” (Kőhegyi Lajos: Szabadkőműves káté. I. Tanoncz-fok². Kézirat. 1902. 27). A már föl-vett szabadkőműves legalsó rangja a „legény”. Min dolgozik? „A csiszolt koczkán, mely az elme és a szív tökéletességének jelképe. Ép úgy, amint a dúrva kő a műveletlen tanoncz jelképe, a csiszolt koczka szabályos alakja, egyenes, síma lapjai és szilárdsága a művelt és a szab.:kőm.: -ségben járatosabb legény symboluma” (uo.: Szabadkőműves káté. II. Legény fok⁴. Kézirat. 1906. 13). Más szertartású páholyokban a legénynek a lapos, négyszögletes kő a jelképe (uo. 14; vö. még L. Nagy Zsuzsa: Szabadkőművesek. 1988. 21). Hát ez a képvilág azért mégiscsak közelebb áll a József Attila-verséhez, mint a Zarathustrában elszórt képek . . .

Arra is emlékeztetek, hogy József Attila egész költői pályáján kapcsolatban állott szabadkőművesekkel. Bizonyításra vár, de valószínűleg volt néhány már makói atyai barátai közt is, szabadkőműves volt első védője, Vámbéry Rusztem is, nyomdásza, Szimonidesz Lajos is, barátai, elvbrátai közül Benedek Marcell, Vágó József, támogatója: Hatvany Lajos, az IGÉ-ben Pakots József, igaz értője: Ignotus Pál, idősebb elvtársai közül pl. Madzsar József, tisztelő tanítványai közül Zelk Zoltán (minderre L. Nagy Zsuzsa i. m. passim). A törvényesen nem működő szabadkőművességnek több fedő folyóirata is volt. 1926-tól indult a Századunk, s ez is közölte a költő néhány írását (vö. ÖM.² 1958. 3: 11, 13), majd a szintén szabadkőműves háttérű Cobden Szövetségnek Cobden nevű lapja is (uo. 3: 171, 176). Rádöbbenhetnének már a költő kutatói, hogy épp a szabadkőműves humanizmus szálai köthetik a szocialista költőt ehhez az utóbbi, jobbára nagypolgári csoportosuláshoz is, miközben más szabadkőművesek láncra vezetheti a kommunistákig is (Madzsar). Nem nyelvési feladat e szálakat kibogozni.

De talán más verseket is segíthet értelmezni a szabadkőművesség és a marxisták közti összeköttetés. Ilyen verse József Attilának az „Ákácokhoz” (1929. ÖM.² 1955. 2: 14). Herceg János (Évek és könyvek. Novi Sad. 1971. 32–3) ugyan Szentelekyről írja, hogy a húszas évek végén megalkotja „Akácok az őszben” című szimbolikus versét, „amelyet sokáig úgy szavaltak, mint valamilyen magyar nacionalista, sőt irredenta vallomást. Pedig a zombori szabadkőműves páholy egyik irodalmi estjének volt a bevezetője, lévén az akác a szabadkőművesség szimbóluma.” Tudhatták ezt nemcsak Bácskában, hanem Magyarországon is, főleg azok, akik kint élhettek egy ideig Párizsban, mint József Attila is. Ugyanis a francia szabadkőműveseknek hosszú életű folyóirata volt a *L'Acacia* (vö. L. Nagy Zsuzsa i. m. 62, 97, 105).

Csábító, kedves föltevés volna számomra — tagadhatatlanul — a „Kövek”-et e mozgalommal kapcsolni össze. Egyelőre mégis más felé hajlok. Hisz még az a csiszolt kő is ott van Dürernek közismert rézkarcán, az 1514-ben keletkezett Melankólián is!

7. Mit jelképezhetett korábban a kő? — Kíváncsivá tesz Dürer műve is, eszünkbe jut számos bibliai részlet is, a *bölcsek köve* kifejezés is. Nézzünk előbb bele az alkimista írásokba! Előzetesen megemlíthetjük, hogy ősi felfogás szerint a kő a *prima materia*, a *hülé* 'alaktalan, formálatlan anyag', a *massa confusa*, a káosz jelölője (vö. C. G. Jung: *Zur Psychologie westlicher und östlicher Religion*. Zürich—Stuttgart, 1963. 108). De már a görög alkímiába terjed, hogy a kőnek lelke is van: ez Platón Timaioszára vezethető vissza (i. m. uo. és 255). A görög mítosz szerint meg Deukaliónnak parancsolja meg Themisz istennő, hogy vessen háta mögé köveket, s ezekből nőnek ki a vízözön után az új emberek (vö. Trencsényi-Waldapfel Imre: *Mitológia* 1974. 84—5; Gerd Heinz-Mohr: *Lexikon der Symbole* 1983. 274). Hosszú volna fölfejtteni a közvetítés nyomait és az összeötvöződést más forrásokkal, de a középkori misztikában is eleven az Élő Kő eszméje. A kései középkorban Pszeudo-Aquinói Tamás értekezése, az „Aurea Hora” a keresztény hittitkok rangjára emelné a Kő misztériumát: a rejtőző, az anyagban alvó Demiurgoszt azonosítja világtéremtő szellem voltában a *homo philosophicus*-szal, majd a *Deus Terrenus*-szal, a Második Ádámmal, vagyis végtére Krisztussal (C. G. Jung i. m. 59). Ezzel elérkezünk a Bibliához is (Róm 5: 12—21; 1 Kor 15: 21—2 stb.). Csakis a Második Ádámban való részesülésként érthetjük Gerardus Dorneust (1603.), aki fölszólít: „Transmutamini . . . in vivos lapides philosophicos”, változunk a bölcsesség eleven köveivé (Jung i. m. 103).

De erre a végpontra juthatott egy másik jelentésfejlődés is. A *n é g y e s s é g* (négy őselem, négy égtáj, négy évszak stb.; négy sarkalatos erény, négy vérmérséklet stb.) kifejezte a teremtés teljességét is, az emberi teljességet is (A keresztény művészet lexikona. Szerk. Jutta Seibert. 1986. 282; C. G. Jung: *Emlékek, álmok, gondolatok*. 1987. 274 kk.). E négyességnek tárgyi megjelenési formája a Kő, az értékes kő (uő.: *Zur Psychologie westlicher . . .* 70—1, 87, 202, 263). Az emberi teljesség és az emberré vált Isten, Krisztus közt nyilvánvaló a kapcsolat a misztikában. A kő képletes jelentései így itt összegeződnek.

A görög mítosz elemei, Platón, keresztény misztika, számszimbolika, alkímia azonban együttesen sem, külön-külön sem közvetlen forrásai József Attila versének, de C. F. Meyerének sem; Rilke vagy az antik kultúrában olyan igen járatos Nietzsche sokkal inkább meríthetett ezekből (bár ezt a föltevést is gondosan, alaposan bizonyítani kellene). C. G. Jung, a mélylélektan tudósa viszont fölismeri saját kőélmányében is e régmúlt hatékony tovább sugárzását (Emlékek, álmok, gondolatok 214, 215, 274 kk., illetve: 33—7; a kötet zárószavában Aniela Joffé jegyzete: 389).

8. A bibliai hatás vizsgálatának elmulasztása: tudományos vétek! — Misztikusok, alkimisták, Dürer, szabadkőművesek, a múlt század végének német költői, Nietzsche vagy József Attila, hívők és ateisták, vallásosok és szabadgondolkodók egyaránt a Biblia „aurá”-jában (erre Walter Benjamin: *Kommentár és prófécia* 1969. 13—14, 306—7 stb.) élnek. A sztalini időkből örökölt alkotmányunkba is beékelődik — nyilván a fogalmazók szándéka ellenére is! — vélt közmondás helyett bibliai idézet („Aki nem dolgozik, ne is egyék! = 2Thessz 3: 10, vö. még Békés István: *Napjaink szállóigéi* 1968. 74). Ha két szerző képei hasonlítanak egymáshoz (egyébként József Attilaé és Nietzscheé nem!), akkor az összehasonlítgatónak kötelessége megvizsgálni: nem valamely közös harmadikból vették-e mindketten.

A „Kövek”-ben és a „Zarathustrá”-ban ilyen közös, de más-más módon felhasznált örökség a Biblia. Ez a hosszú évszázadokat és sok-sok szerzőt összefoglaló gyűjtemény nyilvánvalóan nem csupán egy értelemben használja átvitt értelemben, képletesen a követ.

Kezdjük a József Attila-vers zárásával, a templomtorony kupolájába való beépülés vágyával! Íme, a bibliai háttér: „Hogyan fér össze Isten temploma a bálványokkal? Mert mi az *élő Isten temploma vagyunk* [itt és a továbbiakban az én kiemelésem. T. G.], ahogyan Isten mondta: »Közöttük fogok lakni és jární, Istenük leszek, és ők az én népem lesznek» (2Kor 6: 16); „Nem tudjátok, hogy *ti Isten temploma vagytok*, és az Isten lelke bennetek lakik? Ha valaki az Isten templomát beszennyezi, azt elveszti az Isten, mert Isten temploma szent, és az a *templom ti vagytok* (1Kor 3: 16–7). De nem egyenként, külön-külön vagytok teljes templom, hirdeti az Újszövetség: „mivel megízleltétek, hogy jószágos az ÚR. Járuljatok őhozá, mint élő kőhöz, amelyet az emberek ugyan megvetettek, amely azonban az Isten előtt »kiválasztott és drága«; ti magatok is mint *élő kövek épüljétek fel lelki házá, szen pap-sággá* (. . .). Ezért áll ez az Írásban:

«Íme, leteszek Sionban kiválasztott drága szegeletkövet, és aki hisz benne, nem szégyenül meg.»

Tietek tehát a tisztesség, az aki hisztek; a hitetleneknek pedig az a kő, amelyet megvetettek az építők, szegeletkövé lett, megütközés kövévé és botránkozás sziklájává; azok beleütköznek, mert nem engedelmeskednek az igének” (1Pt 2: 3–6). Talán ide vehetjük még Jézus hiperbolikus szavait is: „Mondom nektek, ha ezek [ti. a tanítványok] elhallgatnak, a *kövek* fognak kiáltani” (Lk 19: 40) = 'a tanítványokat már követő „élő kövek”, egyszerű hívők’.

Szükség lesz még hozzá az ószövetségi idézetekre is, de ezek a fentiek is sejtetik, hogy milyen a megvilágításuk Jézus szavainak: „Én pedig azt mondom neked: Te Péter vagy, és én *ezen a kősziklán* építem fel egyházamat . . .” (Mt 16: 18). Nemcsak a görög *pétrosz* névmagyarozatán alapulnak az egyházfői megbízatás szavai, hanem megvan szélesebb kontextusuk az Újszövetségben is, és mint látni fogjuk, megvan az Ószövetségben is. De ha nem tartom is közvetlen hatásnak, a „Kövek” 15. sorának „erős, terméskő-ember”-ére mégis utalok párhuzamként.

Keresztény ikonográfiai kézikönyvek gyakran 'Isten' és 'Jézus' jelentésűeknek tartják a következő idézeteket (vö. Sachs—Badstübner—Neumann: *Christliche Ikonographie in Stichworten* 1980. 105—6, 85; Gerd Heinz-Mohr: *Lexikon der Symbole* 1983. 67, 103—4; A keresztény művészet lexikona 181—2; stb.). Még Pál apostol szavai (1Kor 3: 10—1) is kétértelműek a *fundamentum*-ról: „Az Istennek nékem adatott ajándéka szerint, mint bölcs építőmester, *alapot* [régebbi fordításban: *fundamentumot*] vetettem, de más épít rá tovább. Vigyázzon azonban mindenki, hogyan épít rá. Mert más *alapot* [~ *fundamentumot*] senki sem vethet a meglévőn kívül, amely a *Jézus Krisztus*.” Az idézet második felében az *alap*, a *fundamentum* jelentése világosan 'Jézus'. De amit Pál vet, az csupán 'a Krisztusról szóló tanítás, hitalap az élethez'. A közvetlen és a metonimikus jelentés ugyan közel áll egymáshoz, mégsem azonos.

Homályosabban, de hasonló a problémánk itt: „Erre megkérdezte tőlük Jézus: »Sohasem olvastátok az Írásokban: Az a *kő*, amelyet az építők megvetettek, *szegeletkövé* lett, az Úrtól lett, és csodálatos a mi szemünkben. Ezért mondom nektek, hogy elvételük tőletek az Isten országa, és olyan népnek adatik, amely megtermi annak gyümölcsét. És aki erre a kőre esik, össze-

zúzódik, akire pedig ez ráesik, azt szétmorzsolja” (Mt 21: 42—44); „... vegyétek tudomásul valamennyien, Izráel egész népével együtt, hogy a názáreti Jézus *Krisztus neve* által, akit ti megfeszítettetek, akit Isten feltámasztott a halálból: ő általa áll ez [ti. a csodálatosan meggyógyított ember] előttetek egészségesen. Ez az a *kő*, amelyet ti, az építők megvetettetek, amely *szegeletkővé* lett; és nincsen üdvösség senki másban...” (ApCsel 4: 10—12). A *kő*, szegeletkő itt is maga Jézus, de az ő neve, ereje, hatalma is, tanítása is. Ugyanígy: „Aki tehát hallja *tőlem* ezeket a *beszédeket*, és cselekszi, hasonló lesz az okos emberhez, aki *kősziklára építette a házat*...” — mondja Jézus (Mt 7: 24; l. még Lk 6: 47—48); itt azonban a képi azonosulás helyett már hasonlatoszerű a kifejezés.

Az ószövetségi helyek közül van világos azonosító metafora: „Bizony, az ÚR nevét hirdetem, | magasztaljátok Istenünket! | *Kőszikla ő*, cselekvése tökéletes” (5Móz 32: 3—4); „A Seregek URát tartásatok szentnek, | őt féljétek, tőle rettegetek, | akkor ő is megszentel. | De Izráel két háza számára | olyan *kő* lesz, amelybe beleütköznek, | olyan szikla, amelybe belebotlanak...” (Ézs 8: 13—14). De nyelvileg is elkülönül a *kő* az Úrtól mind a Zsolt 118: 19—23-ban, mind Ézsaiás egy másik helyén: „Ezért így szól az én Uram, az ÚR: A Sionra egy *követ teszek le alapul*, *szilárd követ*, drága *sarokkövet* alapul. Aki hisz, az nem menekül el” (28: 16). A kereszténység általában ez utóbbi két idézetből olvassa ki az isteni ígéretet, hogy megkapja majd az élő követ, Jézust megváltóul.

A hosszadalmas idézetsort még gyarapíthatnám. De ebből is látható: a Bibliában egybeolvad a *kő* mint egyszerű hívő, mint apostol, mint Jézus tanításainak összessége és ereje, mint maga Jézus és maga Isten.

A Biblia szól Jézus tanításairól, Pál tanításairól mint *kőszikláról*, kiálthatnak benne a néma kövek is; és József Attila versében? Vö. a 8. sorral!

Hogy József Attilára hatott a Biblia, többen kimondják (Levendel Júlia—Horgas Béla: A szellem és a szerelem 1970. 98; Schreiber Sándor: József Attila istenes verseinek tárgy- és képzettörténeti háttére. 1946.; Török Gábor: „A líra: logika” 100; uő.: Lírai igefüggvények stilisztikája 115—8; uő.: József Attila-kommentárok 288; stb.).

Ehhez még sok mindent hozzáfűzhetnénk. Egy nem sokkal a „Kövek” előtt írt levele (Tettamanti Bélának, 1923. dec. 13.: József Attila Válogatott levelezése 1976. 46) mottóként Ézsaiás-idézzel kezdődik (a próféta nevét egyébként protestáns változatában írja le, de nem a Károli Gáspár-féle fordítást használja). Galamb Ödönnek pedig (1923. de. 8.: uo. 43) a krisztusi keresztény etikát meghaladó újabbnak a lehetőségéről vall: „Én úgy képelem el, hogy circa olyan arányban fog eltérni az új testamentumtól, amilyen arányban az új [így!] testamentum az ótól. És ez nem bolondság, ezt én erős hittel hiszem és így vélek eljutni az én életem értelméhez, hogy azután megtaláljam az élet (és a létezés) értelmét. Ez összefügg szervesen az Isten-hittel és itt figyelmeztetem Ödön bátyámat arra az álmomra, amit Makón már elmondtam, hogy én az Istent új és igazi valójában fogom megmutatni.”

Ezek után talán valószerűnek tarthatjuk, hogy leginkább a Biblia közvetlen vagy közvetett hatása nyilvánul meg a „Kövek”-ben, de nem zárunk ki más hatáslehetőségeket sem — kivéve épp a Nietzscheét.

9. A Biblia hatásának fajtái. — A hatás megpendítése csak kezdete a további munkának: a hatásfajta minősítésének. Idézhet a költő a Bibliából

(éppúgy mint más művekből!) szó szerint, egyenesen is, szabadon (függgő beszédben) is, és tudjuk, már e két mód között is elmosódnak a határok. Nyíltan vagy rejtetten, célzásszerűen utalhat is e műre (allúzió). Minden tudatosság nélkül, önkéntelenül is szóhet szövegébe bibliai reminiszcenciákat. Utalás és reminiszcencia közt szintén lehetetlen pontos határt vonni sem az alkotó szemszögéből, sem a befogadói hatást nézve.

Nietzschének az „Also sprach Zarathustrá”-jában (i. kiadás 282) lehet reminiszcencia is, de inkább tudatosan átformált utalás az, hogy „Erhebt eure Herzen, meine Brüder, hoch, höher!”. A 25. zsoltár kezdősora visszhangzik benne: „Uram, hozzád emelkedem lélekben”, a népszerű református énekszöveg szerint: „Szívemet hozzád emelem”. Nietzschétől teljesen függetlenül rémlik föl a zsoltársor József Attilánál:

Föl a szívvel az üzemek fölé!

Föl, föl! . . . E fölöstott föld körül
sír, szédül és dülöng
75 a léckerítés leheletüinktől,
mint ha vihar dühöng.
Fujjunk rá! *Föl a szívvel,*
füstöljön odafönt!

(Az én kiemeléseim. T. G. — A város peremén. ÖM.² 2: 88.)

Azoknak is igazuk van, akik az Internacionáléra való utalást fedezik föld idézetünkben, azoknak is, akik a miseszövegnek a 25. zsoltárra visszamenő részével hozzák e versrészletet kapcsolatba. (Pap: *Sursum corda!* — A gyülekezet felelete: *Habemus ad Dominum!* Szabadon: 'föl, a magasba emeljük szívünket az Úrhoz'.)

10. József Attila és az Übermensch. — Tverdotának kapóra jön, hogy a költő szinte a verse keletkezésével egy időben írja nővérének, Jolánnak, hogy „többek között már félig elolvastam Nitzsche [így!] Zarathustráját és mondom, mindenben ellentmondok néki, csak a fölsőbbrendű ember jöveteleiben értek vele egyet” (1924. jan. 24.: JA Válogatott levelezése 1976. 48). Csakhogy ezt a levélrészletet többféleképp lehet hangsúlyozni. A tények tanúsága szerint azon van a hangsúly, hogy mindenben ellentmondok néki”; azt viszont, hogy ki mit ért a „fölsőbbrendű ember”-en, olyan bizonytalan dolognak tartom, amely további kifejtésre szorul.

Hiszen van-e egyáltalán olyan világnézet, amely nem törekszik magasabbrendű ember kialakítására? Ilyen embert várnak a jövőtől a szocialisták, a marxista forradalmárok is; felsőbbrendű ember lehetőségében hisz a kereszténység is, ezért dolgoznak a polgári humanisták is, közéjük értve a szabadkőműveseket. A lényegi különbség mindezek közt az, hogy mit vallanak: milyen lesz, milyen legyen ez a felsőbbrendű ember.

Lehet vitatni, mennyire méltányos a marxista filozófia, amikor prefasisztának értékelte Nietzschét, de azt is el kell ismerni, hogy ma már árnyaltabb képet ad róla. De szorítkozzunk itt csak saját olvasatunkra: milyen is Zarathustra Übermensché. A mai ember csak kapocs közte és az állat közt — hirdeti (i. kiadás 8, 72 stb.). Megveti. Számára halott az Isten (5, 72, 77 stb.). Elutasítja a részvétet (79–81), hatalomra tör (107). Mélységes meg-

vetéssel, lenézéssel tekint a csőcselékre, tömegre (*Gesindel.*: 88). Az aljanéppel szemben új nemesség kinevelését tartja szükségesnek („Darum . . . bedarf es eines neuen Adels”: 182). Az sem mellékes, hogy szerinte ilyen Übermensché nem a közösség érlel, hanem a magány — bármely kínzóvá válik is olykor.

Zarathustrával szemben a „Kövek” lírai énje csak eleinte különül el a többi emberkőtől, csak eleinte áll fölöttük, tapos rajtuk, s ezért is büntudatot érez, bocsánatot kér. Részvét, együttérzés fűti, és ki is mondja sorsközösségüket: őt is tapossa a „nagyobb taposó”. Úgy látszik, őszinte, mert bevallja, hogy nem érti e nagyobb taposónak a szavát, melyet tán épp a kövek közvetítenek hozzá. Némi következetlensége a versnek, hogy a folytatás, a 10. sor azt tanúsítja, megérti és átérzi a közös panaszt, a közös kérdést.

Fontos bizonyítéka a Zarathustrával (aki a tömeget csak formálandó vagy megvetendő anyagnak tartja) szembenálló versmagatartásnak, hogy a „Kövek”-ben az én—ti viszony a vers dereka után, a 18. sortól átfordul többes első személybe, vagyis kifejeződik benne az azonosulás folyamata (ezt meg kell egyébként különböztetni az azonosultságtól; minderre: „A líra: logika” 205—8; József Attila-kommentárok 162, 176, 196—8, 221—2): *benünk*, „egymást karoló barlanghegyek *voltunk*”, *magasodjunk, értelmünk*.

József Attila verse naiv egységességgel képesíti az emberi nem triadikus fejlődését: a békés, egymással szolidáris ősközösségtől (= egymást karoló barlanghegyek *voltunk*) a háborúktól, öldökléstől kínzott, bomlasztott osztálytársadalmakig, melyekben a „bölcesség” (!) is romboló, mállasztó erő, s ebből a mélységből vágyakozik az emberiség ismét egységbe, *m a g a s a b b* egységbe: gránitvárossá, templomkupolává válni (vö. a bibliai Égi Jeruzsálem vágyalmát: ez város is, óriás templom is a keresztény középkor képzőművészeti ábrázolásainak hagyományai szerint; ehhez irodalmat idézgetnem fölösleges!).

Látszólag akár Nietzsche-től is átvehette volna a mi költőnk az emberi széthullás élményének kifejezését. Zarathustra hirdeti (i. m. 131): „ich wandle unter den Menschen wie unter den Bruchstücken und Gliedmaßen von Menschen! — Dies ist meinem Auge das Fürchterliche, daß ich den Menschen zertrümmert finde und zersteut wie über ein Schlacht- und Schlächterfeld hin — Bruchstücke und Gliedmaßen — aber keine Menschen”. Az emberek a jövendő törmelékdarabjai — állapítja meg (132).

Átvehette az élményt épp Nietzsche-től is József Attila, ha ekkor épp őt olvasta. De átvehette éppúgy Ady-tól is a szétesettség, a darabkákra töretetés kifejezését (pl. Kocsi-út az éjszakában; elemzésére l. Király István i. m. 2: 228—31). Valamilyen közvetlen vagy közvetett módon minden igazi század eleji lírikusunk feldolgozta (magány, önmagába zártság, meg nem értés, az igazi érintkezés lehetetlensége). Kikerülhetetlen, mert hisz a kapitalista munkamegosztás egyre jobban bomlaszt, szétdarabol, elszigetelt, individualista egyénekre választ szét (vö. pl. Lukács György: *Művészet és társadalom*² 1969. 355; *Marxista—leninista esztétika* 1969. 452, 472).

Téves volna a „száz megváltó agy”-at is bármilyen távoli kapcsolatba hozni az Übermenschel. A 25.—27. sor egyébként is zavarosan, szervesetlenül, művészileg elhibázottan szövődik a versbe. Elvégre a 12. sorban még „nem segít” az épülésben az átvitt értelmű *malter*, emiatt meg épp a könnyek vizétől forr mézsként az a száz agy, a Nietzsche által megtagadott részvét indítja forrásra őket. S az emberkövek új egységéért, teljességéért buzognak, nem valami új — szűkkörű — nemességért. De tovább zavarodik a kép-világ, hogy a hiányzó, az a még el nem mállott ember *terméskő* (15). A *terméskő*

viszont általában *mészkövet* jelent (ÉrtSz.). Maradjon-e az a mészko-ember szilárd, vagy égetődjön mésszé? Ha 1924-ben ezt a verset vesszük mércének, akkor még igen messze vagyunk a későbbi, érett József Attila-versek szigorú képi logikájától (erről számos elemzésem szól korábbi József Attila-könyveimben). A képi zavart tetézi, hogy az ősi egység barlanghegyeit többek közt a bölcsesség tördelte szét, most meg minden indoklás nélkül a bölcs agyak forrják ki, hogy mi lehet a megoldás.

II. Isten. — Zarathustra ujjongva hirdeti: az Isten halott (i. m. 5, 72, 77), nincsenek istenek, s a papok építette, templomnak nevezett kunyhók csak arra jók, hogy a lélek nem röpülhet föl saját magaslataira (82). A „Kövek” első kézírata viszont még határozottan istenes vers (ÖV. 1984. I: 244–5). A 10. sortól így folytatódik:

Óh ki hajtotta kezébe először
Addig még síma homlokát, hogy ráncos,
Széttéphetetlen függönyök mögött
Ne láthassuk az értelemnek arcát?
Hogy büvészkedvén [így], most a keresetlen
Tudatra maró verejtékké váljék.
Mert nem segít a jaj, az aleluja [!],
Csak hit, csak malter és Krisztushabarcs,
Hogy városában már a békességnek
Az ember Isten szerelmet találjon.

Istentagadóvá vált-e a lírai én a végső változat megformálásáig —, vagy csak vádolja Istent, aki nem szól, csak jelekben beszél, aki nem hallgat jajra, allelujára, a hit szavára? Tagadja-e az Építő létét a 18–19. sor, vagy tenni nem akarással vádolja? Szónoki kérdések. Aki tud verset olvasni, egyértelműen megérti: az utóbbi az igazság. Az emberkövek, köztük a keresett erős terméskő-emberek, a megváltó agyak égetett-oltott mesze erre az Építőre vár. A világ nagy Építőmestere: a középkori ikonográfia szerint is — az Isten (vö. Sachs—Badstübner—Neumann i. m. 156; A keresztény művészet lexikona 183). Hogy a fiatal József Attila számára Isten = a hiányzó apa? Itt, a „Kövek”-ben együgyűségnek tartanék effajta értelmezést, ha máshol esetleg elfogadható is.

A kései Isten-verseknek ismét csak más a jellegük, más életszemléletet, személyiségválságot fejeznek ki. Attól persze, hogy 1924-ben még egy ilyen „korai” Istennel viaskodik a „Kövek” lírai énje, lehetne ez az alkotás a költő történelemszemléletének összefoglalása. Hisz Lenin is azt írja Gorkijnak 1908-ban, hogy „véleményem szerint egy művész minden filozófiából sok hasznot meríthet. Végül teljesen és föltétlenül egyetértek azzal, hogy a művészi alkotás kérdéseiben Ön a legilletékesebb, és ha efféle nézeteket merít művészi tapasztalataiból, vagy pedig egy a k á r i d e a l i s z t i k u s f i l o z ó f i á b ó l i s, olyan eredményekre juthat, amelyek óriási hasznot hajthatnak a munkáspártnak” (Lenin—Gorkij: Levelek, visszaemlékezések. 1959. 30). Csak az érdekes párhuzam kedvéért idézem emellé Nitzschét (A vidám tudomány II. könyv 99. §: Válogatott írásai 180): „Végtére is oly kevésbé fontos egy művész filozófiája, ha az éppen csak utólagos filozofálás, és a művészetében nem tesz kárt! Nem óvakodhatunk eléggé attól, hogy egy művészre

holmi alkalmi, talán nagyon szerencsétlen és hozzá nem illő maskarája miatt megharagudjunk . . .”

Nyilvánvaló, mi sem „haragszunk meg” a tizenkilenc éves József Attilára, hogy ott tart világnézeti, életszemléleti, művészi fejlődésében, ahol tart. De nem is kell hozzá forrásokot idéznem, annyira köztudomású, hogy 1924-ben még nincs érett valóságsszemlélete, történelemszemlélete. A Tverdotáénál mérhetetlenül ügyesebb filológiai szemfényvesztés sem magyarázhatja bele a „Kövek”-be a kiforrott költőnek, igenis! a magyar munkássó sz t á l y és a s z o c i a l i z m u s legnagyobb magyar költőjének a történelemfölfogását! Ráadásul úgy, hogy ehhez még társítja egy bármilyen tehetséges, de mindenképpen jobboldali filozófusművésznek, Nietzsche-nek a minden komolyabb alap nélkül föltett hatásával. Nehéz az ilyen fejtegetéseket higgadtan olvasni, hisz ki ne érezné ezt József Attila megrágalmazásának!

A „Kövek”-ben az épületté vágyó ember-kövek és az Építő között még „metafizikai” (ach, mely szép szó ez József Attila kapcsán! Ugye, kedves Miklós Tamás? Vö. Uó.: József Attila metafizikája. 1988. Ennek bírálatára más kommentárok szükségeltetnek), mondom, „metafizikai” úr tátong. Ezzel szemben néhányan talán még ismerjük József Attila „Tömeg”-jét (1930. ÖM.² 2: 29):

„Ő [tudniillik a tüntető, erős tömeg]
az épület s az építő
lenn *alapkő* és fenn *tető*,
a dolgozó, a tervező —
50 Éljen a munkásság, parasztság,
nem fogja *polgári* ravaszság . . .”

(az én kiemeléseim. T. G.). Vagyunk talán még olyan „konzervatív” pártönkívüli marxisták, néhányan, akik i n n e n magyarázzák a költő történelemszemléletét, s e szemlélet atyját nem Nietzsche-ben keressük, hanem Marx Károlyban!

II. Az archetípusok birodalmának elismeréséről. — Magában az a kérdés, hogy egy versben kinek-minek a hatását lehet kimutatni vagy se, valamint az, hogy ez a költemény összefoglalhatja-e alkotójának átfogó történelemszemléletét, nem tartozik egészen a stilisztika nyelvészeti oldalára. Azt mondhatnám: kirí a Nyr. témái közül. Mégis merem remélni, hogy fejtegetéseim hozhatnak hasznot a nyelvtudományban is. A *kő* átvitt értelemait, képi jelentéseit, mitológiáját történeti módon körüljárva elértünk a kő—ember—Isten sorhoz: s ezzel feladatunkká vált, hogy mondjunk véleményt a mi oldalunkról, a marxista nyelvtudomány felől nézve az archetípusok jungi elméletéről.

A modern nyelvészet nagy tekintélye, Noam Chomsky fölelevenítette bizonyos velünk született (innata) a priori elvek létét a nyelvészajátítás magyarázatához (vö. Aspects of the Theory of Syntax 1965. 47—61; Uó.: Cartesian Linguistics 1966.; magyar: A nyelvtudomány ma 1973. 244, 224). Pap Mária összegzi e tévelygés bírálatait (ÁNyT. 7: 207—28). Ha elvetjük, és igenis elvetjük az innatákat, ezzel tulajdonképpen állást foglalunk az archetípusokról is, bár a kategóriát Jung helyesbítette, csiszolgatta az idők folyamán. Végül is mik az archetípusok az ő kollektív tudattalanjában? Tudattalan, előzetes f o r m á k, amelyek alighanem beletartoznak a psziché öröklött

struktúrájába, ezért mindenütt megnyilvánulhatnak spontán jelenségeként is. „Minduntalan beleütközöm abba a félreértésbe — figyelmezteti Jung mind híveit, mind bírálóit —, amely szerint az archetípusok tartalmilag meghatározott, vagyis valamiféle tudattalan »fogalmak«. Ezért ismételten hangsúlyoznom kell, hogy az archetípusok nem tartalmilag, hanem csupán formailag vannak meghatározva, és még így is csak nagyon feltételes módon. Tartalmilag — bizonyíthatóan — csak akkor meghatározott egy ősi kép [ezt a Jakob Burchkhardtól származó kifejezést használta eredetileg Jung az archetípus nevéként], hogyha tudatos, és következőképpen tudatos tapasztalati anyag tölti ki. [. . .] Önmagában az archetípus üres, formális elem, nem egyéb facultas praeformandínál, eleve adott képzetformálási lehetőségként. Nem a képzetek örökletések, hanem a formák, amelyek e tekintetben pontosan megfelelnek az úgyszólván formailag meghatározott ösztönöknek” (C. G. Jung: Emlékek, álmok, gondolatok 440—1).

Nyilvánvaló, hogy az ember biológiai lénynek születik, biológiai adottságokkal, sajátságokkal; ösztönökkel, hajlamokkal, képességek csíráival. Nem tarthatóknak „ősképek” a „psziché öröklött struktúrájába”, még ha ezek csupán fogalomkeretek, csupán formái is a társadalmi tartalmaknak. A marxista kutatók tagadják a kollektív tudattalant (vö. Cs. Gyimesi Éva: Teremtett világ. 1983. 66—78; kevésbé kritikusan Hankiss Elemér: Az irodalmi kifejezésformák lélektana 74—5, 79, 94; Uő. in Irodalomtudomány 1970. 456—7). Tartalmukkal együtt sajátítjuk el magukat a formákat, kereteket is biológiai lényből társadalmivá válásunk, szocializációnk során. Valószínű azonban, hogy ezek a keretek, formák már eléggé korán: kisgyermek korunkban önállóulnak is, létezni kezdenek a tudatban az eredetileg hozzájuk kapcsolt tartalmaktól függetlenül is.

Főleg Gilbert Durand-t követve, meggyőzően mutatja be Cs. Gyimesi Éva, hogyan vegyülnek a korai személyes alaptapasztalatok, a környezethez való alkalmazkodás tapasztalatai a közös szimbólumrendszerekkel, nem csupán nyelvi jelrendszerekkel.

Kedvező körülmények közt sokféle tapasztalat általánosul, összegződik, egyesül kulturális hagyományokkal a kő-ről szerzett alapélmények együttesében:

- a) K e m é n y s é g, ridegség, durva felület: belebotlás, esés révén;
- b) H a t á r : kőfal, kőkorlát, járdaszegély, park kőszegélye, határkő, kilométerkő;
- c) a L e n t : amin járunk; házak kőlabazata; épületek alapja;
- d) a F e n t : hegycsúcs, magasabb hegyoldal;
- e) R í t u s j e l, felelős-komoly viselkedés szüksége: sírkő, emlékoszlop, emlékmű, köztéri szobor;
- f) (ha a kavic képzete társul a kőéhez:) a S o k a s á g és a sokaság S o k f é l e s é g é n e k képzete.

Ehhez járulhatnak még a különféle kultúrákban és más-más műveltségi fokon bizonyos mítoszelemek (l. előbb!), a keresztény—zsidó kultúrkörben az áldozati kő Ábrahám és Izsák történetével; Mózes a Sinai-hegyen, vízfakasztás a sziklából nemcsak Mózes személyéhez kapcsolva, hanem nálunk pl. Szent Lászlóhoz is; Jézus megkísértésének helye, Golgotha; a kőszika Péter; stb.

A gyakorlati érintkezést nem hogy szolgálná, hanem zavarná a kő ilyen nagy tapasztalati és kulturális holdudvara, melyet semmiképp sem azonosít-

hatunk a nyelvészetben és irodalomelméletben járatos *k o n n o t á c i ó* kategóriájával. Már csak azért sem, mert itt nemcsak a *kő* szóról, hanem jelöltjéről is szó van. Viszont mihelyt érvényesül a művészi vételi-olvasási-értelmezési utatítás: ha a szó lírai mű kontextusába kerül, ha a dolog szobrászi, építészeti-téralakító, kertművészeti, pop art összefüggésbe ágyazódik, a kőben mint szóban is, mint dologban is megnyílik a szimbólummá, metaforává, metonímiává (is!) alakulás lehetősége, földidézheti az általános tapasztalati kört is, a hozzá kapcsolódó kulturális hagyományokat is.

Mivel az „olvasási utasítás” történeti is, irányítja a kontextus és szituáció is, műalkotásonként különbözhet ez az „aura”. Különbözhet. De a gazdag tapasztalati háttér is, a kulturális örökség is indokolhatja, hogy a *kő* sem dologi szimbólumként, sem nyelvi metaforaként, szimbólumként stb. nem avulhat el, hem kophat, homályosulhat, értéktelenedhet el (mint ahogy a *víz*, a *tűz*, a *föld*, az *ég*, a *kenyér*, az *ég*, a *föld*, a *nap*, a *hold* sem).

Nem szegődhetünk Carl Gustav Jung hívévé, nem tartjuk a követ, tüzet, vizet stb. a kollektív tudatalatti öröklött, de aktuális jelentésekkel megtölthető formáinak. Bizonyos stilisztikai problémákra mégis ő hívta föl a figyelmet. Először is arra, hogy — most már a lírára, szépirodalomra szorítkozva — egyáltalán nem közömbös, hogy mi a nyelvi anyaga egy-egy metaforának, metonímiának, szimbólumnak! Eredetieskedő korunkban is gazdagabb tartalma lehet a *kő*-nek, mint — tegyük föl — a *dolomit*-nak, *andezit*-nak, *tufá*-nak; s nemcsak logikailag általánosabb, hanem gyakran művészileg is értékesebb, mint a föntieknél valamivel „költőibb” és a lírában hagyományos *gránit* vagy *bazalt*.

Kimondhatjuk: a nyelvben, közelebbről: a szóképekben is, nemcsak az Új, a Még-nem-volt sarkallja a befogadót aktivitásra, olyanra, amellyel önmagát is alakítja, fejleszti, hanem a látszatra szürke, szokványos is, ha általa nagy tapasztalati tár nyílik meg gazdag általánosításokkal tömve; ha erős benne az utaló-földidéző kényszer hagyományokra, vallási, mitologikus, néphiedelmi tartalmakra.

A „Kövek”-et nem tartottuk kiemelkedő költeménynek, de még ez a mű is kaput tár a bibliai és a szabadkőműves-humanisztikus eszmékhez. Hogy mire képes a *kő* művészileg hatékonyabb környezetben, bizonyítja Rilkének és Conrad Ferdinand Meyernak idézett alkotása is. De a mi líránkban is bőven van ilyen jó vers (Radnóti: Montenegrói elégia, Nyugtalan órán, Nem tudhatom . . . ; Weöres Sándor: A kő és az ember). Egy weöresi egy sorossal zárom: „A por siet. A kő ráér.”

(1989)

Török Gábor

Szín- és fényhatások A szegény kisgyermek panaszaival című Kosztolányi-kötetben

„Érdekes művésze mindannak, amire a szó színben és zenében képes”
— írta Szabó Lőrinc Kosztolányiról a Nyugatban (1937., 387).

A színhatások ábrázolása, a színek mint az érzéki benyomások tükrözői — stilisztikai közhely, a stíluskutatók mégis érdeklődéssel fordulnak a színnevek költői felhasználása felé. Különösen az impresszionizmussal foglalkozók hangsúlyozzák a költők ún. festői látásmódját és megállapítják kedvelt szí-

neiket: lila, kék, zöld (T. Lovas Rózsa: A magyar impresszionista költészet stílusformái. MNyTK. 72. 1944., 21). P. Dombi Erzsébet összefoglaló tanulmánya szerint az impresszionista színek a következők: (*viola*), *lila*, *kék*, *zöld*, *sárga*, (*narancs*), *arany*, *bíbor*, *piros*, *vörös*, *rózsaszín*, *barna*, *szürke*, *ezüst*, *fehér*, *fekete* (Színhatások a századforduló prózájában. In: Tanulmányok a magyar impresszionista stílusról. Bukarest, 1976., 5–49).

A színnevek pusztá előfordulása, sőt még gyakorisága sem impresszionista vonás. Ha az impresszionista lírára jellemző is a festőktől átvett stílusjegy, a színek segítségével a hangulat érzékeltetésére való törekvés, T. Lovas Rózsa és P. Dombi Erzsébet megállapítása csak részben igaz, hiszen Maurice Sérullaz tipikusan impresszionista színnek a kéket, a zöldet, a sárgát, a narancsot, a vöröset, a lilát – tehát egyedül a prizma színeit tartja (Az impresszionizmus enciklopédiája. Corvina Kiadó. Budapest, 1978. 14).

A Petőfi-szótár adatai szerint a legkevésbé sem impresszionista költő verseiben a leggyakoribb színnevek a következők: *piros* 329, *fehér* 133, *fekete* 130, *arany* 115, *zöld* 113, *vörös* 101, *kék* 90, *barna* 79, *sárga* 47, *rózsaszín* 37, *ezüst* 29, *szürke* 28.

Kétségtelen, hogy a színek kultusza az impresszionizmus térhódításával vált újból jelentőssé az irodalomban. A szegény kisgyermek panaszaiában fellelhető 205-féle színmegnevezés példázza, hogy Kosztolányi is kedveli a színek játékát. Hogy a költőnek van valamennyi köze az impresszionizmushoz, azt mégsem a színek száma jelzi, hanem a felhasználásuk módja. A színorgia tipikusan impresszionista vonás, és a Mostan színes tintákról álmodom kezdetű Kosztolányi-versben 18-szor bukkan fel valamelyik szín, s megnevez a költő „színeket” olyan szóval is, amiknek a színét nem is tudjuk elhatárolni (szemérmes, szerelmes, rikító). A verset elemezve Kelemen Péter elkülöníti a sárgás színek (sárga, bronz, arany), a vöröses színek (bor-színű, téglabarna, piros), a kékes színek (lila, viola, kék) színcsaládját; megállapít a családok egyikébe sem tartozó színeket (ezüst, szürke, zöld, szemérmes, szerelmes, rikító), majd tovább vizsgálva a színeket csillogó és tompa színek családját különíti el. A rikító, csillogó színek a heves érzelem kifejezésére szolgálnak, sorozatosan a szerelmet szimbolizálják: sárga, égő-piros. Szerinte a kontraszt elve alapján kerülnek egymás mellé az egyes színek (kék – sárga, kék – arany), a metaforás összetételekben pedig álcázott kontraszthatást említ (tréfás-lila, szomorú-viola): világos-sötét kontraszt. (Szimbolista versszerkezetek Kosztolányi első korszakában. Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest, 1981.)

Impresszionista vonás a színorgián kívül a színnevek halmozása is:

„Hagyjatok szaladni még,
tündérekbe hinni,
fehér csészéből szelíden
fehér tejet inni.” (19.)*

„Most oly sötét a házunk, mint a rab-lak,
és *fekete* és *fekete* az ablak.” (62.)

* A kötet verseit 1-től 64-ig sorszámoztam az egyszerűbb és rövidebb utalás kedvéért.

Ugyancsak az impresszionistáknál a színbenyomások szemléletesebb és pontosabb kifejezése céljából elszaporodtak az összetett szóban jelentkező színelnevezések. Kosztolányi nyelvformáló művészete ezekben is megmutatkozik. A köznyelvi és költői szinonimák sokasága mellett egyéni alkotású színárnyalatokkal jelzi pl. a piros/vörös színt: *bor-színű, vérvörös, égő-piros, vészínű, lángvörös, cseresznyepiros, rubinpiros*. A nem mindennapi színárnyalatokat is szívesen szerepelteti költeményeiben: *ónszínű, zöldarany, néma-szürke, sáfrányszínű, tréfás-lila, szomorú-viola*.

Az impresszionista stílus színhatásai általában tompítottabbak, kevesebb dekoratív elemet tartalmaznak a rokon vonásokat mutató szecesszióval szemben. A változó fényviszonyok között a természet és tárgyai elveszítik megszokott színüket és formájukat, egyedi és egyszeri megjelenésüekké válnak. Ezért olyan fontos az egykori az impresszionistáknál a napszakok, a napszakok közötti átmenet megragadása.

Szecessziós díszítőmotívumként is leggyakrabban a színnevek szerepelnek. A fényes, csillogó jelenségeket részben ezekkel, részben pedig a könnyedségre, törekenységre, finomságra és bájosra utaló más szavakkal írja le Kosztolányi, amely szavak — ha nem is színeket, de fényhatásokat asszociálnak: *arany, ezüst, aranyfindzsa, üvegharang, porcelán, gyémánt, gyöngy, selyem* stb. A különböző szín- és fényhatások teszik plasztikussá a költő hangulatait. A szecessziós dekorativitás leggyakoribb fogalmai az *arany, a láng, az ezüst, a gyöngy, a selyem, az üveg*. Ezek a szecessziós elemek lépnek aztán majd át a költői világkép lényeges változása nélkül a szimbolizmusba, hiszen például a Múlt este én is jártam ottan és a Fél-tizenkettő kezdetű versek az álomi réteg fogalmait, az én- és magánykultuszt, a fény- és színhatásokat, a titkot, a csodát, a sejtetést, a tompított érzeteket elegyítik:

„Hogy bíbor lázban hánykolódtam,
az üvegajtó állt elém,
a zajtalan, a hangtalan,
csupa ezüst, csupa arany,
a sarka tűz, kilincse fém.
Az üvegajtó állt elém,
üvegje köd és alkonyat,
bámultam benne arcomat,
s mint víziárny lengett felém,
akár vak tükrök lemezén,
hogy bíbor lázban hánykolódtam.

Néztem közelről meghatottan,
ez az ajtó, ismertem én,
ezen suhant el kisöcsém
s ezen a bűvös, tükrös ajtón
ment el, mikor leszállt az alkony,
kis, kékszemű húgom, szegény,” (4.)

„Az Istenük már várja őket
szagosan és aranyba fogva —
öreg, naiv, vidéki Isten --
úgy ül, mint egy pipere-boltba.” (36.)

(Gáspári László: A szecesszió és a szimbolizmus Kosztolányi lírájában. MNy. 82 [1986.]: 275—80.)

Nézzük most Kosztolányi színhasználatát részletesebben egy újabb impresszionista jellemzőt, a színszimbolikát is figyelembe véve!

A szegény kisgyermek panaszai kötet leggyakoribb színei a következők: arany 29, sárga (+ árnyalatai) 28, kék 23, fehér 19, piros (+ árnyalatai) 18, zöld 15, fekete 15, ezüst 10, barna 9, szürke 7, lila 5. (A statisztikában csak a leggyakoribb színeket tüntettem fel, az 1—1 előfordulást nem szerepeltetem.)

Első látásra kitűnik az *arany* kiemelkedően magas száma a szecessziós dekorativitás egyik leggyakoribb fogalmaként és az, hogy az impresszionista festészet egyik legkedveltebb színe, a *lila* viszonylag kevés szer fordul elő. A versekben a *sárga*, a *kék* és a *piros* színek uralkodó szerepet kapnak. Ezt a három alapszín — amelyeknek megfelelő arányú keveréséből a többi jórészt előállítható — „az összes szín totalitásaként foghatjuk fel. A szem a maga kielégülése kedvéért megköveteli ezt a totalitást. Ha megkapja, harmonikus egyensúlyban nyugszik” (Johannes Itten: A színek művészete. Corvina Kiadó. Budapest, 1978. 22).

A harmóniára való törekvés az ember sajátja. A színérzékelés fiziológiai folyamata mellett nagy jelentőségűek a lelki tényezők is. Ezt a kettőséget a művészetben az addigi „legszínesebb” stílus, az impresszionizmus aknázza ki leginkább.

A szegény kisgyermek panaszai kötet színtatisztikája azt mutatja, hogy az alapszíneknél gyakrabban fordul elő az *arany* szín. Kosztolányi a napot, a csillagokat láttatja aranyszínűnek:

„s a nap — óriás *arany*pénz —” (30.)

„Egy nagy csillag, mint *aranyalma*
érett és súlyos reszketéssel
kísértve lebegett felém,” (47.)

Ezek a metaforás összetételek másokkal együtt — *aranykapu*, *arany-cipőbe*, *arany-angyalok*, *arany-tűzet* — a mesei világot idézik. Az *aranycirádás*, *aranyfindzsákba* szavak a szecessziós finomság, leheletszerűség érzetét keltik.

A gyermek anyja iránti szeretetének szimbólumává válik egy másik versben az arany színű tintával való írás:

„és akkor írnék, mindig-mindig írnék.
Késsel húgomnak, anyámnak *arannyal*:
arany-imát írnék az én anyámnak,
arany-tűzet, *arany*-szót, mint a hajnal.” (10.)

Az arany szín a kötet valamennyi versében pozitív jelenség leírására szolgál.

Az alapszínek közül Kosztolányinak leggyakrabban használt színe a *sárga*. Az aranyon kívül a sárgát tölti meg leginkább a fény, ugyanakkor a költő a hervadást, az elmúlást is érzékeltetni képes vele. A ragyogást, a fényességet írja le a sárga színnel a következő sorokban:

„Máskor riktó fény és *sárgaság*.” (52.)

„A délután *pokoli-sárga*.” (34.)

„Künn a *sárgára* pörkölt nyári kertben
a nap tűzzáporától összeverten
haldoklanak a sápadt rózsafák.” (37.)

Az utóbbi idézet azt is sugallja a nyári fényesség mellett, hogy a nap hevétől haldoklik a természet csakúgy, mint az alábbi sorokban:

„Csak erre emlékszem. Még néha arra,
hogy halt meg a kertünkben egy virág,
s a zöld gyepen, *sárgálló* délutánon
cikáztak a virgonc, fehér cicák.” (45.)

A sárga szín a szerelem szimbólumává válik a Mostan színes tintákról álmodom kezdetű versben:

„Legszebb a *sárga*. Sok-sok levelet
e tintával írnék egy kisleánynak,
egy kisleánynak, akit szeretek.” (10.)

Szokatlan módon két versében is az emberhalált jeleníti meg vele a költő:

„Akkor aztán sírhatnak miattam,
leragadt szemmel, *sárgán*, mélyen alszom,” (25.)

„A semmiség. Még néhány merész év,
aztán a férfikor s a *sárga* vénség.” (64.)

„Erős hatalom: a kék . . . A kék mindig árnyékos . . .” — írja Johannes Itten a már idézett műben (88). És valóban: Kosztolányi is nemegyszer az árnyékost, a sejtelmest, a fátyolost jeleníti meg vele:

„Az ég is mint a tó
kék habja oly sejtelmesen inog.” (50.)

„rózsák között, *kék* fátyolokban arcom,
s ha hívnak is, nem szólok sohatöbbé.” (25.)

„Féltem. Fakó volt arcom, halavány.
A lámpatenger *kék*, beteg derűjét,
az őszi fényt tükrözte vissza tán.” (28.)

Szinte csak a közvetlen környezet tárgyai, néha az emberi szem élénk kék: *kékszemű* húgom (4.), rozsdás pénzt tettek *kék* szemére (7.), *kék* tinta (10.), *kék* medicina (3.); néha azonban ezek is fátyolosak, sejtelmesek: a függöny *furcsakék* (50.), néz majd utánam könnyes, *kék* szemével (17.).

A *zöld* az élő természet alapszíne általában. Érdekes, hogy Kosztolányi-nál nem a növények jelzője elsősorban — *haragoszöld* lombok (16.), *zöld* gyep (45.) —, hanem a természet más jelenségei: *zöldarany* tavasz (48.),

sárgazöld égálja (21.); a környezet tárgyaié: *zöld* tinta (10.), *zöld* zsöllye (37.), *zöld* láda (45.), *zöld* lámpa (63.). A Kip-kop, köveznek kezdetű versben szemléletes metafora alkotóeleme a *zöld* szín: „a bokor *zöld* oltár”.

A *piros* színnek már felsorolt gazdag szinonimasora is mutatja, hogy a sor tagjainak hangulati értéke mennyire különböző. Ezt a hangulati értéket a költő még azzal is fokozni tudja, hogy a színnevet milyen tartalmakkal társítja. A piros/vörös hagyományosan a tűz és a vér színe. Kosztolányi A szegény kisgyermek panaszai című kötetében nem a tűz vagy a vér színét mondja pirosnak vagy vörösnek, hanem a *piros*, *vörös*, *tűz*, *vér* elő- vagy utótaggal összetett színneveket alkot és ezeket kapcsolja különböző tartalmú szavakkal: *vérszínű* alkonyat (10.), *égbő-piros* tinta (10.), *véрпиros* narancs (35.), *cseresznyepiros* tavasz (48.) stb. A *vörös* *karbolpor* (50.) és a *rubinpiros* fülelkel (15.) szó szerkezetben, illetve összetett szóban a színhatást ugyanannak a színnek a megisméltésével fokozza, hiszen a rubin is, a karbol is önmagában piros színű.

A *fehér* a tisztaság, a jóság, az ártatlanság. Kosztolányinál nemegyszer a ridegség színe: a kisdéd *fehérlő* ingbe lépdél (2.), *fehér* ajtóra bágyadnak a barna árnyak (15.), a kisgyermek *fehér* csészéből szelíden *fehér* tejet akar inni (19.), *fehért* *fehérré* hímez a gagy (31.)

A *fekete* általában az éjszaka, a halál, a komorság színe:

„Akárcsak egy kormos szénéégető,
fekete az apám és szigorú,” (20.)

„Most oly sötét a házunk, mint a rab-lak,
és *fekete* és *fekete* az ablak.” (62.)

Érdekes jelenség a kötetben, hogy az éjszakát a néhány fekete szín ellenére — mintegy a sejtelmességet, a félelmet fokozandó — többnyire „színesen” jeleníti meg a költő a Mikor az este hirtelen leszáll, az Azon az éjjel és az Apámmal utazunk a vonaton kezdetű versekben.

A *szürke* borongós, fázós, szomorú hangulatot áraszt. Elsősorban az alkonyat megjelenítésére használják a költők. Kosztolányi is napszakot, de nem az alkonyatot, hanem a hó megvilágította éjszaka képét rajzolja elének vele: „Egy folt az éjbe, *szürkülő*, fehér” (21.). A halottak napi szomorú este hangulatát a *szürke* *égből* szó szerkezet hasonló hangulatú jelzővel (ónszínű) kiegészülve még szomorúbbá fokozza:

„Künn *szürke*, rémes volt az *ónszínű* ég,
a lelkem ott járt a sírok között,
s a víziók egymást riogva úzték.” (28.)

A *szürke* szín negatív hangulatú. A szelíd lemondást, a megmásíthatatlanba való beletörődést hivatott kifejezni a következő sorokban:

„Jaj, mennyi vágy van benne, hosszú évek.
Egy *szürke* dalban egy szent, *szürke* élet.” (24.)

A *néma-szürke* szinesztéziás összetétel is valami elérhetetlennek tűnőről való lemondást sugall:

„és kellene még aztán millió:
tréfás-lila, bor-színű, néma-szürke,” (10.)

A szürke szín fémes változata, az *ezüst* viszont általában pozitív töltésű. Érdekes megfigyelni, hogy Kosztolányinál ez nem így van. Az ezüsttel is többnyire a homályt, a sejtelmességet fejezi ki:

„Szomorkodik a vén jegenye-szál,
s a hold *ezüst* lepelbe leng elő.” (14.)

„*Ezüsthindáros* volt az égbolt,
s nem tudtam, a hold fürdik ottan.” (47.)

„Fénylő ébenfa-zongoránk fölött
két gyertyatartó szomorún *ezüstlött*,” (28.)

A melegségével nyugalmat, biztonságot árasztó *barna* nem jellegzetesen impresszionista szín:

„kis ágyamon, mint egy bús, *barna* bárkán,
ködös habok közt ringatóztam.” (3.)

Az idézetben az alliteráció még fokozza is a meghitt hangulatot, a biztonság érzetét.

„Komoly és *barna* kislány lesz. Merengő” (8.). A szerelemre gondoló kamasz is biztonságra, melegségre vágyik. Nem véletlen tehát a *barna* szín a vágyott kedves leírására. A *téglabarna* (10.) tintával írott levélből is a meleg szeretet árad, az esti meghitt nyugalmat is kitűnően érzékeltetik az alvó „*fáradt, barna* ajtók” (13.) vagy a „*párna barna* árnya” (15.).

A *lila* szín számszerűleg kevészer fordul elő a kötetben, jelentősége mégsem csekély. A lilát az impresszionizmus „fedezte fel”. Lágú, sejtelmes hangulatot éppúgy kifejez vele Kosztolányi, mint üde, szikrázó hatást. A lilát és árnyalatait egyaránt alkalmazza:

„Ő ír medicínát,
keserűt, édest, sárgát vagy *lilát*.” (3.)

A kisgyermek *tréfás-lila*, *szomorú-viola* tintáról (10.) álmodik, anyja szemét „két mélabús, merengő *violá*”-nak (23.) látja, a térkép *lila* festéktócsáin utazik képzeletben (31.).

A kötetben a költő a színhatásokat nagyon gyakran nem színnevekkel fejezi ki, hanem a színeket asszociáló más szavakkal. A szívárvány szó a lila, a sárga, a kék, a zöld, a piros színt egyformán felidézi egyszerre. A *köd*, az *alkony*, a *homály* szavak a szürke színt asszociálják, az *üvegajtó*, a *tükör*, a *rézvilincs*, az *üvegharang* a fényes színek (arany, ezüst), a csillogás érzetét keltik.

A rút varangyot véresen megöltük kezdetű versben Kosztolányi szintén nem színnevekkel, hanem színes ásványok és drágakövek nevével kelt színképzetet egy kicsit talán a szecesszió egzotikusát kedvelő jellemzőjét is megmutatva:

„Egész *smaragd* volt. *Rubin* a szeme,
gyémántot izzadt, mérgekkel tele.
 A lába *türkisz*, a hasa *zafir*,
 a bőre selymek fonadéka,
 s regés kincsével elterült
 a gazdag, undok anya-béka.” (34.)

Szófajukat tekintve a színeket jelölő szavak általában melléknevek: egyszerű szók vagy összetételek.

Jelzős szó szerkezetekben 144 egyszerű szóval megnevezett színt találtam a kötetben:

„és integet *szőke* fejével.
Arany gyertyácskát tart keze.” (2.)

„Ő ír *medicinát*,
 keserűt, édest, *sárgát* vagy *lilát*.” (3.)

„s a hold *ezüst* lepelbe leng elő.” (14.)

„és a párna
barna árnya
 a *fehér* ajtóra bágyad.” (15.)

„Azon a reggel
 rozsdás pénzt tettek *kék* szemére.” (7.)

„*Vörös* napernyők. *Lila* foltok.” (36.)

Az összetett szóval kifejezett színnév 28, ebből mindössze 2 a mellérendelő összetétel: *feketesárga* társaság (55.), *fekete-fehér* elefántcsont (24.), a többi összetétel alárendelő. A *-szín*, ill. *-színű* utótaggal (8) alkotott szavakban az előtag csak egyetlen egyszer színnév (*zöldszínű*), máskor a színt asszociáló dolog neve: *narancsszín*, *vérszínű*, *ónszínű*, *kenderszínű*, *sáfrányszínű*, *rózsaszínű*, *bor-színű*. Az egyetlen *szín*-előtagú szó a *színezüst*.

7 összetételben az utótag a színnév, az előtag pedig az utótagban kifejezett szín valamely árnyalatát jelölő dolognak a neve: *hófehér*, *vérvörös*, *lángvörös*, *vérpiros*, *rubinpiros*, *cseresznyepiros*, *téglabarna*.

A kötetben mindössze 3 olyan színárnyalatot megnevező szó van, amelynek elő- és utótagja egyaránt színnév: *sárgazöld*, *zöldarany*, *aranyoszöld*.

6 alárendelő jelzős összetételben a színnévi utótagot melléknév, 1 összetételben pedig melléknévi igenév determinálja: *furcsakék*, *haragoszöld*, *tréfáslila*, *szomorú-viola*, *néma-szürke*, *pokoli-sárga*, ill. *égő-piros*.

Jelzős szó szerkezetben 4 színnévi előtagú összetett szó szerepel a kötetben nem színt jelölő utótaggal: *kékszubbonyos*, *piroscsíkos*, *aranycirádás*, *kékszemű*.

A nem jelzős szó szerkezetekben előforduló, színnévi előtagú összetett szavak száma 16: *arany-imát*, *aranypénz*, *arany-szót*, *ezüsthínáros*, *ezüstbillentyűkön*, *arany-vasárnap*, *aranycipőbe*, *aranykapu*, *arany-angyalok*, *arany-findzsákba*, *aranyérem*, *arany-rétes*, *arany-tűzet*.

Szóképzéssel 13 színjelnevezést alkotott Kosztolányi. Igét:

„A bácsik előtt pettyes, puha, sárga
dohány *aranylott* a dohányosztákba.” (62.)

„Fénylő ébenfa-zongoránk fölött
két gyertyatartó szomorún *ezüstlött*,” (28.)

főnevet:

„Egyszer szél és *fehérség*. Por. Kisértés.
... Mäskor rikitó fény és *sárgaság*.” (52.)

melléknevet:

„az ábrändos, *ezüstös*, halk szonáta.” (29.)

melléknévi igenevet (melléknév → ige → melléknévi igenév = továbbképzett szóalak): *szürkülő* folt (21.), *fehértő* ing (2.), *fehértő* orgonák (16.), *aranyló* óra (18.), *sárgálló* délutánon (45.), *kéklő* szemüket (45.), *aranyló* torkán (46.), *sárgult* arcképek (52.) egyaránt találunk a képzett szavak között.

A színnevek természetesen jelezett és ragozott alakban is szerepelnek:

„Csak képek.
Az élőkéi mind *barnák* s nevetnek.
De a halottakéi oly meredtek.
És *kékek*.” (60.)

„Az ablakon *fehért* *fehérre* hímez
a fagy, akár egy kínai leány.” (31.)

„Jaj, meg ne tudja ez az árva gyermek,
hogy vannak messze, különös világok,
s *aranyba* nyílnak a versailles-i kertek,” (6.)

„Akkor aztán sírhatnak miattam,
leragadt szemmel, *sárgán*, mélyen alszom,” (25.)

„és akkor írnék, mindig-mindig írnék.
Kékkal húgomnak, anyámnak *arannyal*.” (10.)

„Künn a *sárgára* pörkölt nyári kertben” (37.)

Mondattani szempontból a színjelnevezések többnyire jelzők a mondatban, de más mondatrész szerepében is állnak. Minőségjelzők:

„Tavaszi. Libeg az udvarunk egén fönt
a *sárga*, *kék* és *rózsaszínű* léggömb.” (48.)

„*Fehértő* orgonák közt jártam,” (16.)

„félve sandítunk feljük
az éjben *rubinpiros* fülekkel.” (15.)

Értelmezők:

Ő ír medicinát,
keserút, édest, *sárgát* vagy *lilát*.” (3.)

Festéktócsádon, a *lilán*, a *zöldön*,
csavargó én, dalolva utazom.” (31.)

„És akarok még sok másszínű tintát,
bronzot, ezüstöt, zöldet, aranyat,” (10.)

Állítmányok:

„A bácsik előtt pettyes, puha sárga
dohány *aranylott* a dohányosztákba.” (62.)

„Fázik az erdő, csontkemény a föld,
a dermedő ég alja *sárgazöld*.” (21.)

„*Rubín* a szeme, . . .
A lába *türkisz*, a hasa *zafir*,” (34.)

„A függöny *furcsakék*.” (50.)

Határozók:

„Mily csiklandó édes és ravasz
a *zöldbe* bújni s enni a cseresznyét.” (48.)

„Oly bánatos, olyan igénytelen
a pap, a pluviále és a szolgák,
vörösre sírt orrokkal a rokonság,” (46.)

„és akkor írnek, mindig-mindig írnek.
Kékkel húgomnak, anyámnak *arannyal*.” (10.)

„Ha száll a nap,
az ablakom alatt
hullámozik az ismeretlen éj,
a végtelen és ismeretlen éj,
egy tenger — vészesen és *feketén* —
csöndes sírásom benne elmerül,” (17.)

„Olajlámpája *vérvörösén* ég már,” (42.)

A színárnyalatokat konkrétan megnevező szavakon kívül számtalan más szóval is kifejez Kosztolányi szín- és fényhatást. Ezek a szavak egyrészt a már említett szecessziós csillogás kifejezőeszközei, másrészt a tompább, elmosódottabb, sejtelmesebb impresszionista szín- és fényhatások érzékeltetői. E szavak részben az időpontok — főleg az évszakok, a napszakok — és a tájleírás eszközei, ami tájleírás nem igazán a tájat ábrázolja, hanem abból kiindulva a költő gondolatait, sokszor metaforikus és szinesztétikus hangulati kapcsolatot alakítva ki a gondolat és a táj között: „üvegje köd és alkonyat” (4.), „Hideg, sugáros, éji nyugalom” (21.), „az néha jön sötétlő délutánon”

(26.), „s egybeolvad a lágý félhomállyal” (37.), „savanyú holdfény lett a sugarakból” (44.); részben pedig emberek külső-belső ábrázolására szolgálnak: „milyen fakó a pöttöm lakatos” (12.), „Sápadva bolygom át a régi keretet” (14.), „hervad ruhában ébred a gyerekkor” (28.), „az arcom ég, pirulva, forrón” (16.) stb.

Példáim talán tükrözik azt, hogy a szín- és fényhatásokkal visszaadható hangulatokat az impresszionizmusnak köszönheti az irodalom — ami korántsem jelenti azt, hogy a másik két jelentős századvégi irányzat, a szecesszió és a szimbolizmus ne használta volna fel vagy ki a színek adta árnyalt láttatás lehetőségét —; és azt, hogy a színek valami kifejezendőnek nem csak optikai megjelenítói lehetnek, hanem a látványon kívül annak lelki-hangulati „megfelelését” is kifejezik.

Végül egy adalék ahhoz, hogy az impresszionizmus hanyatlásával sem tűnt el a „színesség” az irodalomból: A bús férfi panaszai című Kosztolányi-kötet színeit vizsgálva — ekkor, 1924-ben Kosztolányi már túl volt impresszionista vagy legalábbis impresszionista gyanús korszakán — azt látjuk, hogy a versekben csökken ugyan a tipikusan impresszionistának tartott színek száma, de más színekkel együtt valamennyi előfordul (a zárójelben lévő számok A szegény kisgyermek panaszai című kötet adatai): *arany* 15 (29), *sárga* (+ árnyalatai) 9 (28), *kék* 13 (23), *fehér* 18 (19), *piros* (+ árnyalatai) 16 (18), *zöld* 9 (15), *fekete* 4 (15), *ezüst* 6 (10), *barna* 1 (9), *szürke* 2 (7), *lila* 2 (5).

Németh Zsuzsanna

Utassy József: Földem

Krumplival
aláaknázott föld ez,
hová zuhanórepülésben
jó el a héja,
és sárga takarodót fúj
egy tökvirág
a méheknek,
dongóknak,
darazsaknak.

Feszés vigyázzban áll
a mák itt,
s e királyi hadsereg élén
ágál,
hadonászik
egy madárijesztő.

Őrzik a Földet,
földemet,
hol a kelő nap zsebtükre
minden napraforgó.

Láthatod,
tábornok:

itt nincs mit keresned.

1. Magány, halálfélelem, keserű-ironikus humor, aggódó hit a jövőben – mindezek együtt jellemzik Utassy József (1941–) a Ragadozó föld című verseskötetét (1987.). Legmeghatározóbb ezek közül a magány, mely a költőnek is (kétéves korában árvaságra jutott), és korunknak is egyik alapélménye. Utassy József maga így ír erről: „1972. augusztusában teljesen magamra maradtam tollammal. Azóta is vele, feleséggel és fiammal élek Budapesten.” Magánya azonban nem egoista, minden magába fordulása mellett, és ellenére, a közös emberi lét kérdésein tűnődve választ keres. Ebben az értelemben igen sok verse időszerű. Szomorú, gyakran keserű hangja dacára műveinek végső kicsengése nem pesszimiztikus: a bizalom és a remény feszültségoldása ritkán marad el. Jó példa erre a Földem című verse, mely a kötet Csigolyák csendélete ciklusának tagja.

A líra régi funkciójában jelentkezik itt: közügyet szolgál, hamis pátosztól mentes őszinteséggel, hittel. Szinte emberi létformává vált a félelem a haláltól és a háborútól: a két nagy világgégés óta még soha nem hallgattak el teljesen az egész Földön a fegyverek, a harmadik világháború veszélye állandósult. Az ezzel a tudattal együtt élő költő kutatja a megoldást, a feszültség feloldását, melyet – mint már annyiszor a lírában – a természetben és a békés, tevékeny életben talál meg. Nem új, mindent megváltó gondolat ez, hanem a közös sorsot sajátjaként vállaló individuum egyetlen lehetséges humánus válasza. Nem mellőngető hivalkodás, hanem a keresetlen egyszerűség adja meg a vers alaphangját. Harmónia és béke áll itt szemben a militarizmussal. Ezt az egyszerű alaphelyzetet a mű belső szerkezete, kompozíciója, képei árnyalják, finomítják. A tartalom és a forma jól összeillik: már-már ősi gondolat könnyen megérthető alakban. A közérthetőség itt nem azonos az egyszerűséggel. A részletes elemzés után kiderül, hogy a formai egység mennyire megkomponált, s mint ilyen, hordoz mélyebb tartalmat is.

2. A vers hangállományát csak elemzési szempontként említem meg hiszen a műben a zenei hatásnak kevés a szerepe. A 2. és a 3. sorban megszorodnak a spiránsok: a *hová h*-ja és *v*-je, a *zuhanórepülés z, h* és *s* hangja, a *jő j*-je és a *héja* mássalhangzói. Idetartozik még 2 *s* hang és a *fúj* ige mássalhangzói. A spiránsok a levegő és a gyorsan mozgó test súrlódó, sziszegő hangját idézik föl. Más a szerepük a 7–8–9. sor zöngéseinek: a *méheknek m* és *n*, a *dongóknak d, η* és *n*, valamint a *darazsaknak d, v, zs, n* hangjai a meghitt, halk zümmögésre emlékeztetnek.

Szintén kiegészítő jelleggel, de Utassy az írásképet is alkalmazza mint stílusesszéköt a *Nap* és a *Föld* szavak leírásakor: a nagy kezdőbetű mindkét fogalmat kiemeli az íráskörnyezetből. A *nap* szó így szimbólummá válik, az élet és a fény igencsak elhasznált jelképévé. De a műben mégsem hat elkoptatottnak, porosnak. Két okból sem: egyrészt ilyen dalszerűen egymemű versben a már ismert szimbólumnak helye van, főleg akkor, ha jelentése ennyire szorosan kötődik a tartalomhoz, másrészt a többi szóképhez való kapcsolata letörli róla a port. Hasonló a helyzet a *föld* fogalom kiemelésénél is, itt a szó poliszémiaját használja föl a költő, mely a hangzásban mindig megvan, de az írás egyértelműsít: a nagybetű a szó legszélesebb értelmére, a közös

életterre utal. Fontos, hogy az alkotó hová helyezi a két nagybetűs szót. Az első két versszakban természeti és katonai jellegű képek váltakoznak, a táj pedig konkrét, a harmadik versszakban a két nagy kezdőbetű mintegy kiemeli a vers mondanivalóját, egyetemes emberivé tágítja ki a vers értelmét.

3. Az írásképhez tartozik még a sorok tördelése is, ami tökéletesen megfelel a mű mondanivalójának. A költő a tagmondatokat is megtöri, külön sorba helyezi elemeiket. Az így létrejövő enjambement-ok az ellentétek kiélezését szolgálják. A mű 8 áthajlása közül hatra igaz ez: „krumplival | aláaknázott föld ez”, „hova zuhanórepülésben | jó el a héja”, „és sárga takarodót fúj | egy tőkvirág”, „feszes vigyázban áll | a mák itt”, s e királyi hadsereg élén | ágál, hadonászik | egy madárijesztő”. A másik kettőnek nincs ilyen stílusértéke: a 6. és a 7. sor közötti a felsorolás kedvéért lehet, a 18. és 19. sor között létrejövő pedig szükség volt, hiszen túl hosszú lett volna a sor.

Az enjambement-ok elhelyezése, a két említett szimbólum mellett, megint élesen elválasztja az első két versszakot a mű zárásától: a 8 áthajlás közül csak 1 szerepel a 15. sor után, s mint előbb írtam, ez is kényszerű megoldás volt. A tartalom és a forma tehát ismét harmonizál: az ellentétek felsorolásakor használja az enjambement-t, ezzel is erősítve az ellentétet, a bizakodó és meggyőző utolsó részben viszont lehetőleg kerüli.

4. A szókészlet stilisztikai szerepét két oldalról közelítem meg: először a szófaji szempontokat, másodsor a szókészlet rétegeit veszem figyelembe.

A szófaji megoszlás a műben: 53 szóból 33 névszó, 8 ige, 3 határozószó és 9 viszonyzó. Nominális jellegű versről van tehát szó, hiszen a mű szavainak csupán 15%-a az ige. A verbumok háttérbe szorulását erősíti az is, hogy a nyolc ige közül hét jelen idejű, kijelentő módú és általános alanyra utaló harmadik személyű, és mint ilyen, legkevésbé hordozza magán az ige meghatározó jegyeit, alig sugallja a mozgást és cselekvést. Ezt még erősíti, hogy a nincsen a létige tagadó formája. Az egyetlen kivétel, a *láthatod*, a mű egyik kulcsszava. A jelen idejű ható ige egyes szám 2. személyű alakjával jelzi az alkotó a síkváltást: az eddigi leírást fölváltja a cselekvés, a versbe belép a költő és megszólítottja. Ezzel az egy szóval átértékelődik a költemény: eddig egy szép, ellentétektől feszülő leírás, innen a táj az alkotó érvelésévé válik a béke mellett. A ható ige itt kettős értelmű: 1. Láthatod, mert van rá lehetőséged, mert megmutattam neked. Nézd meg! 2. Láthatod és levonhatod a következtetést, vagyis beláthatod gondolati úton.

Az ige összevonja a képi és a gondolati érvelést. A megszólított személyes felelősségét jelzi a tegező forma, s ezt még kihangsúlyozza a *keresned* főnévi igenév egyes szám 2. személyű alakja is.

Szókincse két forrásból származik. A több (s ezért súlyosabb) szó a hétköznapi életet és a természetet idézi: *krumpli* (nem *burgonya!*), *föld*, *héja*, *tőkvirág*, *méhek*, *dongók*, *darazsak*, *mák*, *madárijesztő*, *kelő Nap* (hajnal), *zseb-tükör*, *napraforgó*. Szinte minden békés munkára utal: a növények természetett növények, a héja élelmét szerzi be, a rovarok virágot poroznak, még a madárijesztő is hasznos munkát végezhet. A háborút sugalló szók: *aláaknázott*, *zuhanórepülés*, *takarodót fúj*, *feszes vigyázz*, *hadsereg*, *tábornok*. Ezek ugyan kisebb számúak, de igei eredetük miatt (1 befejezett és 2 folyamatos melléknévi igenév, egy ritka formájú alak: a felszólító módú igealak főnevesült) igen érzékletesek, intenzívek.

Tanulságos megfigyelni, hol helyezkednek el ezek a szavak. A katonai jellegűek az egy megszólított (tábornok) kivételével mind az első két versszakban találhatóak. A harmadik versszak csak a másik csoportba tartozó kifejezésekből áll. Itt is megfigyelhető tehát az éles cezúra a 15. sor után.

5. Rendkívül változatosak a műben megjelenő szóképek, az egyszerű megszemélyesítéstől a metaforáig.

A vers kezdete egy teljes, költői, névszói metaforán alapuló körülírás: a *krumplit* hasonlítja az *aknához*. Ezt követi egy teljes, köznyelvi, névszói metafora, a *zuhanórepülés*. A mű egyetlen szinesztéziája, a *sárga takarodó* igen jól eltalált szókép. Ellentétet tartalmaz ez a szinesztázia: a sárga fényessége és a takarodó sötétje (hiszen sötétedéskor fújnak takarodót) feszültséget teremt. A költő eljátszik még ezzel a sárga színnel: rikító sárga a tökvirág és a napraforgó, sárgás a színe a rovaroknak, sárga maga a Nap. Ez utóbbi összefüggés még jobban hangsúlyozza a szinesztéziában rejlő diszharmóniát.

Két megszemélyesítés követi a szinesztéziát: *fúj a tökvirág* és *áll a mák*. Az előbbiben nemcsak megszemélyesítés, hanem hiányos, költői, névszói metafora is megbújik: a tökvirágot azonosítja a kürttel vagy a kürtössel, nem lehet eldönteni. A virág alakja és színe az előbbit, a tevékenység az utóbbit sejteti. A második megszemélyesítés már eléggé köznyelvivé vált, de az ígéhez tartozó szerkezet, a feszes vigyázzban fölfrissíti ezt a szóképet. Ehhez a „mák áll” megszemélyesítéshez szorosan kapcsolódik egy teljes, költői és névszói metafora (a mákot hasonlítja a királyi hadsereghez): egy ismétléssel nyomatékosított megszemélyesítés (ágál, hadonoszik egy madárijesztő) és egy hiányos költői metafora (a madárijesztőt hasonlítja a hadsereg vezetőjéhez).

A hét bonyolult képsor után a 16. sor elején egy mindent összegző megszemélyesítés áll: *örzik*. Kik és mit? az általános alany minden eddig felsoroltra vonatkozhat, s ez már teljes hadsereg: van repülőgépe (*héja*: hiányos, költői, névszói metafora), van kürtöse és kürtje (*tökvirág*), haderege (*mák*) és vannak vezetője (*madárijesztő*).

Csak azért nem válik ezen a ponton humorossá a vers, mert pontosan itt a költő emelkedettebb hangneme üt meg azzal, hogy egyrészt az íráskép segítségével egyetemessé tágítja a mű tartalmát, másrészt a birtokos személyjellel magáénak vallja ezt a földet, melyet őrizni kell.

Némileg gazdagítja, némileg a patetikus hangot visszafogja a 18. és a 19. sor. A Nap szimbólumát már említettem. A kelő Nap kifejezés időbeliségen alapuló metonímia, a hajnal képével becsempészi a költő az időbeliséget is, halvány utalásként a jövőre. A szóképek sorát egy teljes, költői, névszói metafora (a *napraforgó* hasonlít a *zebtükörre*) zárja.

6. A mondat szerkesztés a mű egyik, de nem alapvető jellegű stílus eszköze.

Minden versszak egy többszörösen összetett mondat. A főmondat mindig a legelső tagmondat. Ez az elhelyezés hangsúlyosabbá teszi a mondanivalót. A mondat szerkesztésben is elválik az első két szakasz a többtől, több szerkesztési azonosság köti őket össze: 1. A költő mindkettőben megváltoztatja egy helyen a szórendet. Hátraveti a főmondat alanyának kijelölő jelzőjét (*föld ez*) és a határozószót (*mák itt*). A szórend megcserélésével a két szó nagyobb hangsúlyt kap, a rámutatott tájat konkrétábbá teszi. 2. A második

tagmondatok tartalma erősen helyre utal, ez is a táj meghatározó voltát hangsúlyozza. 3. A versszakok végén nyomatékosító felsorolás van.

A harmadik szakaszban a felsorolás a mondat elejére kerül, a helyhatározós alárendelés pedig a végére. Az utolsó 2 mondat állítmánya a versszak elejére kerül. Ez formailag azért jó, mert az utolsó két szakasz különállását támogatja, tartalmilag pedig azért, mert kulcsszavak kerültek hangsúlyos helyre. A negyedik mondat jól szolgálja funkcióját: a konklúzió legyen tömör. A költő az „érvelést” a képekre bízta, csak a következtetést mondja ki szentenciaszerűen, a központosítással is kiemelve azt.

7. A legfontosabb alakzatok a műben az ismétlés és az ellentét, a kettő gyakran kombinálódik is.

A költő megismétli a fontos szavakat: a *földet* négyszer, az erre mutató névmási határozószót (*itt*) kétszer, a *nap* szót szintén kétszer. Megismétli az áthajlásokat az egyik sorból a másikba, a mondatszerkesztés előbb felsorolt elemeit. Ennek az alakzatnak a fokozottabb formája, a halmozás is helyet kap a műben az azonos mondatrészek felsorolásánál: *méheknek, dongóknak, darazsaknak; ágál, hadonászik; Földet, földemet*.

Gyakori alakzat az ellentét. Előfordul szóképen belül (*sárga takarodó*), a mű hangzásában (kellemetlen, sivító spiránsok után kellemes, zümmögő zöngések), a szókészlet békés és katonai kifejezései között. Legfontosabb szerepet az ellentét egy ismétlődő szerkezetben kap. Az íráskép elemzésénél idézett 6 enjambement úgy töri meg az egyes tagmondatokat, hogy a hadsereg képei az egyik sorba, a hétköznapi élet képei a másik sorba kerülnek. Mind a 6 ellentétet tartalmazó áthajlás az első két versszakban van, ez teszi retorikussá az egymás után sorakozó képeket, így válnak azok a költő érvelésévé a béke mellett.

Az alakzatok között van egy nagyon ritka is: a szillapszis, amely a szónak kétféle — szó szerinti és átvitt értelemben vett — jelentésének együttes alkalmazásán alapul. „Órzik a Földet, földemet” — a szokatlan alakzat erős stílusértékét súlyponti helyen használja föl az alkotó.

Pumné Horpácsi Ibolya

Az olvasástanítás aktuális problémái, történeti áttekintéssel

Egyikünk számára sem közömbös, hogy gyermekünk, unokánk megtanul-e olvasni-írni, vagy sem. Szülői vagy egyéb minőségben valamikor mindnyájan kapcsolatba kerülünk az ábécé tanításával. Kicsit értünk is az olvasástanításhoz — mint a házi orvosláshoz —, régebben és most is nem egy édesanya maga tanította meg gyermekét olvasni. Éppen ezért mindnyájan figyelemmel kísérjük napjaink olvasástanítási vitáit, hiszen mi is szakértők vagyunk, nemcsak a hivatalok kijelölt szaktekintélyei, akik felháborodnak minden illetéktelen — így egy nyelvész akadémikuskodásán.

A nyelvész-társadalomnak pedig szakmájánál fogva illetékesnek kell lennie az olvasástanítás ügyében. Tudnunk kell ugyanis, hogy a kezdeti olvasástanítási módszer egyrészt függ az adott nyelv struktúrájától és írásrendszertől, másrészt befolyásolja, sőt meghatározza az anyanyelvi készségek egyéb területeit: a beszélést, a beszédértést, az írást, benne a helyesírást. Hangsúlyozni kívánom azt, hogy a helyesírási készség az olvasástanítás korai szakaszában alapozódik meg. Főleg ezért tartom szükségesnek a nyelvész-társadalmat tájékoztatni az olvasástanítás eseményeiről. Azért is aktuális ez a tájékoztatás, mivel a percepciós fonetika, a beszédértés-vizsgálatok fellendülésével a fonetikusok között az érdeklődés az olvasástanításra és az olvasástanítási kudarc nagy rejtélyére, a diszlexiára terelődött. Közvetlenül Gósy Máriának ezen fórumon tartott előadásához kívánok kapcsolódni, tantárgytörténeti háttérrel nyújtva kutatásaihoz.

Szerkesztője és társszerzője vagyok az 1990-ben megjelent *A magyar olvasástanítás története* c. könyvnek, melynek szerzői még Mészáros István, Fleckensteinné Cservenka Júlia és Könyves-Tóth Lilla. Előadásomban felhasználom a kézirat anyagát, ezenkívül az amerikai egyesült államokbeli tartózkodásom alatt gyűjtött szakirodalomra is támaszkodom.

Kedvenc szerzőim Leonard Bloomfield, a híres strukturalista nyelvész és egy nyelvész-stiliszta amerikai egyetemi tanár, Rudolf Flesch. Bloomfield 1942-ben írta meg kritikáját az egész-szó-módszer ellen.¹ Egyúttal ábécét is szerkesztett saját gyermekei számára, melyben a hang- és betűmegfelelések szerint csoportosította a szavakat, megalapozván ezáltal azt az irányzatot, amit nyelvészeti olvasástanítási módszernek neveznek. Azonban akkor még annyira erős volt az egész-szó-módszer uralma, hogy Bloomfield ábécéjét csak jóval a szerző halála után, 1961-ben adhatta ki egy tanítványa, C. Barn-

¹ Leonard Bloomfield: *Linguistics and Reading*. *The Elementary English Review*. XIX. No. 4. 125–30, No. 5. 183–6.

hart.² Időközben elsősorban Rudolf Fleschnek 1955-ben publikált bestseller könyve változtatta meg a közhangulatot, a *Why Johnny can't read* (Miért nem tud Johnny olvasni).³ Johnny analfabetizmusának az oka az egész-szó-módszer, s a gyógy mód csakis a következetesen alkalmazott fonetikus módszer lehet, melyre Flesch példát ad könyve második felében. Flesch a *phonics* terminust használja a *phonetics* helyett, s egyszerűsített fonetikát ért rajta.⁴ Lényegében a hang-betű megfeleléseken alapuló módszert jelenti ma is a *phonics*.

Flesch szenvedélyes hangú könyve nyomán indultak meg a nagy vizsgálatok a hatvanas években,⁵ melyek a fonetikus módszer előnyeit igazolták, s melyeknek eredményei kétségkívül meglátszottak az oktatásban. Mégsem lehetett Flesch számára az újonnan kialakult helyzet kielégítő, mert 1981-ben egy újabb könyvet tett közzé *Why Johnny still can't read* címen (Miért nem tud Johnny még mindig olvasni).⁶ Könyvének nagy részében felsorolja az egész-szó-módszer híveinek a támadásokat visszaverő tíz kifogását, azaz alibi-jét. Akik némileg is ismerik a hazánkban járatos pedagógiai szlogeneket, most ismerős kijelentéseket hallhatnak: Minden klasszul megy (everything is hunky-dory); Mi igenis tanítjuk a fonetikát (phonics); Nincsen legjobb módszer; Az angol nem fonetikus nyelv; A szó kimondása még nem olvasás (word calling isn't reading); Az ön gyermeke még nem érett (not ready); Az ön gyermeke gyenge tehetségű (disabled); Minden a szülők hibája; Túl sok a tévé; Mi most minden gyermeket tanítunk. A gyenge tehetségűekről szóló fejezetben foglalkozik Flesch a diszlexia kérdésével, áttekintve az amerikai diszlexia-kutatások történetét.

Flesch a diszlexiáról szóló fejezet élén a húszas-harmincas évek híres diszlexiakutatójának, Samuel T. Ortonnak 1937-ben publikált, ma klasszikusnak számító művéből idéz,⁷ mely szerint: 1. Az igazi diszlexia nagyon-nagyon ritka (extremely rare); 2. A pácienseket csaknem mindig meg lehet tanítani olvasni és írni a következetesen alkalmazott fonetikai módszerrel; 3. A legtöbb páciens az átlagosnál jobb intelligenciájú, s kiváló pályalehetőségeik vannak. Az USA-ban ma is használják a diszlexiások tanítására az Orton—Gillingham-féle ábécét. Felmerül a következő kérdés: ha az igazi diszlexia olyan ritka, hogyan magyarázzuk a diszlexiásoknak újabban jelentkező nagy tömegét. Ezek igazi diszlexiások vajon? Erre a kérdésre keres választ a fejezet második része, a dr. Hilda Mosseval a New York Medical College pszichiátriai professzorával készített interjú.

² Leonard Bloomfield—Clarence L. Barnhart: *Let's Read*. Detroit, Wayne State University Press, 1961.

³ Rudolf Flesch: *Why Johnny Can't Read and what you can do about it*. Harper & Row, New York stb. 1955.

⁴ Flesch öt lépésben tanítja a hang-betű megfeleléseket: 1. Az öt rövid magánhangzó és azok a mássalhangzók, melyeket egyetlen betű jelöl. 2. Mássalhangzók és mássalhangzó-kapcsolatok, melyeket két vagy három betű jelöl. 3. Magánhangzók és magánhangzó-kombinációk, melyeket két vagy három betű jelöl. 4. Az öt hosszú magánhangzó. 5. A szabálytalan megfelelések.

⁵ Jeanne Chall: *Learning to Read: The Great Debate*. New York, McGraw-Hill, 1967.; G. L. Bond—R. Dykstra: *The Cooperative Research Program in first-grade reading instruction*. *Reading Research Quarterly* 1967. 2. 5—141.

⁶ Rudolf Flesch: *Why Johnny Still Can't Read*. A new look at the scandal of our schools. New York stb., Harper & Row, 1981.

⁷ Samuel T. Orton: *Reading, Writing and Speech Problems in Children*. 1937.

A feltett kérdés a következő volt: Felelős-e a diszlexiásokért az egész-szó-módszer? A válasz egyértelmű *nem* volt, de a pszichiáter hozzátette: szerinte vannak diszlexiások és áldiszlexiások. Ez utóbbiak a diszlexiához hasonló tüneteket produkálnak: felcserélik a betűket, nincsenek tisztában a betűk sorrendjével, a hang-betű megfelelésekkel. Ezekért igenis felelős az egész-szó-módszer és a közoktatás.⁸ Ez nem diszlexia, hanem *dysteachia*, s nem learning disabilities-ról, hanem teaching disabilities-ról van szó⁹ mondja Flesch.

Arra a kérdésre, hogyan lehet megkülönböztetni az igazi diszlexiákat az áldiszlexiáktól, a pszichiáter a következőképpen válaszolt: az áldiszlexiások igen hamar felismerik a hang-betű megfeleléseket, egyszóval hamar rájönnek a szisztema működésére, s így könnyen taníthatók a fonetikai módszerrel; az igazi diszlexiások esetében két-három év is lehet a tanulási-tanítási idő.¹⁰

Manapság nagyon könnyen rámondják az olvasási gondokkal küszködő gyermekekre, hogy diszlexiák, s a tanítók azonnal a gyógypedagógiai intézményekbe utalják. Holott talán csak a diszlexiához hasonló tüneteket mutat. Az olvasás ugyanis összetett készségrendszer, s a készségek is ún. részkészségekből tevődnek össze.¹¹ A gyengén olvasóknál bizonyos készségek vagy

⁸ A könyv 133. oldalán olvasható: „The whole-word method doesn't produce the disorder, but it does a marvelous job of aping its symptoms — the uncertainty about the direction of letters and about their sounds, the trouble with blending, the uncertainty about the sequence of letters within words, the guessing of words from their beginning consonants, the invention of words or sentences with no relation to the text.”

⁹ Flesch, 1981. 130—1.

¹⁰ 1987 elején egy érdekes előadást hallottam a Central Missouri State Universityn Patricia Lindamoodtól, aki a Californiában lévő Lindamood Language and Literacy Center igazgatója, és gyógyító olvasástanítással foglalkozik. Alapgondolata az, hogy kifejlessze az embereknek azon képességét, hogy tudatosan gondolkodjanak a szavak hangjairól. Módszerét a következőképp hívja: auditory conceptualization. Megfigyelése szerint a legfőbb baj az, hogy az emberek nem tudják azonosítani a szavak hangjait és sorrendjüket, s ez elsősorban hallási probléma, nem látási. A páciensek nem hallják jól a hangokat, képtelenek a szót hangjaira bontani, nem érzékelik a hangok sorrendjét, rajzolás során kiderül, hogy általában gondjaik vannak a sorrenddel és a tér érzékelésével, a hang-betű megfelelések nem léteznek számukra. Szókinésük fejletlen, sőt fantáziájuk is. A gyógyítás visszamegy egészen az elemi beszélgetésekig. Később igyekeznek sokoldalúan szemléltetni, a hangokat pl. színes lapocskákkal hozzák kapcsolatba. Az embernek az az érzése, hogy újra feltalálják a Pestalozzi-féle szemléltetési gyakorlatokat, beszélgetést és előkészítést.

¹¹ Egy 3-4. osztályos gyerektől a következő olvasási készségek elsajátítása várható el (M. Early—D. J. Sawyer: Reading to Learn in Grades 5 to 12, Harcourt Brace Jovanovich, 1984.): a szó jelentésének ismerete; a betű szerinti dekódolás; a szekvenciák ismerete (szótag, morféma); az alapgondolat felismerése; az alapgondolatot bizonyító részletek felismerése; az alapgondolat bebizonyítása; a részletek elkülönítése; az okozati viszony felismerése; a lényeges és a lényegtelen információk elkülönítése; a fogalmak osztályozása; az ellentmondások észrevétele; a valóság és a fantázia, a tény és a fikció szétválasztása; az író szándékának a felismerése; a szövegyszerkezési minták felfedezése, ilyenek pl. az időrend vagy az összehasonlítás-ellentét; a képes nyelvezet megértése; a megoldás előrelátása; végkövetkeztetések levonása. Csak az első három készség az elemi, dekódolási készség; a kezdő olvasótól csak ezek várhatók el. A részkészségek a következők: annak a tudata, hogy az egész részekre bontható; a hallás utáni analízis és szintézis, azaz a beszéd felbontása mondatokra, szavakra, szótagokra, hangokra, és viszont; az irányok ismerete; a dolgok térbeli elrendeződésének ismerete; különféle alapformák és vonalelemek ismerete; a szavak jelentés-összefüggéseinek, azaz fogalomköröknek az ismerete. A részkészségek gyakorlásával foglalkozik Dovala Márta Nyitogató c. munkafüzete.

rész-készségek nincsenek kiépülve, nincsenek megtanítva, begyakorolva. Erre utal az a tény, hogy a javító tanár mindig a hiányzó rész-készséget állapítja meg és tanítja-gyakoroltatja, például a szavak felbontását hangokra, az írányoktat stb.; s mindezt nagyon módszeresen és szemléletesen teszi. Minden rész-készség között pedig a legfontosabb a hallás utáni beszédértés készsége (listening), melynek fejletlensége vagy sérülése csaknem minden gyengén olvasó esetében kimutatható. Erre utalnak az egyik vezető diszlexiakutató, Frank Vellutino eredményei is.¹²

Gósy Mária és Laczkó Mária vizsgálatai is rámutatnak a beszéd és a beszédértés fontosságára.¹³ Gósy Mária — ellenezve a globális vagy egészszó-módszert — azt a tényt is hangsúlyozza, hogy az öt-hat év körüli gyerek a részleteket jobban megfigyeli, mint az egészet.¹⁴ A gyerek észlelése valóban más, mint a felnőtté; részletek, fokozatok vannak benne. Erről szól a legértékesebb amerikai olvasáskutatónak, Jeanne Challnak — akinek minden művét le kellene fordítani nyelvünkre — Stages of Reading Development (Az olvasás fejlődésének fokozatai) c. 1983-ban megjelent könyve.¹⁵ Chall ebben szembeáll a hatvanas évek kutatásának azon nézetével, mely szerint a kezdő és a felnőtt olvasó között lényegében nincsen különbség, hangsúlyozván, hogy a részletekre irányuló — általa code-emphasisnak nevezett — olvasástanítási módszerek jobban megfelelnek a kisgyerek életkori sajátosságainak.

Az eddig elmondottakból az következik, hogy ha az olvasástanításban megsérül a rész-készségek rendszere, akkor kitermelődnek az olvasási zavarokkal küszködő egyének. Továbbá: ha a készségek egymásra épülő, hierarchikus rendszert alkotnak, akkor az a jó olvasástanítási módszer, amely mindegyik rész-készségre tekintettel van, s egyiket sem hanyagolja el, amely alkalmazkodik az iskolába lépő gyermek észlelési sajátosságaihoz. Tehát létezik az ún. optimális modell. Nekünk volt ilyen kiegyensúlyozott módszerünk, s kimutatható, hogy ezt a körültekintően megszerkesztett rendszert fokról fokra megsértették. Ezt a folyamatot kívánom bemutatni a továbbiakban, előbb a kiegyensúlyozott módszereket, majd az egyensúlyt megbontó eljárásokat.

Két dolgot kell előrebocsátanom. 1. Az olvasástanítás alapproblémája a rész-egész kérdése: egyszerűre kell tanítani értelmes szavakat és a szavak értelem nélküli részeit, a hangokat (s a nekik megfelelő betűket). Az egész folyamat az analízis-szintézis alapvető gondolkodási műveletére épül. 2. Háromféle olvasástanítási módszer létezik: *a*) a szintetikus, *b*) az analitikus és *c*) a kombinált. Ez olvasható Meixner Ildikónak Az olvasástanítás pszichológiai alapjai c. 1967-ben megjelent könyvében, s a történeti kutatások ismeretében csakis ez a felosztás fogadható el.¹⁶ Nem fogadható el az a kategori-

¹² Frank Vellutino: Az olvasás egy sajátos zavara, a diszlexia. Tudomány, 1987. május. — Dyslexia. Perceptual Deficiency or Perceptual Inefficiency. in: Orthography, Reading, and Dyslexia. Szerk.: J. F. Kavanagh és R. L. Venezky. Baltimore, University Park Press 1980. 251—70.

¹³ Magyar Fonetikai Füzetek 19. 18—28, 82—92.

¹⁴ Gósy Mária: Szófelismerés az akusztikai szerkezet és a magyar nyelv hangépitési szabályainak függvényében. MNY. 1984. 463—76.

¹⁵ Jeanne S. Chall: Stages of Reading Development. New York stb. McGraw-Hill, 1983. Előzménye: The Great Debate: Ten Years Later, With a Modest Proposal for Reading Stages, in: Theory and Practice of Early Reading, Volume I. Szerk. L. B. Resnick és P. A. Weaver. Hillsdale: Lawrence Erlbaum, 1979. 29—55.

¹⁶ Meixner Ildikó—Justné Kéry Hedvig: Az olvasástanítás pszichológiai alapjai. Bp., Akadémiai, 1967. (Ez a könyv megérdemelne egy második kiadást, hozzáférhetetlen. Azok nem olvassák, akiknek legnagyobb szükségük volna rá: a tanítók.)

zálás, mely csak szintetikus és analitikus módszereket különböztet meg, az előbbit értelmetlennek, s az utóbbit értelmesnek tartja. Ezt az álláspontot képviseli a hazai szakirodalomban Ligeti Róbert és Zsolnai József.¹⁷ Ezzel — mintegy saját megoldásukat támogatva — nem említik a kombinációt. Pedig minden jel arra mutat — külföldön és belföldön egyaránt —, hogy a kombináció az ideális megoldás, de csak az a kombináció, mely a kezdetektől hézagmentesen és fokozatosan van kiépítve.

Hogyan alakultak hazánkban és külföldön a különféle olvasástanítási módszerek? A fordulópontokat jelentő hazai dátumok 1869., 1950. és 1969.

1. Egészen a 19. századig egy szintetikus, azaz a silabizáló vagy ábécé-módszerrel tanítottak olvasni mindenütt az egész világon. Először a betűk nevét tanították meg az ábécé rendjében, majd egyre nehezedő struktúrájú szótagoszlopokat olvastattak. A legkönnyebb közülük a magánhangzó-mássalhangzó szerkezetű volt: *ab, eb, ib* stb. A silabizáló módszer nem csupán a szótagok olvasását jelentette, hanem azt a gyakorlási módot, mely szerint először mindig a betű nevével olvasták ki a szótagot: *a-bé*, s utána egyben, a hangzás szerint: *ab*. Ezért a betűztető módszer elnevezést is használták. A szótagoszlopok begyakorlása után következett a szavak és a — rendszerint vallásos — szövegek olvasása. Ez a módszer az írást később tanította. Előnye a részletek aprólékos, nagyon pontos megfigyeltetése volt, hátránya pedig a hosszan tartó, értelmetlen egységeken történő munka.

Többen és több irányban próbálták megváltoztatni ezt a módszert, hiába. Az újításra törekvők között megemlíthetjük Comenius, Szőnyi Nagy István, Ignaz Felbiger, Révai Miklós és Simon Antal nevét.¹⁸ Tudomásunk van arról, hogy elmaradott tanyai-falusi tanítók még a múlt század végén is silabizáltattak.

2. A 18. és a 19. század fordulóján izgalmas kezdeményezések történtek külföldön. 1776-ban a porosz Rochow Kinderfreund (Gyermekbarát) címen megírta az első olvasókönyvet. A 19. sz. első felében fokozatosan kialakult az ábécés- és olvasókönyv műfaja.

A hangoztatás elfogadtatása a német H. Stephani (1802.) nevéhez fűződik. Ő vitte bele a köztudatba azt az elvet, hogy először a hangot kell megtanítani, s nem a betű nevét. Kortársa, J. B. Graser az olvasás és az írás összekapcsolásának, párhuzamos tanításának kidolgozója volt. Mindkettőjük eredménye időtállóan bizonyult.

¹⁷ Ligeti Róbert: Az olvasás tanítása szintetikus és globális programokkal. A Tanító 1974. 2. sz. 6–8.; Zsolnai József—Zsolnai Józsefné: Az olvasástanítási módszerek összehasonlító elemzése. A Tanító 1978. 6–7. sz.

¹⁸ Comenius az 1658-ban megírt *Orbis pictus*ban állathangokkal szemléltette a betűk hangjait, s képeket is közölt. Ez az ún. élő ábécé. Tirocinium c. 1651–1653-ban írt művében pedig az írás párhuzamos tanítását ajánlotta. Szőnyi Nagy István 1965-ben kiadott *Magyar Oskola* c. művében a hangoztatást hirdeti. Maria Terézia nagy iskolaszervezője, Ignaz Felbiger 1776-ban megjelent *Methodenbuch* c. művében már nem az ábécé sorrendjében, hanem nehézségi fokozatok szerint tanítja a betűket, az *i*-t helyezi az első helyre. Nem silabizáltat, hanem hangjaik szerint mondatja ki a szótagokat. Az írást párhuzamosan veszi. Az ő nyomán írta meg Révai Miklós ábécéskönyvét: ABC könyvetske a nemzeti iskoláknak hasznokra címen 1777-ben. Révai ábécéje 1852-ig volt használatban. Ezekben az ábécékben is szótagoszlopok vannak. Nem tudjuk, hogy a gyakorlatban miként használták őket, silabizálva-e vagy hangoztatva. Simon Antal 1808-ban megjelent *Igaz mesterében* is a párhuzamos írás-olvasás tanítását hirdeti.

A módszer szempontjából lényegesek azok a törekvések, melyek az értelmetlen silabizálás felszámolására irányultak. Megszületik az egészsből való kiindulás gondolata, vagyis a globális módszer. A szavak azonnali olvastatásának ötlete talán Rousseau-tól származik. A globális módszer első propagálója a német Gedike. 1796-ban saját tehetséges gyermekei számára írt egy ábécéskönyvet, melyben eltekintett a hangok és a betűk elsődleges megtanításától, mondván: az értelmes gyermek úgyis rájön magától a szisztémára. Mégsem ő, hanem a francia J. Jacotot volt az, aki a köztudatba bevitte az egészsből való kiindulás elvét. Összefüggő szövegen, egy eposzon tanította 1818-ban Löwenben megnyílt iskolájában az olvasást. Német pedagógusok tették módszeresebbé eljárását, először kis mondatkákból indultak ki (ilyen volt nálunk Márki Józsefnek 1870-ben kiadott ábécéje¹⁹). 1843-ban a lipcsei K. Vogel felfedezte a szavakból való kiindulást. 98 ún. normálszót választott ki, mindegyikhez képet csatolt, írott és nyomtatott betűs felirattal. A kép a szó elolvasását könnyítette meg. A gyermek a szót mint egészet olvasta és írta, egyszerre több betűvel találkozva. Ezt a módszert a felfedezőkről Jacotot–Vogel-módszernek vagy normálszavas módszernek nevezték. Ez a módszer már hajlik a kombináció felé, mert az adott szó betűiből újabb szavakat állítat össze a gyerekekkel. Hazai megvalósítása Farkas Dezsőnek 1862-ben közzétett Szemléleti ábécéje. A módszer ilyen formájában a múlt században nem maradt fenn.

Kétféleképpen változtattak rajta, azaz tették módszeresebbé, fokozatosabbá. Az egyik a herbartianusok által alkalmazott normálszavas módszer, melynek mintája W. Rein, A. Pickel és E. Scheller *Das erste Schuljahr* (Az első iskolaév) Eisenach, 1878. c. műve. Itt úgy oldották meg az egyszerre több betű tanításának a nehézségét, hogy egy féléves előkészítő szakaszt iktattak be. Ez a módszer még ma is él különféle változatokban mindkét Németországban. A másik változtatás is német földön született meg: ez is szóból indul ki, de az új szó mindig csak egyetlen egy ismeretlen betűt tartalmaz, az újonnan tanítandót. Erre a megoldásra rájött Gönczy Pál a saját gyakorlata alapján, s később német forrásokat is felhasználva, 1862-ben megírta első ábécéskönyvét. Ez tulajdonképpen az 1868-as népoktatási törvényt követő 1869-es tanterv szellemében átdolgozva lett híres; széles körben használták, és a Monarchia minden nyelvére lefordították.²⁰ Gönczy módszere hangoztató, analitikus-szintetikus, fokozatos és hézagmentes jó kombináció. Előbb az írott betűformát tanította, utána a nyomtatottat, ezért a kortársak írvaolvastató módszernek nevezték.

Az angolszász nyelvterületen a Gedike–Jacotot-vonalat követték a 19. sz. végétől kezdve, legalábbis az USA-ban publikált olvasástörténetek

¹⁹ Márki József: *Népiskolák könyve*. Első rész. Elemi író- s olvasó-könyv. Pest, 1870.

²⁰ Gönczy Pál: *ABC*. Vezérfonal az írva olvasás tanítására. Írni és olvasni tanuló gyermekek számára. Pest, 1862.; *Magyar ABC és elemi olvasókönyv a népiskola első osztálya számára*. Buda, 1869; *Vezérfonal az abc tanításához*. Buda, 1869. Kb. 40. Gönczyéhez hasonló írvaolvastató ábécé jelent meg a 19. sz. végén. A többkönyvűség nem azt jelentette, hogy volt egy állami tankönyv és a felekezeti tankönyvek. Többféle állami tankönyv és többféle felekezeti tankönyv volt egyszerre forgalomban. Vannak, akik feltételezik, hogy egyetlen állami könyv volt és a felekezetié, vö. Csontos Magda cikke a *Népszabadság* 1988. május 18-i számában.

erre a két névre hivatkoznak.²¹ Az USA iskoláiba 1896-ban vonult be a szó-módszer — közvetlenül leváltva a szintetikus módszerű silabizálást, ezért ott jogosan beszélnek szintetikus és analitikus módszerről, mert a kombinációt akkor még ott nem ismerték. A szó-módszer az 1920-as évekre vált egyedural-kodóvá. Az egész-szó-módszer (whole word method) vagy look-and-say (nézd és mondd) módszer terminusokat használták és használják.

A 19. sz. végétől tehát az olvasástanítási módszerek szempontjából kettéoszlott a világ. Az USA-ban, Dél-Amerikában és sok más országban virágkorukat élték a globális módszerek. A 20. sz. első felében nálunk is voltak globális kísérletek, de ezek soha sem terjedtek el. Ilyen volt Domokos Lászlóné kísérlete a Nagy László-féle Új iskolában, Nemesné Müller Márta eljárása a Családi Iskola nevű magániskolában, valamint Újváry Lajos kibontó mód-szerűnek nevezett kísérlete 1947-ben.²² Nálunk jól működött a gyakorlatban a hangoztató, analitikus-szintetikus módszer, majd pedig szemléletesség és játékos-cselekedtetővé fejlesztett változata, a fonomimika. A továbbiakban ezt a két irányzatot ismertetem.

3. Gönczy Pál és kortársai az olvasás fogalmát ma is korszerű módon határozták meg. „Olvasni annyit tesz, mint a leírtakat megérteni” — írja Erdődi János A nyelvoktatás módszertana c. 1880-ban megjelent művében. A megértés az egyik alapelv, a másik: az olvasástanítás az egész a n y a n y e k v i o k t a t á s r é s z e. Ez azt jelenti, hogy az olvasástanítás minden mozzanata kapcsolatban van az anyanyelvi oktatás minden egyéb részterületével, vagyis a beszéd- és értelemgyakorlatokkal, az írással (szép-írással, helyesírással és fogalmazással), valamint az anyanyelvtannal. Az egész rendszerben kiemelt fontossága volt a b e s z é d- é s é r t e l e m g y a k o r l a t o k n a k, melyet az osztott iskolában az első két évben heti 3-3 órában tanítottak. Ez a pestalozziánus eredetű tárgy kapcsolatot teremtett a szülőház és az iskola között, szókincset tanított, mégpedig fogalmi körök szerint, javította a kiejtési hibákat, meséket, dalokat, népi játékokat ismertetett meg a gyerekekkel, társadalmi szokásokat, illetve közvetített, beszélgetési szokásokat alakított ki stb., stb.

Az olvasástanítás szerves részét képezték a hathetes előkészítő szakasz idején végzett e l ő g y a k o r l a t o k.²³ Beszélgettek a gyerekekkel, a beszédet mondatokra, szavakra, hangokra bontották. Ez volt az analitikus menet, mely elsősorban az írást készítette elő. Majd az elemeket összefűzték, a hangokat szavakká, a szavakat mondatokká, a mondatokat szöveggé szervezték. Ez volt a szintetikus menet, mely inkább az olvasást támogatta. Ezen művele-tekkel párhuzamosan megtanítottak olyan alapvető nyelvtani terminusokat, mint hang, betű, magánhangzó, mássalhangzó, szó, mondat. Az írás technikai előkészítése rajzolásból és betűelemek vázolásából állt.

Az előkészítő szakasz után következett a tulajdonképpeni olvasástanítás, előbb a kisbetűket, majd a nagybetűket tanították, egyenként, minden

²¹ M. Mathews: Teaching to Read, Historically Considered. The University of Chicago Press, 1966.

²² Újváry Lajos: Az olvasás és az írás tanítása kibontó módszerrel. Bp., 1947. Ugyanebben az évben jelent meg Marci Betűországban c. tankönyve. Elméleti háttérként ő is a belga Ovid Decrolyra hivatkozik, mint később Ligeti Róbert.

²³ Gyertyánffy István: Előgyakorlatok a magyar írva-olvasás tanításához. Pest. 1871. Nagy László: Vezérkönyv a beszéd- és értelemgyakorlatok tanításában. Pest, 1869.

betűre külön foglalkozást szánva. Minden foglalkozás két részre oszlott: hangtanításra és betűtanításra. Mindig az írott formát tanították előbb, leírták a betűt, kapcsolták a már ismert betűkhöz, elolvasták az írott szót, s csak utána vették a nyomtatott formát. Innen a módszer írva olvastató elnevezése. Csak az írás előre vételében különbözik az 1950 után bevezetett hangoztató-elemző-összetevő módszertől. Mivel az *i*-t tartották a legkönnyebben írható betűnek, ezt tanították először, s az *i* alakjából vezették le a többi betűformát.

A hang- és betűtanítás menete a következő volt. Beszélgetéssel, mesével kezdték; a gyerekek figyelmét fokozatosan egy kiszemelt szóra terelték, mely az új hangot tartalmazta. Kiemelték a szóból az új hangot — a többi ismert volt —, hangoztatták, bemutatták írott, majd nyomtatott képét, a betűt. Ezután az új és a már tanult betűkből értelmes szavakat, később történetkéket formáltak. Tehát az értelmes egészről indultak ki, s visszatértek az értelmes egészhez, ezt jelentette az analitikus-szintetikus menet. Ezekbe az ábécékbe tudatosan nem tettek képeket, hogy a képek ne segítsenek a tartalom kitalálásában. Az ábécék szóanyagát a szóstruktúra szempontjából is gondosan megtervezték. Előbb egyszótagos szavakat adtak, majd fokozatosan növelték a szótagszámot. A szótagolásra mindig ügyeltek: az ábécéskönyveknek első, a kisbetűket tárgyaló részében szótagokra törve közölték a szavakat. Egyetlen ponton tettek engedményt: lassan visszaengedték a képeket, egyelőre csak a kiinduló szóképet illusztráló tárgyképet nyomtatták bele a könyvbe, pl. a *h* betűnél a halat, az *o* betűnél az ollót stb. A századforduló táján előre vették a nyomtatott forma tanítását, a módszer olvastatva író lett, de a lényeg nem változott.

Az olvasmányanyag az 1870-es és 1880-as évek során teljesen átalakult. Ekkor születtek meg az ún. nemzeti olvasókönyvek, a magyar népmesék, népdalok, gyermekjátékok, mondák, történelmi olvasmányok alkalmazásával.²⁴

Az olvasástanításnak voltaképpen két nagy problémája van: az egyik a hang—betű megfeleltetés alapos begyakorlása, a másik az összeolvasás tanítása, vagyis a kapcsolás. Mindkettő ki volt munkálva a Gönczy-féle módszerben, de csupán a logikára támaszkodva, szárazon. A tanítás valóban nem volt eléggé eredményes. Ezen a gondon a jelképes módszerek segítettek, különösképpen a fonomimika.

4. A jelképes módszerek egyik sajátossága, hogy a hangot hangutánzás segítségével igyekeztek felfogatni a gyermekkel. Ebben semmi új nincs, hiszen egyes tanítók mindig éltek ezzel a lehetőséggel. Az az újdonság, hogy a hanghasonlatoknak egész rendszerét dolgozták ki, szellemes, ötletes, találékony módon. A betű alakját is valamilyen konkrét tárgyhoz hasonlították. A tökéletes kombináció a következő volt: meséltek egy történetet, beleszótták a tanítandó hangot, pl. a kutyáról mesélve hallatták az *u* hangot mint a kutya ugatásának a hangját; az *u* betű alakját pedig egy kutya nyitott, felfelé tartott szájának a vonalához hasonlították. A tárgykép (a kutya feje), a szókép (ugat), a hang, a betű alakja: mind megvolt egy helyen, szoros

²⁴ A. Jászó Anna: A népiskolai olvasókönyvek a XIX. sz. végén. Pedagógiai Szemle 1985. 7—8. sz. 713—26.

kapcsolatban egymással. Ezek az eszközök a hang és a betű azonosítását segítették, a kapcsolást csak a fonomimika oldotta meg.

A fonomimika feltalálója Tomcsányiné Czukrász Róza. 1899-ben írt egy könyvet a fonomimikai módszerről „Phonomimikai előgyakorlatok az olvasás és írás tanításához” címen. 1903-ban publikálta „A magyar gyermek első könyve” c. ábécéjét, 1934-ben közzétett egy összefoglaló művet „A fonomimikai módszer Magyarországon” címmel. A fonomimikát 1903-ban kitiltották a fővárosból, vidéki tanítónők vitték sikerre, míg végül az 1925-ös tanterv hivatalossá tette. Az 1925 és 1950 közötti ábécék többségükben fonomimikai módszerűek, szép kiállításúak, színesek. A legfontosabb közülük a Quint József–Drozdy Gyula-féle, a Voinovich Géza–Móra Ferenc-féle és a még 1910-ben készült Nagy László–Úrhegyi Alajos-féle.

A fonomimika is hangutánzással tanította a hangot, s kézjelet kapcsolt hozzá. A kézjeleket az összeolvasás során is alkalmazza, segítségükkel megkönnyítve a kapcsolást. A kézjelek alkalmazásának pszichológiai alapja az együttmozgás — mint azt a pszichológus Nagy László kifejtette²⁵ —, az elvont hangot konkrét modulathoz kapcsolja, s ezáltal cselekvést és játékosságot visz az oktatásba.

Az összeolvasást az nehezíti meg, hogy a tanító elszigetelve tanítja a hangokat, egy-egy képzési mozzanatot lekerekítve. A beszédben vagy olvasáskor nincsenek lekerekített képzési mozzanatok, egy hang képzésének utolsó fázisa egybeolvad a következő hang képzésének első fázisával. Nem volna szabad leállni, a problémát magunk idézzük elő az elszigetelt (de szükséges) hangtanítással. A kézmozdulat alkalmazásának lendítő szerepe van: a gyerek ugyanis — a kézmozdulatot látva és csinálva — beszédszerveit már a következő hangra készíti fel, nem áll meg, összeolvas. Czukrász Róza fonomimikai előgyakorlatai egy tisztán szintetikus szakaszt képeznek az egyébként analitikus-szintetikus menetű ábécé előtt, de be is építette a kézjeleket az ábécébe.

5. 1950 fordulat az oktatásban. Ekkor szüntették meg a sokféle tanönyvet, mindent egységesítettek. A fonomimikát mint a gyermek primitív ösztöneire építő módszert megszüntették, kidobva egy fél évszázad sok-sok szellemes gyermekközpontú ötletét. Megszüntették az Újváry-féle kibontó módszerű kísérletet is, mivel a „burzsoá pedagógia” játékosságot kedvelő szelleme érződött rajta, márpedig „a szocialista társadalomban ez a módszer nem felelhet meg, nálunk nem válhat mulattató játékká, szórakozássá a tanulás” — írja az 1951-es név nélkül megjelent Módszertani kézikönyv.²⁶ Magam részéről ellenzem a globális módszert, de méltatlannak tartom, hogy megszüntetése egyetlen kritika, elemző értékelés nélkül történt. Tulajdonképpen megszűnt ekkor a kritikai irodalom is, a külföldi szakirodalom követése is, a tantárgytörténet is. A módszertani folyóiratban többnyire direktívák, tananyagbeosztások, ajánlások stb. olvashatók.

Az olvasástanítással szerencsére más volt a helyzet, mint pl. a gyapottal. A követendő szovjet hangoztató-elemző-összetevő módszert V. P. Vahterov és V. A. Fljorov pedagógusok dolgozták ki, mégpedig Usinszkij

²⁵ Nagy László–Újhegyi Alajos: Vezérkönyv az Új ábécé használatához. Bp., 1910.

²⁶ Módszertani kézikönyv az általános iskola I. osztályának olvasás-írás tanításához. Bp., 1951. 10.

hagyományait folytatva. Usinszkij ugyanolyan nagy jelentőségű az orosz pedagógiában, mint nálunk Gönczy Pál, körülbelül kortársak voltak. Ugyanott tanulta a mesterséget, ahol a mi tanférfiaink, azaz Svájcban és Németországban. Az eredmény így nagyon hasonló lett. Az 1950 után bevezetett hangoztató-elemző-összetevő módszer az ikertestvére Gönczy Pálnak 1862-ben kidolgozott hangoztató, analitikus-szintetikus módszerének. A szovjet ábécék követésének és a hagyományok megtartásának a mértékét nem lehet a szakirodalomból kideríteni, de végül is nem jártunk rosszul.

Az új ábécét Gergely Károlyné dolgozta ki 1954-ben, az olvasókönyvet pedig Makoldi Mihályné 1955-ben. Kettejük könyvét 1956-ban egyesítették, majd ezt az egyesített ábécé és olvasókönyvet egy munkaközösség 1963-ban átdolgozta. Az így kialakított módszer a jól bevált kombináció volt. Szerves részét képezték az előgyakorlatok, melyeket nagyon gondosan dolgoztak ki, de tartamukat három hétre csökkentették. A hangot és a betűt mindig a szóból választották le, és oda helyezték vissza. A hang- és betűtanítást segítő szóképek azonban — a megelőző Gergelyné-féle ábécé szigorú módszerességét megtörve — már ismeretlen betűket is tartalmaztak. A szövegeket jórészt szótagolva közölték, sokkal tovább, mint a megelőző ábécék. Csak az utolsó negyedévre való olvasmányokban nem jelölik a szótaghatárt. Ezzel kétségtelenül megmerevítették a régebbi rugalmas gyakorlatot, hozzájárulva a mai — egyébként végzetesen helytelen — szótagolásellenességhez.

A tanítás menetéről Bihari János és Hegedüs Ferencné kitűnő tanítóképzős módszertani jegyzetének óravázlata alapján kapunk képet (Az anyanyelvi tárgyak tanításának módszertana. Bp., 1965.). A tanítás célja kettős: a hang tiszta ejtése és felismerése; a kisbetű biztos felismerése és könnyed összeolvasása a már tanult betűkkel. Ennek megfelelően a tanítási óra két nagy egységre oszlik: hangtanításra és betűtanításra. (A teljes vázlatot mellékletként közlöm.)

6. Három tényező határozta meg az olvasástanítás további sorsát.

1. Az óraszámcsökkentés és a beszélgetés eltörlése, 2. az 1969-es fővárosi kísérlet, 3. a hetvenes évek elején lezajló globális kísérlet.

Az olvasástanítás alapját képező beszélgetés óraszámát fokozatosan csökkentették, végül 1963-ban megszüntették, létrehozván helyette a környezetismeretet. Ezzel nemcsak az anyanyelvi tárgyak egymásra épülő csoportja sérült meg, hanem a kialakítandó részkészségek egész sora, első sorban a beszédértés.

Egyébként az 1950-es tanterv órakerete ideális volt: a magyar nyelv és irodalom az első négy osztályban heti 11, 12, 14 és 12 órát kapott. Ebből 3, 3, 3 és 2 órát kapott a beszélgetés, plusz elsőben heti 8 órát az írás-olvasás. 1956-ban a heti óraszám 11, 12, 12, 12 volt, s 1963-ban: 10, 10, 11, 11, beszélgetés nélkül.

Az MM és a Fővárosi Tanács kezdeményezésére 1969. január 1-jén indult meg a fővárosi alsó tagozati kísérlet, melynek olvasástanítási részét Makoldi Mihályné szervezte meg. (A kísérlet összegezése a Hunyady Zoltán által szerkesztett „A fővárosi alsó tagozati kísérlet tapasztalatai” c. 1973-ban közzétett kiadványban olvasható.) A kísérleti olvasástanítási módszer elnevezése: *funkcionális olvasás- és írástanítási eljárás*. Mivel a kísérlet lényegét az képezte, hogy miképpen lehet a tanulók munkájának eredményességét az adott órakereteken belül és az adott tanterv alapján fokozni, a vál-

tozást a tempó fokozása jelentette. Hosszadalmasnak és körülményeskedőnek tartották ugyanis a hangoztató-elemző-összetevő módszert, éppen ezért megváltoztatták, mégpedig a következő pontokon: 1. Az előgyakorlatok időtartamát radikálisan csökkentették. Kétórás (!) előkészítés után azonnal a betűtanításhoz fogtak. 2. A betűtanítás csoportos lett, azaz többnyire két-három betűt tanítottak egyszerre. 3. Rögtön vették a betűt, olvastatták, írtatták, tehát nem különítették el a hangtanítást és az azt követő betűtanítást. 4. Nem követelték meg a szótagoló olvasást, de még nem törölték el. 5. A betűket másolással írtatták, nem magyarázták el felépítésüket. Ez a döntés különben logikusan következett a betűelemeket is gyakoroltató előgyakorlatok eltörléséből. Nagyon lényeges, a továbbiakban erősen ható újításuk még a feladatlapok alkalmazása. Kezdetét vette ugyanis a feladatlapos korszak: a hetvenes évek elején az OPI-ban feladatlapokat dolgoztak ki a használatban levő olvasókönyvekhez.

A hetvenes évek elején Ligeti Róbert és Kuti Gusztávné egy globális módszerű ábécét dolgozott ki a kisegítő iskolák számára.

Ezek a kísérletek bizonyos szempontból érthetők. A lemeztelenített, szikár hangoztató-elemző-összetevő módszer előidézte a múlt század végi nehézségeket: nehéz volt a gyerekeknek a kezdeti analízis, nehéz a hang-betű megfelelések emlékezetbe vésése, nehéz az összeolvasás. Ráadásul elvesztettük a beszélgetést és a hathetes előkészítést. Két megoldás lehetséges. Vagy visszaállítjuk az eredeti óraszámot és az aprólékosan kidolgozott játékos módszereket, vagy megkerüljük a problémát. A probléma megkerülésének a legkirívóbb esete a globális módszer, mely tudatosan nem tanítja az összeolvasást, mondván, hogy a szóképzés olvasás, a szóképek ismételtetése rejtetten rávezeti a gyereket az összeolvasásra.

1978-ban új tantervet kapott az ország. Az integrációt hirdető és sokat ígérő koncepcióval, és — ismét csökkentett órásszámmal. Most az első három osztályban heti 8-9 anyanyelvi óra van, negyedikben 7 (!). A mai óraszám kedvezőtlenebb, mint a száz évvel ezelőtti osztott iskolák átlaga, ahol az első négy osztályban heti 10-11 óra volt. Az óraszám csökkentése lényeges kérdés, létkérdés. Létkérdés ugyanis az előkészítés és a gyakorlás, a gondos, aprólékos munka.

Az új tanterv bevezette az alternatív tankönyvhasználatot. Jelenleg négy program van engedélyezve. Mindjárt 1978-ban lépett be a Romankovics-féle, 1980-ban a Ligeti-féle, 1985-ben a Zsolnai-féle és 1987-ben a Lovász-féle. A legelterjedtebb a Romankovics-féle program, majd a Lovász-féle, a Zsolnai-féle és a Ligeti-féle következik (a Tankönyvkiadó könyveladási statisztikái alapján).

A Romankovics-féle ábécé²⁷ módszerének hivatalos neve: *hangoztató-elemző-összetevő módszer, szóképes előprogrammal*. Az előkészítő szakaszban — a klasszikus előgyakorlatok helyett — 39 szót olvastat globálisan, tárgyképek segítségével. Egyúttal bontási és hangfelismerési gyakorlatokat végeztet. A későbbiekben a már globálisan ismert 39 szóból választják le a tanítandó új hangot és betűt. A program a betűtanítás idejét lerövidíti: egyszerre veszi az írott és a nyomtatott kisbetűt, valamint a nyomtatott nagybetűt. A bon-

²⁷ Romankovics András—Romankovicsné Tóth Júlia—Meixner Ildikó: Olvasni tanulok, Írni tanulok, Olvasókönyv 1., Feladatlapok olvasás-írás 1., Hogyan tanítsunk az ábécés olvasókönyvből? Bp., 1978.

tási gyakorlatok főleg az írás munkafüzetben vannak. A programra jellemző a különböző nehézségi szinteken kidolgozott feladatrendszer. A néma olvasás áll a fejlesztés középpontjában — mivel ezt tartják értelmesnek —, a megértést feladatokkal ellenőrzik. Nem mellőzik azonban a hangos olvasást sem. Egy óra felépítése vázlatosan a következő: I. Folyamatos gyakorlás: a szavak kezdőhangjának felismerése; szóképek olvasása. II. Betűismertetés: képolvasás; a kiinduló kép és a szó egyeztetése; a betű és a hang egyeztetése. Betűfelismertetés. Hangfelismertetés. Ezután következik az írott forma tanítása. (A teljes vázlatot mellékletként közlöm.)

Valóban ez a program áll a legközelebb a hangoztató-elemző-összetevő módszerhez. Ügyel a hangoztatásra, megfigyelteti a hangképzést; vannak benne kidolgozott bontási és összerakási gyakorlatok. A hangoztatás azonban nem kap benne olyan nagy szerepet, mint a klasszikus megoldásban. Az óravázlat a betűismertetés után kéri a hangfelismertetést, holott annak azonnal a képolvasás után volna a helye. A bontási gyakorlatok nagyrészt az írás munkafüzetben kaptak helyet, ezáltal ismét a vizualitás lett hangsúlyosabb. A globális előprogram miatt — melyet én feleslegesnek, sőt károsnak tartok — a tanítók ezt a programot is globálisnak hívják, holott ez alapvetően analízis-szintetizáló.

A Ligeti-féle program²⁸ 87 szóképet tanít, s ezután kezdi meg a betűtanítást, mégpedig 16 betűcsoportban. Ezt hívják *globális program*-nak, holott ez sem tisztán globális, hanem valamiféle kombináció. A hang-betű tanítása, az ún. fonikus munka a szavak néma olvasásával — tehát a vizualitásra támaszkodva —, majd korongokkal való felbontással kezdődik. A megértést leggyakrabban feleletválasztásos kérdésekkel ellenőrzik. „Megfelelő számú szóképek ismerete és a . . . fonikus munka eredményeként nincs szükség a betűkapcsolás tanítására. Ez a jelentős különbség a szóképes és a szintetikus módszerek között. Így lehetővé válik, hogy a betűtanítás ütemét . . . gyorsítsuk, és betűcsoportokat tanítsunk” — írják a szerzők útmutatójuk 8. oldalán.

A Zsolnai-féle program²⁹ két ábécét használ párhuzamosan, egy globálist és egy szintetikus. A gyakorlati kivitelezés emlékeztet a Romankovics-féle program megoldására: egy globális előszakasz után megkezdődik a betűk tanítása. Betűismertetési modelljük egyszerű és erősen a vizualitásra támaszkodik: vesznek egy tárgyképet és egy szót, s a szóban megmutatják és megnevezik a szóban forgó betűt. A program gyorsolvasási gyakorlatokat és (a külföldön már idejétmúlt) szemmozgás-tréningeket alkalmaz. A kapcsolást csak azoknak tanítja, akiknek szükséges. Előbb némán olvastat, s csak utána hangosan.

A Lovász-program neve: *intenzív-kombinált módszer*.³⁰ Ez azonnal, minden előkészítés nélkül hang-betű kapcsolatokat tanít, mégpedig nagyon módszeresen, képekkel rögzítve. Az első gyors áttekintés után, lassabban,

²⁸ Ligeti Róbert — Kutiné Sahin-Tóth Katalin: A maci olvas 1., A maci mesél 1., Feladatlapok 1., A maci ír 1., Olvasás- és írástanulás az 1. osztályban. Globális program. Bp., 1980.

²⁹ A Zsolnai József-féle nyelvi-irodalmi-kommunikációs program globális tankönyve: Éva és Feri olvasni tanul, szintetikus tankönyve: Betűről betűre. A két ábécés-könyv egy kötetben jelent meg, melynek címe: Szó és betű. Bp., 1986. Írták: Csik Endre, Farkas Julianna, Kiss Éva, Zsolnai Józsefné.

³⁰ Lovász Gabriella — Balogh Beatrix — Barkó Endre: Betűvásár. Bp., 1987., Lovász Gabriella — Balogh Beatrix: Gyermekvilág. Bp., 1987.

párhuzamosan az írással, ismét végigtanítja a betűket. Gondosan gyakoroltatja a hang-betű kapcsolatot és az összeolvasást. A néma olvasásra helyezi a hangsúlyt. Megtanítja a legegyszerűbb nyelvtani terminusokat is. Sokkal nagyobb gondot fordít az olvasásra, mint az írásra — ez róla a vélemény, bár végső kiadásában az írás is szépen ki van dolgozva. A Lovász-féle program szintetikus, de van benne egy ráismerő olvasásnak nevezett találgetős globális-féle szakasz.

Egyik programot sem támogatja a beszélgetés tantárgy, egyikben sincs módszeres előkészítő szakasz, egyikben sincs hangtanítás-betűtanítás sorrend. A mellékelt óravázlatokból az olvasó lemérheti a különbségeket. A programok hatását a gyakorlatban igen nehéz felmérni, mert nagyon sok tanító — főleg az idősebb generáció — kombinál: a Hegedüs—Bihari-féle hangtanítás-betűtanítás modellt alkalmazzák a programokhoz.

Egyik program sem olvastat szótagolva, s ezt nagy bajnak tartom, mind a beszédfejlesztés (a szótag ritmikai egység), mind az olvasástanítás (a szótagolás segít a hosszabb szavak kiolvasásában), mind a helyesírás szempontjából. Különösen a helyesírás került emiatt katasztrofális helyzetbe, hiszen a szótagolás a helyesíráshoz igazodik, s nem a szóalak egységes kiejtéséhez. Magyarán szólva a másképp ejtjük — másképp írjuk eseteket szótagolással lehet tanítani. Szakemberek azt figyelték meg, hogy az óvodás korú gyerekek természetes szótagolási készsége az első tanév végére leépül, s igen nehéz újra kifejleszteni. Külföldön nem dobták ki a jól bevált szótagolást: az USA iskoláiban szótagoltatnak, és a finn ábécék szótagolva vannak szedve (a legújabb Aapiskukko c. tankönyvben).

Összegezés. Úgy vélem, hogy a didaktikusok számára aktuális feladat volna kielemezni az új tankönyveket — köztük az ábécéket — a tudományosság, a hézagmentesség és a fokozatosság szempontjából. Valóban egrészt túl nagyok bennük a lépések,³¹ másrészt pedig nincsenek a dolgok a helyükön. Kármán Mór ezt írta mintegy száz éve: „A sok járt út útvesztőbe visz, a számtalan megkísérlett módszer eljárásunkat módszertelenné teszi. A tanítás és nevelés munkásának, nem tagadhatni, jelenleg ez az állapota. A nevelés szakközlönyei alig győzik az újra meg újra ajánlkozó kísérletek ismertetését és a pedagógia tankönyvei a folyton szaporodó bőséggel szemben alig tudnak határozottabb útbaigazítást, mint hogy minden eszköz jó, minden mód helyes a »maga helyén!«. A pontos tájékoztató elmélettől többet kell várnunk, ép szabatos kitérését annak, melyik mindegyiküknek a maga helye, ahol minden más csak zavarná az eljárás biztosságát, kockáztatná az eredmény sikerét.”³² Most érkezett el az a pillanat, amikor nagyon világosan meg kellene határozniuk a szakembereknek a dolgok helyét. Sajnos, ezen feladat szükségességét még mindig nem látják, és sokan hangoztatják a „minden jó a maga helyén” elvet, teljes bizonytalanságban hagyva a tanítóságot.

Segít az alapelvek megtalálásában a pszicholingvisztika olvasáspszichológiai ága, az újabb külföldi és hazai beszédpercepciók kutatás. Ezek a szó-

³¹ Meixner Ildikó: Én is tudok olvasni. Olvasólapok dyslexiás gyermekek számára. Bp., 1978. Én is tudok olvasni. Feladatlapok dyslexiás gyermekek számára. Bp., 1978. Útmutató az olvasó- és feladatlapok használatához. Bp., 1978. Az Útmutató említi azt, hogy a dyslexiás gyerekek számára túl nagyok a lépések a normál programokban. Szerintem túl nagyok a lépések az átlag számára is.

³² Kármán Mór pedagógiai dolgozatai rendszeres összeállításban. Bp., 1909. I, 31–2.

kincsfejlesztés fontosságát és a részek megfigyelését hangsúlyozzák, továbbá azt, hogy a hosszú távú memóriában tárolt és mindig gyorsan előhívható sémákat kell kialakítani.³³

Alapvető a tudatosság kérdése. Nem véletlen az a tény, hogy a külföldi — elsősorban a diszlexiával foglalkozó — szakirodalom a tudatosságot hangsúlyozza *metacognitive skills* vagy *language awareness* címen. Vekerdy Iréne — aki beszédhallást fejlesztő programot dolgozott ki az óvodák számára — jól látja a tudatosság fontosságát: „Hazánkban a zenei hallást fejlesztjük is. De elhanyagoljuk a vele rokon minőségű hallásnak, a beszédhallásnak a fejlesztését. Pedig ezen áll vagy bukik nemcsak a beszédtanulás, hanem a tudatosság szintjén az olvasás-, helyesírás-tanulás.”³⁴ Ezen sorokat 1981-ben írta, de jól látták ezt a kérdést a 19. századi pedagógusok is, hiszen mindig az „öntudatos” munkát hangsúlyozták.

A nagyvilág tudományos életében a tudatosság hangsúlyozása bizonyos mértékig a globális módszer ellenhatásának tekinthető. A globális módszerek ugyanis meglehetősen az intuícóra építenek — az így olvasó gyerek lényegében találgat (*guess* — mondják a tengeren túl). A szakirodalom az elméleti háttérrel is intuitív filozófiákban — így a bergsoniban — látja.³⁵ Thomas Mann régen reagált erre: „Ó, igen, az erőszak szilárd talajt teremt lábaink alá, az erőszak absztrakcióellenes, és nekem sem ártott . . . magam elé vetítenem, hogy a régi-új miképpen fogja módszeresen megváltoztatni az életnek egyik-másik területét. A pedagógus például tudja, hogy az elemi oktatás már a jelenben is arra tart, hogy eltérjen a betűk primer megtanulásától, külön-külön hangoztatásától, és a szóolvasás, szótanulás módszeréhez folyamodjék, az írást pedig a tárgyak konkrét szemléletéhez kösse. Ez, ha jól megnézzük, máris azt jelenti, hogy eltérünk az absztrakt, univerzális, nyelvileg köztelen betűírástól, s bizonyos tekintetben visszatérünk az ősi szóíráshoz” — írja a Doktor Faustusban.³⁶ Irracionális, mechanikus, unalmas, erőszakos — ez a véleményem a globális módszerről. Hívei persze az ellenkező állásponton vannak: játékos, értelmes és kedves. Mindenesetre a módszertant megöli. Gondoljuk meg: intuitív elemeket nem tudunk tanítani, racionálisakat igen. Azt elismerem, hogy az olvasástanulásban mindig van intuitív elem; de a gyerekeknek csak racionálisan tudok segíteni. Azon nincs mit tanítani, hogy a gyerek nézze meg a tárgyképet és a szóképet, és emlékezzen rá, ahogy tud.

A nyelv szempontjából az olvasástanítási módszert az írásrendszer határozza meg. Hangjelölő, betűírást alkalmazó írásrendszer olvasása a hang-betű megfelelésével — s csakis ezzel — történhet. A szóképes írásrendszer — mint a kínai — természetesen szóképeket tanít, több ezret. Ezt már Bloomfield is világosan kifejtette. Beleszól az olvasástanítási módszerbe az adott nyelv

³³ A sémaelmélet újabban elterjedt és elfogadásra talált a kognitív pszichológiában, s így az olvasáskutatásokban is. A külföldön publikált ismeretek még nem jutottak el a hazai közönséghez. Vö. pl. a Handbook of reading research megfelelő fejezetével (szerk.: P. D. Pearson, New York, London: Longman, 1984).

³⁴ Vekerdy Iréne: Tudatos beszédhallás-fejlesztéssel az anyanyelvi műveltség emeléséért. Művelődésünk Csongrád megyében. Szeged, 1981. 11.

³⁵ John Downing: Comparative Reading: Cross-National Studies of Behavior and Processes in Reading and Writing. New York: Mac Millan, 1975. A 273. és a 274. oldalon szól a globális módszerről az Argentína olvasástanításáról szóló fejezet, s ez utal Bergson Matiere és Memoire c. művére, valamint O. Decroly munkásságára.

³⁶ Thomas Mann: Doktor Faustus. Bp., 1967. 461.

agglutináló vagy izoláló jellege is. Tanulságos ebből a szempontból a finn Kyöstiö fejtegetése.³⁷ Azt írja, hogy finnben már azért sem működik a globális módszer, mert a finn nyelv agglutináló jellege miatt igen hosszú és bonyolult szerkezetű szavakat alkot, melyeket nehéz a kezdőnek áttekinteni. Az angol végül is csaknem izoláló jellegű, egyszótagos, rövid szavakat produkáló nyelv, talán alkalmasabb a globális módszerre (a vizsgálatok azóta kimutatták, hogy nem, egyszerűen hangjelölő írásrendszerénél fogva).³⁸

A részkézségek és készségek kialakításának van egy meghatározott rendje: s itt a szakembernek az olvasástanítás történetének ismerete segít. Arra kell ügyelni, hogy egyik részkézség se sérüljön meg, ahogy megsérült a beszédértés részkézsége az elmúlt évtizedekben. Magában az ábécékben pedig arra kell ügyelni, hogy valóban olvasásra szoktassa-tanítsa a gyerekeket, s ne adjon túl sok formális, olvasás nélkül is megoldható feladatot.³⁹

Az elmondottak figyelembevételével kialakítható egy ideális modell — hogy ne használjuk a sokakat irritáló „legjobb módszer” terminust —, amelyre azután számos variációt lehet kidolgozni. Szükség van alternatív könyvekre, de kiegyensúlyozottakra. Ez az elmúlt évtizedek nagy tanulsága.

Melléklet

Közlök néhány óravázlatot, illetőleg betűismertetési modellt. Ezek jól illusztrálják az elmondottakat.

Gönczy Pál: Vezérkönyv az abc tanításához. Buda, 1869.

Az 'r' hang és az r betű tanítása

Az *i* és a 'r' tanítását apró lépésekre lebontva tárgyalja, majd a 'r' után összefoglalja a lépéseket. Ezek a következők:

„1. Kerestem egy szót, amelyben a tanítás alá fogott hang megvan. S éppen a tanítás (ismertetés) alá fogott hangot hallás után felkerestettem. Így történt ez az *ír* szóban az *i* és 'r' hangokkal. 2. A felvett hang képét (a betűt) a tanítóval a táblára írtam, s így ismerttettem azt meg a gyerekekkel. 3. A felvett betűt hangoztattam a gyermekkel. A tanítónak a hang kimondására nézve még a száj (a beszélő szervek) tartását is megmutattam. 4. A 'r' betű íratásánál kimagyaráztam, mimódon származik az *i*-ből, mint a többi betűk alapvonásából. Kövesse ezt a tanító is, a tanítás alá fogott minden új betű tanításánál. 5. A felvett betűt írtam a levegőben. 6. Ugyanazt írtam vezényszóra, egyes gyerekekkel a táblán. Azután mindnyájával írtam a palatáblán. 7. Próbáltattam a vezényeltetést egyes gyerekekkel is, azután az egész osztállyal is. 8. Mihelyt tudták a felvett betűt írni, megmutattam annak írásbeli alakját a mozgatható betűn is; megmutattam azt azután a fali olvasótáblán, végre az ABC-ben, hangoztatván azt min-

³⁷ O. K. Kyöstiö tanulmánya a finn olvasástanítás helyzetéről a következő, alapvető fontosságú — és nálunk ismeretlen — kötetben található: John Downing: Comparative Reading. New York: Mac Millan, 1975. 308 — 18.

³⁸ Az 1960-as években nagy vizsgálatok voltak az USA-ban, melyek során kimutatták azt, hogy a hang-betű megfelelések tanításával még a megértésben is jobb az eredmény, mint a szóképes módszerrel. Az egyik alapvető mű e vonatkozásban: Jeanne Chall: Learning to Read: The Great Debate. New York: McGraw-Hill, 1967.

³⁹ A fenti könyvben ír Chall arról, hogy nagyon elterjedt a feladatlapok használata, melyeken a gyerekek összekötnek, aláhúznak, színeznak — mindent csinálnak, csak nem olvasnak. Tudniillik egy efféle feladatot meg lehet oldani találmányra is.

denkor. 9. A felvett írásbeli (új) betűt összeköttem (összeírtam) a már előtte ismertetett betűvel. Előbb írtam ezt is a tanítóval, azután a gyermekkel, azután olvastattam. Kirakattam a mozgatható betűkből s olvastattam. Felkerestettem a fali olvasótáblán és az ABC-ben, s mind a kettőn olvastattam. 10. Erre következőleg megismertettem a felvett betű nyomtatásbeli alakját és olvastattam. 11. Az újonnan és régebben ismertetett betűket szóvá foglaltam együvé, s a hangoztató módszer segítségével olvastattam. 12. Az elolvasott szót értelmeztettem (megkérdeztem a tanító által: mit ért a szó alatt a gyermek?) Ha oly sok betűt ismernek a gyermekek, hogy az egyes szókból mondatokat lehet alkotni, akkor a mondatokat is kell értelmeztetni. Ha pedig a mondatokból elbeszéléseket lehet összeállítani és olvastatni, akkor ezeknek tartalmát is el kell mondani” (i. m. 35–6). Gönczy azután a többi betű tanításakor ezekre a lépésekre hivatkozik.

Quint József—Drozdy Gyula: A magyar gyermek ábécés és olvasókönyveinek tananyagbeosztása tanítási vázlatokkal. Budapest, 1926.

A *t* hang és a nyomtatott kis *t* betű ismertetése

I. A h a n g, Előkészítés. *a)* K a p c s o l ó d ó i s m é t l é s

1. K é z j e l r ől v a l ó o l v a s á s. Az *i, í, u, ú, ü, ű* kézjelét mutatom. A gyermekek utánozzák, a kézzel kapcsolatban a hangokat is mondják. Később néhány összekapcsolást és szétbontást is végzek.

2. K ö n y v b ől, v a g y f a l i t á b l á r ól olvastatok. Az *ü, ű* betű begyakorlására szolgáló anyagot olvassák, kézzel mutatják. *b)* C é l k i t ű z é s. Miest egy új hangot fogunk tanulni! T á r g y a l á s. *a)* A k é p m e g b e s z é l é s e. A gyermekek elmondják gondolataikat, amelyeket a betű fejképe bennük keltett. A hallott dolgokat rendezem, bővitem. A kép hangulatába viszem a gyermekeket. A tulipántos ládát, a korsót, az órát stb. észrevétem. A gyermekeknek nevet adok s cselekedetükre hívom fel figyelmüket. Az inga most sétál. Otthon is van óra, meg itt a zsebemben is.

b) A h a n g o l v a s á s a. Az órák óranyelven beszélgetnek. Hangjukat mi is tudjuk utánozni. Hallgassátok! Tóni és Terka is így hallotta. Utánozd az óra kettyegését egyszer, N! Mondjuk, mindnyájan! Így mondja Tóni is Terkának itt a képen.

c) A h a n g m e g e r ős í t é s e a k é z j e l l e l. Figyelmüket ismét az ingára irányítom. Az ide-oda sétál, közben beszélget. Így mutatom a kézjelet és mondom a *t* hangot. Mutasd és mondd, N! Mutassátok és mondjátok mindnyájan! Egyszer!

d) A t h a n g ö s s z e k a p c s o l á s a a m á r t a n u l t h a n g o k k a l. Mutassátok és mondjátok azt, amit mutatok! Előbb az *ú*, aztán a *t* hang kézjelét mutatom. Most a két hangot összekapcsoljuk, így: Összekapcsolva mutatom a kézjelet és mondom: *út*. Addig mutassátok és mondjátok ti is az *ú*-t, míg a következőt nem mutatom! Mutatják és mondják az *ú*-t, mely után nyomban a *t* jelét mutatom s így az *ú*-t a *t*-vel összekapcsolatom. Észrevétem, hogy a két hang együtt jelent valamit. Ki járt már rajta? Kocsiút, gyalogút . . . Bontsuk szét! Most a *t* és *i* hangokat kapcsolatom össze. Bontsuk szét! Kapcsoljuk újra össze!

II. A b e t ű. E l ő k é s z í t é s.

a) K a p c s o l ó d ó i s m é t l é s. Olvasd el az *i, u, ü* betűket! A betűk a hangok képei. Melyik hangot tanultuk ma?

T á r g y a l á s. *a)* A b e t ű s z á r m a z t a t á s a a j e l k é p b ől. Lerajzolom az óra mutatóját s ebből alakítom a nyomtatott kis *t* betűt. A felesleges részeket letörlöm, hogy a gyermek tisztán lássa. Ez a *t* hang képe, a *t* betű. Mit mutattok és mit mondtok, mikor azt látjátok: A gyermek mutatja a kézjelet és nyomtan hozzáköti a hangot. A fali táblán a mozgatható betűk közül *t* betűt kerestek.

b) A *t* b e t ű t a t a n u l t b e t ű k k e l ö s s z e k a p c s o l t a t o m. Ugyanazon szavakat, melyeket kézjelről olvastattam, a nagytáblára írom, olvastatom. A kéz-

jellel való olvasást mindig megkívánom. A mozgatható betűkkel való olvasást és más összeolvasási fogást is ezen a fokon alkalmazok.

Begyakorlás. a) Olvasztatás a falitábláról és a könyvből. Olvasztatok, az ismeretlen szavak jelentését magyarázom.

b) Csendes foglalkozás. Használt újságpapíron *t* betűket kerestetek. Az írott *t* betű ismertetése. Előkészítés.

a) Kapcsolódó ismétlés. A tanult betűkből néhányat irányjelzéssel íratok: írott szöveget olvastatok: egy-két írott betűt elemeire bontatok. A nyomtatott *t* betűt nagy alakban a táblára rajzolom és olvastatom.

b) Célkitűzés. Most tanuljátok a *t* betűt leírni!

Tárgyalás. a) Az írott *t* betű származtatása a nyomtatottból. Milyen vonal ez? Jobbra dülő. Ezzel a nyomtatott *t* betűt megtámasztom. Ez alsó balhorog. Ezt meg alul hozzákapcsolom. Ez az írott *t* betű.

b) A *t* betű íratása. A vonalrendszerben megállapítom a helyét, aztán leírom. Miféle vonalakkal lehet a *t* betűt leírni. Szétbontom. Összerakom. Íratom a levegőben, a padon, a táblán.

c) A *t* betű összekapcsolása a tanult betűkkel. Kézjéről olvassák a szót: *tű*. Hány hangból van? Melyik az első? Második? Melyiket írjam előbb? Melyiket kapcsoljam hozzá? Közben leírom, Olvasd el!

Begyakorlás. a) Olvasztatás a falitábláról és a könyvből. Az írott szöveget olvastatom szó-, esetleg értelemmagyarázattal.

b) Tolla mondas. Előbb néhány *t* betűt, aztán szavakat íratok.

c) Csendes foglalkozás. *t* betűt írnak: szavakat másolnak.

Bihari János—Hegedűs Ferenéné: Az anyanyelvi tárgyak tanításának módszertana. Budapest, 1965.

Tantárgy: olvasás.

Tárgykör: a kisbetűk tanítása.

Tananyag: a kis *t* betű taíntása.

A tanítás célja: a) a *t* hang tiszta ejtése és felismerése; b) a kis *t* betű biztos felismerése és könnyed összeolvasása a már tanult betűkkel; c) becsüljük meg az otthoni munkát: mindenki dolgozik!

Szemléltetés: a tankönyv képe, tű és cérna, táblai rajz és írás, betűrózsa, betűsín, mozgatható betűk, plakát.

1. a) Az eddig tanult hangok, ill. betűk felismerése, tiszta hangoztatása, olvasása és összevonása (vív, öv, vár, óra stb.). b) Elolvassuk az *é* hanghoz tartozó szöveget. (A házi feladat számonkérése.)

2. Ma új hanggal és betűvel ismerkedünk meg, hogy még több szót el tudjunk olvasni.

3. Beszélgetünk a *t* betűhöz tartozó képről. Szavakat gyűjtünk, mondatokat alkotunk. (*Ottó, Márta, tű, asztal, terítők, javít, segít, tart, tarka. A mama köt. Márta tartja a fonalat. Ottó találta meg a tűt. Itt a tű! Apa javítja a rádiót.*)

4. Mondatbontás: *Itt a tű!*

5. Kiemeljük a *tű* szót, és leválasztjuk a *t* hangot.

6. A *t* hang tiszta hangoztatása, a képzésmód megfigyelése.

7. Felismerési gyakorlatok: *tó, toll, tenyér, öt, át, itt, étel, Éta* stb.

8. Hangösszevonás-gyakorlatok: *tő, tő, öt, öt, ott, itt, ti, át.*

9. A *tű* képének megfigyeltetése: a *t* betű leválasztása a *tű* szóból.

10. A *t* felírása, elemzése. A betűt felírjuk többféle színnel, különböző méretben. A felírt betűt olvastatjuk.

11. Felismerési gyakorlatok: betűkártyák, újságlap, plakát.

12. A betűrózsa segítségével összeolvassuk a már ismert betűkkel. Az értelmes szavakat mondatba foglaljuk, a csonka szavakat kiegészítjük. (*tó — A tóban sok a hal. ta- tanuló. A tanuló ír.*)

13. Olvasási gyakorlat:

a) a könyv szavai;

b) táblára írt szavak (*tél, túl, vet, étel, tető, ültet*);

14. A tanultak alapján összefoglaljuk: Mit látunk a képen? Mi van Ottó kezében? Hangoztassuk a ma megismert hangot! Mondjunk olyan szavakat, amelyek *t* hanggal kezdődnek! Ki tud olyan szót mondani, amelyikben a szó végén van a *t* hang? Egészítsük ki az új betűt a betűsínben másik betűvel úgy, hogy értelmes szót kapjunk! (*t + ó, t + i, t + ü, t + e, u + t, i + tt, o + tt.*) A betűsínben lévő szavakból hiányzik egy betű. Egészítsük ki az új betűvel! Mondjunk velük egy-egy mondatot (*e, el, é, él, már. a stb.*).

15. Házi feladat: a könyv 32. lapján lévő szöveg olvasása.

Romankovics András—Romankovicsné Tóth Júlia—Meixner Ildikó: Hogyan tanítsunk az ábécés olvasókönyvből? Bp., 1978. 79. o.

T a n a n y a g : Á — á betűk ismertetése.

E s z k ö z ö k : táblai írás, betűkártyák, szóképek, írásvetítő.

I. F o l y a m a t o s g y a k o r l á s :

1. *Mit hallasz a szó elején?* Tedd ki a betűjét a betűsínbe! Szavak: *sál ing medve ajtó*. Ellenőrzés: Olvasd el, mit raktál ki! *sima*.

2. *Mondatok olvasása ismert szóképekkel:* *A juhász ás. A postás olvas. A bohóc ugat*. Hangos felolvasás. A mondatok tartalmának megbeszélése (igaz — nem igaz?). Rajzold le az egyik mondatot!

II. B e t ű i s m e r t e t é s :

1. Képolvasás: Kiket látunk a képen? Hol dolgoznak? Hogyan kell ültetni a fát, a virágokat? Miért dolgoznak itt a családtagok?

2. Betűismertetés:

a) Kiinduló kép és szó kiemelése. Mit csinál Balázs? *ás*.

b) Betű és hang egyeztetése. A betűk bemutatása. Milyen hangot hallasz a szó elején? *á* — Mutasd meg az *á* betűt! — Melyik betűhöz hasonlít? *a* — Miben különbözik?

Keresd ki a betűk közül a nagy *Á* betűt! (Itt két sorban különféle nyomtatott és írott betűk vannak.)

3. B e t ű f e l i s m e r t e t é s :

a) Olvasd el a betűsört a tábláról! Húzd alá az *á* betűket! *o á l v s á m i á u i ú á*.

b) Betűkeresés ismert szóképekben. Olvasd el a szóképeket! Húzd alá az *á* betűt! *juhász, nadrág, postás, újság*.

4. H a n g f e l i s m e r t e t é s — h a n g a n a l í z i s :

a) Szógyűjtés az olvasókönyv kiinduló képéről: Gyűjts olyan szavakat a képről, amelyekben *á*-t hallasz! (*ásó, lapát, Balázs, Ági, ház, ág stb.*) Szabad szógyűjtés: Mondj még olyan szavakat, amelyekben *á*-t hallasz!

b) *Az á hang jelölése a szókeretben:* 40/1. feladat: Mondd ki a képek nevét! (*ásó, lapát, ágyú, tulipán*) Bontsuk szótagokra a szavakat! (*á-só, la-pát stb.*) Jelöld az *á* hang helyét a keretben! Önellenőrzés. Javítás, látási összehasonlítás alapján (tábla vagy írásvetítő használatával).

Differenciálásra is alkalmas feladat: A gyorsabban haladók színezzék ki azokat a rajzokat, amelyek a kiinduló képen és a kis képeken egyaránt megvannak (*ásó, lapát, tulipán*).

5. A kiinduló vers feldolgozása. (*Ádám bityám | lúdám hátán, | császárszállás | tuján várt rám.*) Melyik hang szerepel benne legtöbbször? Próbáljuk meg közösen elmondani ezt a nyelvtörőt! (Néhányszor mondatgátják.)

III. A z írott á ismerttetése, v á z o l á s a.

Kutiné Sahin-Tóth Katalin—Ligeti Róbert: Olvasás- és írástanulás az 1. osztályban. Globális program. Bp., 1980. 99. o.

T é m a : betűismertetés

T a n a n y a g : *t d* ismertetése

E s z k ö z ö k : szóképek: *pad, csont, mosdó, tej, nadrág, asztal*; képek: kosár, daráló, tálca, torta, gyertya, korongok, betűk

I d ő t a r t a m : 2 óra

I. S z ó k é p f e l i s m e r é s i g y a k o r l a t o k

1. Találás kérdések. Feltűzünk a táblára tíz ismert szóképet és megszámozzuk.

A tanulóknak a következő utasítást adjuk:

Olvassátok el némán a szavakat!

Táblán:	1. <i>tej</i>	6. <i>nadrág</i>
	2. <i>fűzet</i>	7. <i>iskola</i>
	3. <i>csont</i>	8. <i>pad</i>
	4. <i>táska</i>	9. <i>könyv</i>
	5. <i>asztal</i>	10. <i>mosdó</i>

Vegyétek elő az olvasásfüzetet! (Erre a célra vonalas füzetet használunk.)

Találás kérdéseket mondok, a kérdésekre válaszoló szó számát írjátok le!

Kérdések: — Mi a kutya kedvenc étele? — Keress egy ruhadarabot! — A tanulók ülnek benne. Mi az? — Mi a cica kedvenc itala? — Eszünk rajta. Mi az? — Mi van a fürdőszobában?

Ellenőrzés: Olvassátok fel a helyes válaszok számát! (3, 6, 8, 1, 5, 10) — Tegyetek mellé piros pontot! — Ismételjétek el a találás kérdéseket! — Válaszoljatok szóban is! — Mondjatok a szavakkal mondatot!

2. S z ó k é p e k k i v á l o g a t á s a. Mely szavak nem szerepeltek a találás kérdések között?

A tanulók által diktált szavak kártyáit levesszük a tábláról. (A táblán csak a betűválasztáshoz szükséges szavak maradnak: *tej, csont, asztal, nadrág, pad, mosdó.*)

II. A z ú j b e t ű k i s m e r t e t é s e

1. Szóképek hangokra bontása

a) Tegyük a szóképek alá annyi korongot, ahány hangból állnak a szavak!

A tanulók korongokkal jelölik a betűk számát. A kétjegyű betűk alá továbbra is egy korong kerül.

b) A tanult betűket tegyük a korongok helyére! A magánhangzókat és az *l, r* betűt a megfelelő korong helyére tesszük.

c) Keressetek az első oszlop szavaiban azonos betűket! — Keressétek meg ezt a betűt a betűtáskában! — Cseréljétek ki a megfelelő korongot betűre! — Melyik hangot halljuk az első, utolsó, harmadik stb. korong helyén? (Ugyanezt a második oszlopnál is megismételjük.) — Játékos hangoztatás.

d) Mondjatok olyan szavakat, amelyekben halljátok a *t* és *d* hangot!

III. A z ú j b e t ű k f e l i s m e r é s é n e k g y a k o r l á s a

1. Betűkeresés. Szóképeket mutatok. Olvassátok el némán! Ha megtaláljátok benne a *t, d* betűt, álljatok fel!

A szóképeket egyenként mutatjuk fel a tanulóknak.

2. Szóképzés. Keressétek ki a betűtáskából a tanult betűket! Alkossatok belőlük szavakat! A tanulók a padjukon szavakat raknak ki, a munkát ellenőrizzük.

3. Vegyétek elő a könyvet! Nyissátok ki a 46. oldalon! Tegyétek piros karikába a táblán szereplő szavakban a *t* betűt! Karikázzátok be kézzel a szavakban szereplő *d* betűt!

4. Keressetek a lap alján lévő keretben *t* és *d* betűket! Jelöljétek piros és kék karikával!

5. Differenciált foglalkozás

a) Hasonlítsátok össze a következő szavakat!

Táblán:	<i>pad</i>	<i>ad</i>
	<i>tej</i>	<i>te</i>
	<i>autó</i>	<i>tó</i>
	<i>hátán</i>	<i>át</i>

Az új szavakat rakjátok ki a betűtáska betűivel!

b) Figyeljétek meg a keretben lévő szavakat! Ha el tudjátok olvasni, tegyetek mellé piros pontot!

c) Keressétek ki azokat a szavakat, amelyek a mit csinál? és hol? kérdésekre felelnek! Húzzátok alá piros és kék színnel!

IV. J á t s s z u n k ! Süssünk, süssünk valamit . . . — lazítás, pihentetés. Vershallgatás: Takáts Gyula Rigórufta dió.

V. A z o l v a s m á n y f e l d o l g o z á s a

1. Keressetek ismerős szóképeket a szövegben! Húzzátok alá!

2. Szókiemelés.

A táblára felírjuk az olvasmányból azokat a hosszabb szavakat, amelyek olvasása nehézséget okozhat. Pl.: *diótorta, darálta, tette, tátra*.

— Olvassátok el némán a szavakat!

— Olvassuk el hangosan is! Akkor mondjátok ki a szót, amikor rámutatok!

— Mondjatok mondatokat azzal a szóval, amelyekre rámutatok!

3. Olvassátok el némán az olvasmányt! Néhány percet hagyunk az önálló, néma olvasásra.

4. A néma olvasás ellenőrzése. 47. oldal 4. feladat. (A kérdést egy jó olvasóval olvastatjuk.)

5. Hangos olvasás.

A tanulók mondatonként olvassák el az olvasmányt. Az olvasási hibát javítjuk.

6. Megbeszélés.

Kik készítették a tortát? Hogyan készült a diótorta? Mit ünnepeltek Panniék? Honnan tudjuk, hogy Öcsike hány éves? Titeket hogyan ünnepelnek születésnapotokon?

7. Önálló feladat. Tankönyv: 47. old. 3. feladat. Ellenőrzés, pontozás.

8. Marék Veronika Amikor te kicsi voltál című mesekönyvének bemutatása, résletek felolvasása.

A. Jászó Anna

A magyar ikerszavak keletkezése és rendszere

1. Az ikerítés

1.1. Az ikerítés elkülönítése a szóalkotás más fajtáitól. Évszázados hagyománya van a magyar nyelvtanok rendszerében annak, hogy az ikerítést a mellérendelés alfajaként tartják számon. Ha valóban az lenne, akkor azonos sajátosságok jellemeznék őket. Vessük össze azonban e két szóalakulási módot lényeges ismérveik alapján!

A laza szerkesztésű és a valódi mellérendelő összetett szavak

Az ikerszavak

Genetikailag

Két önálló alakú és jelentésű szó lassan tapad össze. Az összetétel a mondatból válik ki, vagy legalábbis a mondatban keletkezik szó szerkezetből a tagok összeforrásával.

Egyrészt önálló alakú és jelentésű szó kapcsolódik össze gyorsan a maga játszi változatával, vagyis nem szintagmából és nem mondatból jön létre; másrészt komponenseikben önálló alakokkal, ill. határozott fogalmi tartalommal nem vagy csak kevésbé rendelkező, alaptag nélküli ikerszó keletkezik.

Lexikailag

Mindkét tag külön szótári egység.

Legfőljebb az egyik szóelem szótározható.

Morfológiailag

Két különböző hangalakú, önálló szó tapad össze. Toldalék — kevés kivételtől eltekintve — az utótaghoz kapcsolódik. Kettős tagolású.

Csak az egyik tagja önálló alakú szó, vagy egyik sem. Jó része mindkét komponenshez kapcsolható toldalékot. Kettős tagolású, szimmetrikus, de nem összetétel (vö. Kelemen: MNy. 35: 242).

Szemantikailag

Mindkét rész önálló jelentésű szó. Jelentése „nem csupán a tagok jelentésének összege, hanem annál vagy több, vagy kevesebb, vagy valami egészen más” (MMNyR. 1: 423), illetőleg a tagok jelentésének egyaránt szerepe van az összetétel jelentésének a kialakulásában.

Csak az egyik tag önálló jelentésű szó, vagy egyik sem. Határozott jelentéstöbbletet legtöbbször nem hordoz, és csak az egyik elem adja az alapjelentést.

Szintaktikailag

Tagjai a köztük levő mondattani sajátosságok alapján azonos mondatrészi funkciójúak.

Az ikerített tagnak önállóan jelentésű és önállóan alakú voltából adódóan nincs külön mondatrészi szerepe, tehát az ikerszó egésze tölti be a mondatbeli szerepet.

Fonetikailag

A hangtani egymásra vonatkozás hiányzik.

Hangtani vonatkozás: részleges hasonlóság és különbözőség van a tagok között.

Stilisztikailag

Jelentésváltozástól függően lehet stílusértéke.

Nem új jelentésű, „csupán az alapszótól eltérő hangulatú és stilisztikai funkciójú származékok, amelyek már csak e tulajdonságuk miatt sem tekinthetők valóságos összetett szavaknak” (B. Lőrinczy Éva: A szóösszetétel és az összetett szavak leíró vizsgálatának néhány módszertani kérdése. In: Nyelvtani Tanulmányok. 129).

Hangsúlyozás

Egységes szóként viselkedik: az első tag első szótagjára esik a hangsúly többnyire.

Általában az első rész első szótagja hangsúlyos.

Helyesírás

Jórészt egybeírjuk a tagokat, néha pedig kötőjelesen.

Általánosságban kötőjellel kapcsoljuk a részeket egymáshoz, de sok esetben egybeírjuk őket.

Érdeemes, sőt szükséges az álikerszónak nevezett származékoktól is elválasztani az ikerszókat!

Az álikerszavak

Az ikerszavak

Genetikailag

Két, eredetileg független szó tapad össze.

Többnyire egy alapalak játékos változatával kapcsolódik össze.

Szemantikailag

Asszociatív kapcsolat van a két rokon vagy ellentétes értelmű tag között.

Legfeljebb az önálló alakú és jelentésű szavak hangrendi párhuzamában megjelenő jelentésmegosztás hatása érződik az ikerszó tagjai között meglévő hangrendi váltásban.

Fonetikailag

Az összetétel tagjai közötti nagyfokú alaki hasonlóság a hangtanilag véletlenül összecsendő szók kapcsolódásából jött létre, vagyis hangtani egymásra vonatkozásuk a véletlen műve.

Az ikerszó elemeinek hangtani egymásra vonatkozása az ikerítési folyamat eredménye, így fonetikai megfelelésük törvényszerűségek alapján keletkezik ösztönös vagy tudatos hangalaki hasonlóságra törekvés miatt.

Stiliztikailag

Nyomósít, a szemléletességet fokozza. Játékosságot, tréfálkozást, kedveskedést éreztet, nyomatékosít.

Célszerű megkülönböztetni a kettőztetéstől is az ikerítést, mert a szakirodalomban e két szóalkotási módot gyakran azonosították, vagy az ikerszók közé sorolták be a szóismétléseket is.

A szóismétlések

Az ikerszavak

Genetikailag

Két, teljesen azonos szó lassankénti összekapcsolódása eredményezi.

Az alapalakhoz hangalaki változat hozzácsatolása egyszerre (egy nyelvi ötlet vagy analógia hatására) történik.

Fonetikailag

Az azonos hangalak ismétlése ritmust érzékeltet. Hasonló a rímhez.

A némileg módosított hangalak ritmikuságot jelez. Hasonló a rímhez.

Morfológiaiilag

Laza, a szó szerkezetekre emlékeztető, alkalmi kapcsolatnak tűnik.

Szerves kapcsolat érződik fonetikai hatásra a komponensek között.

Helyesírás

Morfológiai sajátosságából fakadóan tagjai sohasem írhatók egybe, csak kötőjellel kapcsolódnak.

Kötőjelesen vagy egybeírandók.

Szintaktikailag

Azonos mondatrészi szerepe van mindkét tagnak.

Csak az önálló jelentésű egyik elem tölti be mondatrészi funkciót.

Stiliztikailag

Van stiláris értéke, az erősítés, a fokozás hatásos eszköze, de játékosság nélkül. Nyomatékosá teheti a jelentést, de gyengítheti is. A cselekvés huzamosságát, ismétlődését érzékeltetheti. Stiláris szerepei jól elkülöníthetők. „A különféle típusú kettőztetések lehetőségeit nagymértékben az illető szó kategóriái hovatartozásahatározza meg” (Majtinszka-ja Klara: A kettőztetések szerkezeti típusai a finnugor nyelvekben. NyK. 65: 369).

Van stiláris értéke, hangulati töltése, mert a mondandót nyomatékosabban fejezi ki, elaprózottságot vagy fokozott mértéket érzékeltet, de ezek a funkciók nehezen választhatók szét. Tréfás kedveskedést és gúnyt hatásos játékosággal ad vissza az alapalak hangulatának a fokozásával.

Rokon vonások mutathatók ki az ikerszó és a figura etimologica között, de mégis szükséges e kettő elkülönítése is lényegbevágó szempontok szerint.

A figura etimologica

Az ikerszó

Genetikailag

Rövid idő alatt formálódott. Ma már nem termékeny szóalakulási mód. Közös eredetű a két tag.

Egyszerre, hirtelen terem a beszélő ajkán. A szóképzés és -összetétel után a leggyakoribb szóalkotási módunk. Közös eredetű a két tag.

Morfológiailag

Csak egy szón belül élő változattal kapcsoljuk össze az alaptagot. Toldalék csak utótagjához illeszthető.

Csak egy szón belül élő változattal kapcsoljuk össze az alaptagot. Elő- és utótagjához is kapcsolódhat toldalék.

Szemantikailag

Nincs új jelentése, csak az alapalak tartalmát fokozza, expresszívvé teszi. A két tag önállóan általában nem használatos.

Többnyire nincs új jelentése, csak stilisztikai szerepe van. Legalább az egyik tag önállóan nem él.

Fonetikailag

Hangtani vonatkozás nincs az elő- és utótag között.

Szembetűnő a tagok részleges és szabályos hangtani egyezése és különbözőése.

Stilisztikailag

Fokozza az utótag által kifejezett jelentést.

Használatának oka nem kizárólag a jelentéstartalom fokozása.

Az ikerítésnek a valódi mellérendelő összetett szavakkal, az „álikerszókkal”, a szóismétléssel és a figura etimologicával való egybevetése azt bizonyítja, hogy bár kétségkívül vannak közöttük kimutatható egyezések, de sokkal több az elkülönítő sajátosság.

Az ikerítést az alárendelés körébe nem szokták sorolni, noha az ikerszónak is van egy jelentéses alaptagja, amelynek bizonyos tekintetben — ha nem is logikai értelemben —, hanem hangtani szempontból függvénye, alárendeltje a másik, a nem szótári szó.

A magyar népzene téma Gyermekjátékok című kötetében Szendrei Ákos minden ikerszóhoz ezt a magyarázatot fűzi: „játszi szóképzés”. (MTA, Bp., 1951.) Ez egy kissé pontatlan szóhasználat a „szóalkotás” terminus technicus helyett, bár bizonyára a kutató nem téveszti össze a valódi szóképzéssel.

1.2. A z i k e r í t é s f o g a l m a. A szóalkotás más típusaival történt szembeállítás után megkísérlem az ikerszó fogalmának a körülírását. Noha Grétsy Lászlóhoz hasonló gondolatok, érzések fogalmazódtak meg bennem is: „A definiálás, egy fogalom meghatározása mindig a legbonyolultabb és legháládatlanabb feladatok közé tartozott és tartozik... Cikkennek, melyben a szóösszetétel lényeges kritériumait igyekszem megrajzolni, ilyen definiáló szerepet szántam. Nem azért, mintha szerény... inkább csak egy-két ötletet felvető kísérletemet e bonyolult kérdés akárcsak részleges megoldásának is tarthatnám, hanem mert úgy érzem, nagyon itt az ideje, hogy nálam tapasztaltabb kutatók megpróbáljanak rendet teremteni e szétágazó problémakörben” (MNy. 53: 69).

Az ikerítés az a játékos szóalkotásmód, amely általában kettős tagolású szóalakot hoz létre, s ebben vagy csak az előtag, vagy csak az utótag önálló alakú és jelentésű szó, olykor egyik sem, de törvényszerűen az egyik komponenshez mint alaphoz a másik tag hangtani szabályszerűségei alapján módosított, önállóan alakváltozata kapcsolódik, többnyire felcserélhetetlen sorrendű ikerszót hozva létre. A részek szerves összetartozását az is jelzi, hogy az önállóan jelentésű és formájú tag önmagában, szótári egységként nem állhat, a nem szótározott részt hangtani szempontból játszi változatnak érezzük, illetőleg a szójelentést az alaptag, a nagyon expresszív hangulati velejárót pedig inkább az ikerített rész sugározza.

2. A z i k e r s z a v a k k e l e t k e z é s e. Igazából véve nincsenek adataink az ikerszók keletkezésére, így inkább csak feltételezésekre, következtetésekre hagyatkozhatunk kialakulásukat illetően.

2.1. Az ikerszavak keletkezési ideje. Nem mernék jóslásokba bocsátkozni az ikerszavak keletkezési idejével kapcsolatban, bár az ikerszók vagy ikerszószerű játszi szóalakulások gyermekmondókákban, kiolvasókban való gyakori szereplése miatt igen elgondolkodtatónak éreztem Szabolcsi Bence gondolatait: „Ahogy a megkövesült kagylók formájában ma is itt van még az őskor a lábunk alatt, úgy él tovább az ősember is közöttünk, gyermekmondókák képében. A gyermek valamiképp ma is újraéli a fajta fejlődését; első dalait még nem a felnőttektől, hanem gyermekelődeitől tanulja ősrégi idők óta, s a hívogatók, kiolvasók, eszterlánc-mondókák nyilván alig változtak az utóbbi évezredekben. Európa vagy Afrika földjén éppoly kevésbé, mint Amerikában” (A zene története. 1958³. 10).

A XVI., de főként a XVII. századból származó magyar közzzó- és tulajdonnév-ikerítéses adatok két feltevést tettek lehetővé: 1. az ikerszók későn keletkeztek (Fülöp Adorján: Az ikerszók. 1889. ErdMúz. 6: 68; Melich: MNyTK. 15. sz. 11—3; Tolnai Vilmos: MNy. 23: 172; Varga Katalin: Becéző keresztnéveink. 1931. 11—2; Benkő Loránd: Nyr. 74: 337); 2. előbb is születtek, de tréfás, játékos hangulati töltésük miatt nem illettek bele a középkori vallásos tartalmú irodalomba, ezért nincsenek rólu k írásos adataink (Horger: MNy. 29: 49; Pais: MNy. 56: 312; Mészöly Gedeon: Pais-Eml. 351—5). Meggyőzőnek tűnik Rácz Endre magyarázata (MNy. 52: 48—52; NéprNy tud. 2: 43—8; MNy. 63: 292—7) azzal kapcsolatban, hogy már a XIV. században is létrejöttek ikerítéses becézőnevek, illetőleg azokból önállósult alakulatok; és ebben az esetben azt is feltételeznünk kell, hogy ezeket megelőzte a közzzó-ikerítés módjainak kialakulása.

2.2. Az ikerszavak létrejöttének okai. Az ikerszó alakulásának nyelven kívüli pszichikai indítéka a kutatóktól sokat emlegetett ösztönös játékos ság, „játszi kedély” (Fülöp Adorján: Az ikerszók. 1889. ErdMúz. 6: 69; Pais: MNy. 56: 311; Papp István: MNyj. 9: 14; Apor Dezső: Az ikerszók. 1906. 30—1; Horger: MNy. 29: 261—2; Balogh—Gálffy—J. Nagy: A mai magyar nyelv kézikönyve. 1971. 90; Temesi—Rónai—Vargha: Anyanyelvünk. 1955. 117), s ezt különösen a gyermekeknek szánt versekben természetesnek is érezzük, hiszen többnyire a gyerek szeret játszani a hangokkal, a szavakkal (vö. Mérei—Binét: Gyermeklélektan. 1978.⁴ 119). S mivel „a legtöbb nyelvi játéknak a szavak hasonlósága az alapja” (Varga Balázs: Játsszunk a szóval! 1974. 6), a gyermekköltészetben a rímen kívül főként az ikerszavak keltik a játékoság érzetét. Jól látható ez a következő Kiss Dénes-versben:

*Kipi-kopp,
kopi-kipp,
fű zöldje
elkopik,
október
zörgeti
úton a
lépteit. (Itt az ősz)*

Nemcsak a hangrenddel teremt játékos ellentétet a költő: *kipp-kopp, kipi-kopi*, hanem még tovább játszik a variációk összekeverésével, változatosságot teremtve az ikerszóegységben, s felrúgva a szokásos hagrendi sorrendet is (*kopi-kipp*) a „rímeltetés” kedvéért, de az egységességet és a lezártaságot jelezve azzal, hogy a magas magánhangzójú tagok közrefogják az ikerszavak mély és vegyes hangrendű másik két részét.

A játék egyik örömforrása a r i t m u s s á g, az a szabályos ismétlődés, amely a harmonikus mozgásban és a ritmusos szövegben fellelhető (vö. Mérei—Binét: Gyermeklélektan. 1978⁴. 120—1). Az ikerszó szimmetrikus szerkezetében is a játékoságra törekvő ritmuskeltés szándéka érvényesül.

Nyelven kívüli ok lehet még a bennünket érő sokoldalú hatás minél pontosabb visszaadására törekvés és a kifejezés inadekvátsága között érzett távolság amely létrehozza egy alapszónak a megmásított formáját például a kifejezés erősítésére: *görbe* > *gírbe-görbe*.

Az ikerszó létrejöttének nyelven belüli oka lehet kisebb részben a jelentésmódosítás (*diríbdarab*: a *darab* pozitív értelmű is lehet, de az ikerített változata csak negatív jelentésű, mivel egyenlőtlen nagyságot, a felhasználhatatlanságig össze-vissza vágottat jelent), nagyobbrészt pedig a hangutánzás (Kúnos Ignác: Az ikerszókról. TanEgyMNyTárs. 1: 254—6; Pais: MNy. 50: 275; Zolnai Béla: Szóhangulat és kifejező hangváltozás. 1939. 84—5), amely kiváltója, de egyben célja is az ikerítésnek. Ez jobbára konvencionális hangutánzás (*pitteg-pattog*), de egyedi szóteremtésbe is beleérezhetjük a hanghatás felidézését (*zimzizim*).

Ikerszó keletkezését a szöveg egyetlen szavának hangalakja is inspirálhatja:

Óc,
póc,
galambóc,
fekete gombóc... (Tamkó Sirató Károly: Pinty és Ponty)

Riki-roki
rokolya,
kerek szoknya —
karima. (Kiss Dénes: Irgó-pörgő)

Az első esetben egy szó végső hangzóiból indult ki az ikerítődési folyamat, s követte a magánhangzó—mássalhangzó oppozícióra épülő ikerítési módot, létrehozva morfológiailag elkülöníthető és hangtani vonatkozást mutató ikerszóelemeket. Az utóbbi idézetben a jelentéses szóból elvont, majd képzett formába semmiféle jelentés nem sugározna be, ha az ikerszó keletkezését kiváltó alak nem követné az ikerszót.

2.3. Az ikerszavak keletkezésének nyelvréteghez és műfajhoz kötöttsége. Az ikerszavak keletkezése és használata alapján véve nyelvváltozathoz és műfajhoz kötött. Sok kutatónk vagy a nép- vagy a gyermeknyelvhez vagy mindkettőhöz kapcsolja létét és gyakoriságát, de ezt mintegy köztudott és egyértelmű tényként, megokolás nélkül említi. Érdekes pedig, hogy miért csak ebben a két nyelvváltozatban érvényesül ez a szóalkotó mód.

Az ikerszó gyermeknyelvi előfordulása könnyebben megokolható. Legtöbbször nem is a gyerek gügyög, játszik a szavakkal, hanem mi, felnőttek így próbálunk „leereszkedni” a kicsikhez, s a mi gügyögésünk egyik formája, játékos eszköze az ikerítés. Ebből adódóan természetes, hogy a gyermekeknek szóló irodalom él vele (mondókák, versek, mesék) az emberi lélek játékosztönéből, illetőleg a gyerekekhez leszállás attitűdjéből fakadóan.

A népyelvi gyakoriság a játékosztönön túl talán a nyelvteremtő ösztönnel magyarázható. A népies stílus pedig természetesen átveszi a népek ezt a jellegzetes szóalkotási lehetőségét (vö. CzF. 1: 147; Simonyi: A magyar nyelv. 1889. 89).

Családi és táji színezete miatt, illetőleg mivel választékos fogalmat nem jelöl, az ikerszó ki van zárva az egzaktásra törekvő tudományos stílusból, az emelkedett szónoki beszédből, az ünnepélyes, komoly hangvételő prózai és lírai alkotásból — mint hajdanán a vallásos tárgyú irodalomból —, legfőljebb a már köznyelvvé vált használatos.

2.4. Az ikerszavak keletkezésének módja

2.4.1. Az ősi ikerszavak kialakulásának módjai. Az ősi ikerszavak keletkezési módjáról az tekinthető általános felfogásnak, hogy az

ikerszók a teljes szóismétlésből származtak (TMNy. 356; Fülöp Adorján: Az ikerszók. 1889. ErdMúz. 6: 177; Apor Dezső: Az ikerszók. 1906. 3; Horger: MNy. 23: 132; Pais: MNy. 47: 147; Kelemen József: MNy. 36: 304—11). Valójában ez csak feltételezés. Ezt jelzi például Fülöp Adorján megfogalmazása: „Nyelvünk fejlődése menetében határozottan ki nem mutathatjuk, de több mint egy okból bátran feltehetjük, hogy az ikerszók nagy része a kettőzésből ered, vagy az így eredt s elváltozottak hatására jött létre. Erre látszik mutatni a Pázmányból idézett *monda-monda*, amelynek elváltozott alakja, a *mende-monda* adja az ösmert ikerszót; ilyen a *nyám-nyám* (lassú evésű) mellett a *nyim-nyám*; *log-log* mellett a *lig-log*” (i. m. 177). Bár az alaptételt mai kutatóink sem tudják meggyőzően bizonyítani, mégis azt vallják, mint B. Lőrinczy Éva, hogy az ikerszó régen „kétségtelenül a teljes szóismétlésből keletkezett” (Pais-Eml. 153). A mai nyelvállapotban azonban már tagadja ő is — más kutatókhoz hasonlóan — e két keletkezési folyamat azonos kiindulási pontját. Ezt igazolja a következő megjegyzése: „Történetileg kétségtelenül igaz az a megállapítás, amely szerint az ikerítés szóképzéséből keletkezett . . . Az is világosan megállapítható azonban, hogy mai nyelvünk rendszerében már a szóismétléseket és az ikerszavakat két különböző, egymástól független, sajátos törvényszerűségekkel bíró szóalkotási mód hozza létre” (NytTan. 125).

Ugyanannak a szónak a ma használatos kettőztetése és ikerítése révén más-más jelentésű és funkciójú alak jön létre, a szóismétlés nem tölti be az ikerszó szerepét, mint ahogy például a Pázmánytól idézett *monda-monda* alakról gondolják a kutatók. A kettőztetés és az ikerítés f u n k c i ó j a közötti eltérést idézetekkel szemléletesen lehet bizonyítani.

Pilinszky János írja Őszi cirkusz című versében:

A cirkuszos nép muzsikál,
pereg a dobszó és ütemre
forog-forog és körbe jár
a lomha böles, a barna medve.

Nem ugyanaz sem a kifejezendő tartalom, sem a hangulati velejáró, mint a *fireg-forog* esetében. S noha ez az ikerszó a cirkuszi témához, hangulathoz jól illenek, de a medve súlyos, nehézkes, méltóságteljes, „komoly” mozgását a szóismétlés tudja kellőképp szimbolizálni, s lehetetlenség volna ebben a kontextusban a könnyedséget, gyorsaságot érzékeltető ikerszó használata. Hasonló példát vettem Kassák Lajos A gonosz tyúk című verséből:

Ihaj, csuhaj, kis korsó,
forog-forog száz orsó.

Ebben a szövegkörnyezetben a sebesen, egy irányban mozgó könnyű orsók megállíthatatlan pörgését adja vissza ugyanannak a szónak az ismétlése.

Nézzük ezek után szövegben a *fireg-forog* jelentését, hangulatfelidéző szerepét!

Fireg-forog a kakas,
Sarkantyúja sugaras. (Virradat)

Galambosi Lászlónak ebben a versében az állat bizonytalan, összevissza, nyugtalanságát tükröző, nem nagy lendületű mozgását az ikerszó híven adja vissza.

Tarbay Ede másféle „forgolódást” szemléltet ugyanezzel a szóval:

Délben sütnék pecsenyét,
s amíg rotyog,
fireg-forog
a kondérban az ebéd . . .
a pecsenye odaég! (Sári, Biri, Borbála)

A forró tűzön a kondérban fővő ételnek a bugyborékolását, rotyogását érezteti. Az eltérő jelentéstartalom és stilisztikai funkció miatt a *forog-forog* és a *fireg-forog* alakot két irányú fejlődés eredményének vélem, s ezért nem érzem levezethetőnek a kettőztetésből az ikerítést.

Érdeemes még egy példán megnézni a költői nyelvhasználatban e két szóalkotási módnak a különböző mondandót és hangulatot tolmácsoló voltát. Kosztolányi így ír „A szegény kis gyermek panaszaiban az édesanyjára emlékezve:

Kopog-kopog a rossz, vidéki valcer,
és fáj és mély, mint egy Chopin-keringő.

Ebbe a szövegösszefüggésbe a *kipeg-kopog* ikerszó is beleillene, hiszen „rossz, vidéki valcer”-t emleget a költő, sőt az első és második sor tartalmi kontrasztját még hangsúlyozottabbá tenné. A költő mégis szóismétléssel él, mert pár soron át a mama szünni nem akaró, kitarató próbálkozásait érzékelteti, ahogy felidézni igyekszik az elfelejtett dalt.

Mennyire más ritmusézés kapcsolódik a *kipeg-kopog*-hoz a következő két versrészletben!

Kipeg-kopog szaporán
A hollandi fatopán. (Weöres—Károlyi: Hetedhét ország)
Láb dobog, *kipeg-kopog*
uli-buli
tánc. (Kiss Dénes: Mondd utánam)

A költői szóhasználatban ez az ikerszó a zajjal járó cselekvés nem egyenletes gyorsaságú és hangerejű voltát szuggereálja.

Az ikerszót és a szóismétlést tehát nemcsak a keletkezési folyamat különíti el, hanem a jelentésfunkció és a stiláris érték is. A funkcióváltás, -elkülönülés miatt pedig nehéz elképzelni, hogy az ikerszó valaha is szóismétlésből sarjadt volna ki. Ha viszont ez így történt hajdanán, ma miért nincsenek átmeneti, kettős szerepű formák? De ha el is fogadnánk a szóismétlést keletkezési kiindulópontnak, s azt vallanánk, hogy genetikailag mellérendelésről van szó, akkor újabb nehézségbe ütköznénk, mert ha a kettőzés még megokolható is lenne az egyik tagjukban önálló alakú és jelentésű szavakkal kapcsolatban, de hogyan lehetne magyarázni az egyik tagjában sem önálló alakú és jelentésű ikerszavak esetében.

2.4.2. Az ikerszavak alakulásának szabályszerűségei. Hogy mennyire spontán nyelvteremtés az ikerítés, játék a szavakkal, mutatja ezt a következő versrészlet, amelynek ikerszava érintkezik még a szójátékkal:

Jertek ide rókák, madárkák, csináltattunk
egy kis házat, abba lakik *szil*, *szál*, szalmaszál,
nádi, nádi Perge Pál, szinte bubus, ki áll ki.
(A magyar népzene tára. 1: 744)

A *szalmaszál* alakból az utolsó szótag különvált — amely egyben önálló szóalak is —, s hangrend szerint ikerítődött: *szil, szál*. Az így alakult ikerszónak a még nem teljesen független voltát három tény is tanúsítja: egyrészt az ikerszót követi az az összetétel, amely alapot adott az ikerítésre, másrészt viszont, hogy ez a folyamat még nem ment végbe tökéletesen, jelzi a *szil* tagban az *i* rövidsége, hangalaki aszimmetriát teremtve az *á*-val, harmadsorban egy formális jegy: a két tag vesszővel való szétválasztása mutatja az összeforratlanságot.

Ez az önkéntelen ikerszóteremtés a keresztnevek becéző változataiban is megtörténhet. Kelemen József említ ilyenre példát: *Ica-Bica-Katica* (NytudÉrt. 40. sz. 186).

A kutatók által hangoztatott ikerítésimódooknak közismerten három fajtája lehetséges: 1. amikor a két tag magánhangzói különböznek hangrend (*limlom, dihegdohog*) vagy ajakműködés tekintetében (*csireg-csörög, dőceg-dőcög*), 2. amikor a két komponens mássalhangzóiban tér el: az első rész az utótagból labialis consonans-vesztéssel jön létre (*icinyke-picinyke, urcsa-furcsa*), vagy a második rész az előtagból labialis mássalhangzó-bővüléssel (*ingó-bingó, ugrabugrál*), illetőleg labialis mássalhangzócserevel keletkezik (*csere-bere, cica-mica*), 3. amikor e kétféle ikerítési mód kombinálódik, és vocalis- és consonans-változtatás egyaránt bekövetkezik (*ciróka-maróka, irgett-morgott*).

Az ikerítési szabályok kialakulása óta az egyik leggyakoribb keletkezési mód az *analógia*. Mivel például becenévi ikerítés lehetséges előmássalhangzóval: *Ági-bági*, ennek alapján fiktív nevekből is teremt a költő ikerszót: *Áni Máni, Ánesz Mánész* (Bella István: *Áni Máni* boltba megy). Az analógiának, az utánzásnak az ikerszóteremtő szerepét több kutató hangoztatta (Kúnos Ignác: *Az ikerszókról*. TanEgyMNyTárs. 1: 245; Apor Dezső: *Az ikerszók*. 1906. 21—2; Zolnai Béla: *Szóhangulat és kifejező hangváltozás*. 1939. 136; Pais: MNy. 59: 284—5), de részletesen nem foglalkozott vele, kivéve Apor, aki többek között a következő példákkal bizonyít: az *irtak-firtak* az *irkál-firkál* analógiájára jöhetett létre, illetőleg az ikerítési szabályszerűség hatása miatt alakul az *ásom-vájom* alakból az *ájom-vájom*. Amint a példákból is kiténik, az analógia hatásának, érvényesülését a kutató a mellérendelő összetételek ikerszóvá formálásában látja.

Pais az analógia hatásának tulajdonítja azt a jelenséget, hogy „mivel bizonyos változások megtörténnek, a »nyelvérzék« ingadozása, zavara következtében az illető változások fordítottjai szintén megtörténnek” (MNy. 59: 284.) Ezt *öviszonosság* i *indítékú* alakulásmódnak nevezi, s így képzelte el a magánhangzós előtagú és a labialis mássalhangzós kezdetű utótagú ikerítések létrejöttét: *Ilona > Ila-Pila, ugor, ugrik > ugra-bugra* (i. m. 285).

Apor az analógián kívül még három ikerszóalkotási formát vesz föl: *kombináló szóalkotás* (*icinkó-picinkó = icinke-picinke × irinkó-pirinkó*), *elvonást* (*fecseg-locsog-ból fecsi-locsi és fecs-locs*) és *szóképzést* (*sürög-forog-ból sürge-fürge mizi-mázi*) (21—2).

Az ikerszavak harmadik fő típusában, a komponenseikben önálló alakokkal, illetőleg fogalmi tartalommal nem (vagy csak kevésbé) rendelkező ikerszók csoportjában még három sajátos ikerítési szabályszerűséget észleltem anyaggyűjtésem során: 1. szótagbetoldást az utótagként álló rész belsejébe (*kutykurutty, fityfiritty*), 2. magánhangzóhozátoldást az előtagként álló komponens végéhez (*hipi-hopp, lityi-lotty*), 3. a tagok között magas—vegyes hangrendi ellentétet (*csizicsoszi, tiki-tiki*). A szótagbetoldásos ikerítési formában Gombocz a nyújtott szóalakok elvének érvényesülését látja, és a következő adatokat említi: *kitykurutty, fityfiritty, putypurutty, pitypiritty* (MNy. 13: 238).

2.5. Az ikerítés produktivitása. Az ikerítés meglehetősen *produktív* szóalkotásmód, bár általában egy szót csak egyféleképpen ikerítenek, de arra is akad példa, hogy két ikerítési szabályt is felhasználnak egy alakból két ikerszó létrehozására: *csörgő-csörgő* (illabialis magánhangzó — labialis magánhangzó oppozíció),

csörgő-börgő (consonans és labialis consonans ellentéte). Valójában a lehetséges ikerszók száma végtelen. Az ikerszók tehát a nyelvi alkotóképességről tanúskodnak, és bár jó részük egyedi, egyszeri, alkalmi alkotás, vagyis nem használatos a köznyelvben, de nem tarthatjuk helytelennek, ha igazodik az ikerítés törvényeihez, ekkor eredményét ikerszónak kell tekinteniünk. Az általánosan ismert, használt és az egyedi ikerszavak között sokszor nehéz a határt megvonni, mert például hiába tűnnek ismerősnek az *őzem-bőzem*-féle alakok a népmesékből, nem tekinthetők mégsem az egész nyelvközösség által használatnak. Azt tekintetem a szókészletünkbe beletartozónak, társadalmi érvényűnek, amit az ÉrtSz. felvett az anyagába.

Az ikerszók produktivitása két tényezőtől függ: egyrészt *f o r m a i t ó l*, másrészt *j e l e n t é s t a n i t ó l*. Az előbbi azt határozza meg, hogy a magyar beszélő milyen szabályokhoz alkalmazkodva képes ikerszót alkotni. Ez nagyon kicsit szűkíti le a létrehozható ikerszavak nagy számát, hiszen az a tény, hogy csak az egyik tagjának kell önálló alakú és jelentésű szónak lennie, vagy egyiknek sem, ez ennek a szóalakulási módnak a határait szinte a végtelenig tágítja. Az alakú és a jelentés oldal szorosan összefügg, de míg a forma konvencionális (ti. az alkotási szabályszerűségek), addig a jelentésnek csak az iránya megszabott (játékosság, hangulatkeltés), maga a jelentés azonban nem konvencionális. Ezt Kúnos Ignác is bizonyítja, ugyanis ugyanaz az ikerszó, egy mesebeli állat nevének ikerformája ellentétes hangulatot válthat ki, mivel a szó alkotói „az ikerszónak az ingadozó és meg nem határozható jelentését” használják ki (Az ikerszokról. TanEgyMNyTárs. 1: 251). Az ikerítéses utónevekben is egyszerre van jelen ez a hangulati kettősség: a kedveskedés, hízelgés, illetőleg a csúfolódás, gúnyolódás, ahogy ezt Kelemen József már megállapította (NytudÉrt. 40. sz. 186).

2.6. A z ikerszavak jelentése. Az ikerszó jelentése szerkezeti felépítése és fonetikai vonatkozása miatt *k ö z v e t v e m o t i v á l t*: például a *giz-gaz* a hangrendi ellentétével, az *i* hangvariációval apró növényzetet, összevisszaságot éreztet. Viszont a hangutánzó, hangulatfestő ikerszó jelentése *k ö z v e t l e n ü l m o t i v á l t* hangalakja miatt: például a *csörög-börgő* alapszavában a zöngétlen affrikáta és a pergő hang a zörej, a két azonos magánhangzó a monoton, folytonos hang érzetét sugallja, és miközben az ikerített tag játékossá módosul, ugyanakkor mintha veszítene a hangutánzásból; vagy a *nyim-nyám* a hangutánzó-hangulatfestő voltánál fogva a határozatlan, lassú, kelletlenül cselekvőt, a tehetetlen és gyenge akaratú ember képzetét kelti az *i—á* egy szón belüli oppozíciója s a nasalisok folyamatos zárképzése miatt.

Az ikerszavak játékos szóalkotási módjával magyarázható, hogy csak egy részük szótározott *l e x i k a i e g y s é g*, míg a többi alkalmi, költői kitalálás. De az előbbi csoportba tartozókat is megértjük, mert az önálló alakú és jelentésű tagjuk indukálja az értelmet. A mindkét tagjukban önállóan jelentésűek lehetnek önálló jelentéshordozó egységek is, de legalábbis hangulatfelidező hatásúak. Különböző is a kommunikációban az ikerszók elsősorban nem a közlés intellektualitását, értelmi-logikai, hanem sokkal inkább az érzelmi kifejezését szolgálják.

3. Az ikerszavak rendszere a mai magyar nyelvben.

3.1. Történeti és leíró szempont érvényesítése a rendszerezésben. Az ikerszavak eredetének kimutatásában a TESz-re célszerű támaszkodni, annak eldöntésében pedig, hogy mi tekinthető köznyelvi, tujnyelvi, egyedi szóalkotásnak, az ÉrtSz. adatai veendő figyelembe. A történeti szempontot kell érvényesíteni akkor, amikor tisztázzuk, hogy ikerszó vagy nem ikerszó egy hangalakú vonatkozást mutató alak, mert ha nem így tennénk, nem tudnánk különválasztani a két önálló alakú és jelentésű, fonetikai hasonlóságot mutató *dül-fül* típust az egyetlen szóból hangtani törvényszerűségek alapján keletkezett ikerszótól. Az ikerszavak további csoportosításá-

ban a történeti és leíró szempont szervesen összekapcsolódik, mert az ikerszó konkrét kialakulási módja (hangrendet vált, inetimológikus hangot vesz fel stb.) és a szinkron nézőpontból vizsgált tulajdonságai alapján végzett csoportosítás amúgy is megegyezik.

A mai gyermekköltészet szóanyagának vizsgálatakor a TESz. minősítéseit úgy vettem figyelembe, hogy az osztódásosnak jelzettet ikerszónak tekintettem, a forradásosat viszont mellérendelő összetett szónak. Volt olyan eset is, amikor nem fogadtam el a történeti-etimológiai szótár magyarázatát, például akkor, amikor ikerszónak vett olyan alakot, amely nem mutatja az ikerítés jellegzetes ismérveit: a *csicsi* szóról ezt írja a TESz.: „Gyermeknyelvi eredetű ikerszó. Alapja az 1585 óta kimutatható *csi!* ,pszt!, csend!, hallgass!’ indulatszó”. Kelemen József viszont A mondatszók a magyar nyelvben című monográfiájában az egy szótagúból szótagismétléssel alakult gyermeknyelvi szók közé veszi fel (148). Ez utóbbi felfogással értettem egyet, s ezért nem soroltam az ikerszavak közé.

Nem mindig könnyű megállapítani, hogy mi tekinthető ikerszónak, és mi nem az már. Erről tanúskodik Techert József aggodalma is (MNy. 38: 265—7). Szerinte ugyanis az összetétel és az ikerítés megkülönböztetéséhez az az alap, hogy „az összetételnek mindkét tagja, az ikerszónak meg legfeljebb az egyik tagja használható külön szóként, meglehetősen változó” (265). A változás egyik típusát a *tipeg-topog*-féle ikerszavakban látja, amelyek egyik tagjának bár eredetileg saját jelentése és élete nem volt, de toldalékot véve fel, a „jelentős szóból szintén jelentést szív magába, s később önálló szóvá lesz” (uo.), vagyis ikerszóból mellérendelő szóvá válik. A másik típus az éppen ezzel ellenkező irányú folyamat eredményeként jön létre: mellérendelésből ikerszó lesz analógia hatására a párhuzamos hangzás kedvéért: *ízzé-porrá* > *izré-porrá*, *szedett-vett* > *szedettvedett*, *Tolnát-Baranyát* > *Toronyát-Baranyát*, *térül-fordul* > *térül-férül* (266). Szemere Gyula is (MNy. 74: 37) figyelmeztet arra a sajátos esetre, amikor a mai nyelvtudat és a történeti megítélés eredménye nem vág egybe, de ő maga rögtön el is vágja ezt a nyelvészeti gordiuszi csomót, mert ikerszónak tekint minden kételemű, hangalaki hasonlóságot mutató szót.

Mint ahogy Laziczius Gyula átmeneti szókatagóriákat különböztet meg (NyK. 51: 14—25) a szófaji átcsapás, a kettős szófajúság miatt, úgy á t m e n e t i jelenségként célszerű említeni a *tipeg-topog* és az *izré-porrá*-féléket, hiszen ez nagyon is összhangban van a nyelv dialektikus változásával.

3.2. Az ikerszavak felosztása jelentéstani és alaktani szempont figyelembevételével. Az ikerszók rendszerezését legcélszerűbb először a szemantikai és morfológiai sajátosságok alapján elvégezni, s erre alapozni a fonetikai megfigyeléseket, mert különösen hangtani tekintetben általában nem lehet az ikerszókkal kapcsolatban kizárólagos érvényességű szabályokat felállítani. Hiszen más ikerítési szabályok jutnak érvényre az elő- és utótagjukban önálló jelentésű és hangalakú ikerszavakban, mivel mindig a jelentéses tag irányítja az ikerítődést. A mindkét elemükben önálló formájú és jelentésű ikerszók pedig az első két típus analógiájára formálódhatnak, vagyis megváltoztatják az első elemükből ikerítődött hatására a második tag kezdő mássalhangzóját, a második tagjukból létrejöttek sémájára magas—mély hangrendi ellentétet mutatnak, illetőleg mindkét ikerszótípust követik a mássalhangzó hiányából és meglétéből adódó hangellentétre épülő szóalkotásban. De emellett sajátos ikerítési szabályszerűségeket is létrehozott az ikerszavak harmadik típusa.

Az ikerszókat jelentés és alak szempontjából három csoportra lehet osztani:

1. az ikerszó előtagja önálló alakú és önálló jelentésű, vagyis a TESz.-be címszóként, alcímszóként, alakváltozatként felvett szó vagy annak származéka; de ide sorolandók még a TESz. által fel nem dolgozott, első részükben utónevet tartalmazó ikerftéses becézők is,

2. az ikerszó utótagja önálló alakú és önálló jelentésű szó hasonló okok miatt, mint az első típus tagjai,

3. az ikerszó egyik komponense sem rendelkezik (vagy csak kevésbé) önálló alakkal, illetőleg határozott fogalmi tartalommal.

Szükszai Lajosné

Tudományos példatár a kiejtési szótárhoz*

A teljes szótár anyaga, szókincse. A szótárban 7563 szó, ill. szókapcsolat (a továbbiakban: szó) van. Ezt a szókincset 6 részre oszthatjuk: 1. A szakirodalomban (lásd: Szakirodalom) előforduló olyan szótári alakok, melyekben az ejtett forma eltér az írottól: zöngésedés, zöngétlenedés, képzés helye szerinti hasonulás, írásban, jelöletlen teljes hasonulás, összeolvadás, rövidülés, nyúlás, kiesés vagy hangbetoldás révén. 2. A szakirodalomban előforduló olyan szótári alakok, melyekben a kiejtés teljesen megegyezik a szó írott alakjával: ezzel a szerzők fel akarták hívni a figyelmet arra, hogy ezeknek más ejtémódja helytelen, pl. *köpeny* [köpeny] (HNy. 78, 79, 327; HB2. 122; HE. 12; NyKk. 1187, 1243; AkH2. 17; FM1. 78). 3. E példatár része minden olyan ragos vagy jeles (jelmorfémás) alak, mely kiemelten, külön ejtésjelben található, pl. *dühvel* [düvel] (RK. 42; ÉrtSz. *düh*; Nyr. 89: 193; FA. 153; FR. 126; HB2. 101; HE. 48; NyKk. 449; NyKk2. 1077, 1187). 4. A szókincs egyik része: a szakirodalomban példaként előforduló szókapcsolatok, pl. *hoggy tetszetős* [hoty teccetős] (HNy. 530). 5. A mozaikszók, betűszók, ill. rövidítések közül a szakirodalomból csak azok kerültek ebbe a példatárba, melyeknél az ejtett alakot is közli a forrásmű, pl. *BM* [béemm v. béem] (NyKk2. 199). 6. E szótár anyagának része az idegen szavak bizonyos csoportja: a) Az ÉrtSz.-ban található idegen szavak [és ejtésük], pl. *avantgardista* [avangardista] mn és fn (ÉrtSz.; ÉKsz.); b) Olyan idegen szavak a szakirodalomból [kivételesen az ÉrtSz.!), melyek ejtett alakjai eltérnek a Bakos-féle vagy a Magay-féle szótárban közöltektől, pl. *de facto* [de faktó v. latinosan: dé fáktó] (NyKk. 427; *Danzig* [dāncig] (NyKk. 910); c) Olyan idegen szavak a szakirodalomból, melyek hiányoznak a Bakos-féle, ill. a Magay-féle szótárból, pl. *komputer* [komputér v. komputer] (NyKk. 1229); *Kobayashi Ken Ichiro* [kobajasi kenicsiro] (NyKk. 1069).

A szótár szerkezete. I. A szavak betűrendben követik egymást. A sorrend kialakításakor figyelembe vettük az AkH. 11., az MSZ 3401 és a NyKk. I., II. kötet ide vonatkozó részeit.

2. Minden szócikk két részből áll: szócikkfejből és szakirodalmi utalásból; a szócikkfej szintén két részből áll: a címszóból és az ejtés szerinti alakból. — A címszót egyes vonalú aláhúzással emeltük ki; a homonimákat kis arab indexszám jelzi, pl. *b¹* [bé] fn (Nyelvt) és *b²* [bé] fn (Zene); az álhomonimákat zárójelbe tett kis arab indexszám jelzi, pl. *egyszer¹* [écoēr v. étyyszer] hsz és *egyszer²* [étyyszer] ragos szn; a címszó utáni csillag [*] kerülendő szót vagy írásmódot jelöl, pl. *beállítottság** [beállítócság v. beállítottság] és *anapesztusz** [anapésztsusz]. — A címszó után, szögletes zárójelben az ejtés szerinti alak olvasható, pl. *doh* [doh]; az ejtésjelen belüli alakok egyenrangúak, mindegyikük köznyelvi változat, pl. *barátság* [baráccság v. barátság]; azonban a kerek zárójelben levő változatokat kevésbé ajánljuk, pl. *khaki* [kőki v. khaki v. (kaki)] fn és mn. — A hangsúlyt

* A szerző bibliográfiai értékű szótárát segítségnek szánja mindazoknak, akik a magyar kiejtést kutatják. Egyúttal a szótár tájékoztató bevezetőjét és a betűs címszóanyagának első részét közöljük. (A szerk.)

csak akkor jelöltük [kettőzött, nem folyamatos vonallal], ha az nem az első szótagra esik, pl. *Anyegin* [anyegin v. oroszosan: anyégin]. — A szótagértékű mássalhangzót egyszeri aláhúzással jelöltük, pl. *bacon* [békn v. békn]. — Az ejtésjel után, kerek zárójelben a stílusminősítések találhatók vagy olyan nyelvészeti megjegyzések, melyek a könnyebb, a teljesebb tájékozódást segítik, pl. *abcugol** [apucgol v. apcúgol] (rég) és *a-t²* [át] (*a²* fn tárgyragos alakja). — A szakirodalmi utalások [cím, oldalszám vagy pontszám] a szócikkfej alatt, szintén kerek zárójelben találhatók, pl. *alja*² [ajja v. alja] fn és mn (ÉrtSz.; Nyr. 92: 386; Mmny. 36; NyKk. 164, 311). A források kronologikusan követik egymást. Ez alól csak akkor van kivétel, ha *ill.* jelölést találunk, ugyanis az *ill.* csupán részbeni egyezést jelent. A részbeni egyezés három ok miatt lehetséges: a) A cím-eltérő írása miatt, pl. *hivő* [hívő v. hívő] mn és fn (ill. ÉrtSz. *hivő*; NyKk. 877 *hivő*); b) Az eltérő stílusminősítés miatt, pl. *body chech** [bodicsék v. bodicsek] (bodicsék) (ill. NyKk. 1044); c) Az eltérő kiejtés miatt, pl. *hogy cáfoljon* [hoty cáfojjon] (ill. FA. 131).

3. A szótárban található rövidítések és jelentésük:

(Bank)	bankszakma	mut	mutató
(Biol)	biológia, élettan	(Műsz)	műszaki nyelv
birt	birtokos	(Műv)	művészettörténet
(biz)	bizalmas vagy bizalmaskodó beszédben	(nép)	népi, népnyelvi (az ország nagy területén használatos)
(elav)	elavult szó, alakváltozat	névm	névmás
(Ép)	építészet	(Növ)	növénytan
(Fiz)	fizika	nu	névutó
fn	főnév(i)	(Nyelvt)	nyelvtudomány, nyelvtan
(gúny)	gúnyos(an)	(Orvos)	orvostudomány
gyak.	gyakran, gyakori	(rég)	régies szó, alakváltozat
hat	határozó(i)	rends.	rendszerint
(hiv)	hivatalos, hivatalos stílusban	(ritk), (ritk.)	ritka, ritkán
hsz	határozószó	(Sp)	sport
htl	határozatlan	szn	számnév
ign	igenév	szrag	személyrag
ik	igekötő	(táj)	tájszó, táji alakváltozat
ill.	illetve	tn	tárgyatlan
(irod)	irodalmi nyelvben, szépirodalmi stílusban	ts	tárgyas
isz	indulatszó	(Tud)	tudományos nyelvben
(Kat)	katonaság, katonai szolgálat	(új)	új szó
(költ)	költői (használatban)	(vál)	választékos(an)
ksz	kötőszó	(Vall)	vallásügy
(Mezőg)	mezőgazdaság	(Vegy)	vegytan, vegyi ipar
mn	melléknév(i)	(Vill)	villamosság
msz	mondatszó	(Zene)	zene(tudomány)

A szótár helyesírása, az érvényben levő szabályokhoz alkalmazkodik, lásd AkH. 11. Ezenkívül figyelembe veszi a következőket: ÉrtSz., HTSz., Helyesírási kézisztár és NyKk. I., II. kötete. Ezért csak a különbségeket soroljuk fel (a kiejtésjelölésben!): 1. Minden ejtett alak kisbetűvel kezdődik, pl. *csúszda* [csúszda]; *Détskij dúm* [gyetszki dúm v. gyecki dúm]. 2. A különjeitést kötőjellel jelöltük, pl. *agyonnyom* [agyon-nyom v. agyonnyom]. 3. Ha az *ly j* hangot jelöl, akkor az ejtésjelen belül *j*-vel írtuk át, pl. *Kapalyag* [kapajag]. 4. A „félhosszú” mássalhangzót úgy jelöljük, hogy a kettőzött mássalhangzó egyik tagját kissé feljebb írjuk, pl. *földtan* [fölt^tan]. 5. Az ejtés-könnyítő (hiátustöltő) *j* hangot kissé feljebb írtuk, mert „átfutó”, nem teljes értékű hang, pl. *dió* [dió v. dió]. 6. A nem teljes értékű (sorvadó vagy redukált) magánhangzót, ill. mássalhangzót is feljebb írtuk, pl. *Beethoven* [béthóven, bétóven v. németesen: béthóf^{en}, béthófi]. 7. A félig zöngés mássalhangzót szintén emelt betűvel érzékeltetjük, pl. *keress*

bennünket (kere^{zs} bennünket v. kerezs bennünket]. 8. Az ábécénk betűivel nem jelölhető hangokat a magyar nyelvészeti irodalomban általánossá vált mellékjeles betűkkel jelöltük:

- á (röviden ejtett á; ajakkerekítés nélkül ejtett a-féle hang, pl. *áh* [áh v. áh] isz).
 ā (hosszú a; ajakkerekítéses a hang hosszan ejtve, pl. *aha*⁽¹⁾ [1. aha, ahā 2. aHa, aHā] isz].
 ă (ajakkerekítés nélkül a rövid ö hang nyelvallásával képzett magánhangzó; zártabb e, pl. *anapesztus* [anapēsztus]. — Megjegyzés: Aki tudja ejteni a zárt ă-t, az bátran ejtse, hisz beszéde így színesebb, választékosabb lesz. Aki csak nyílt e-t tud ejteni, az azt ejtsen. A kiejtése ettől még hibátlan lehet.)
 ȃ (hosszú nyílt e; a nyíltabb e hang hosszú változata, pl. *bee* [bē] msz).
 ŋ (palatalizált n, pl. *konyt* [1. konyty 2. końty]).
 ŋ (veláris n, pl. *inkább* [iŋkább] hsz).
 χ (a szájadlás hátulsó részén képzett h, pl. *achát* [1. ahhát 2. aχχát] fn).
 ħ (a j hang zöngétlen változata, pl. *kapj* [kapħ]).
 H (félzöngés h, pl. *éhes* [1. éhēs 2. éHēs] mn és fn).
 m̥ (labiodentális m, pl. *dámvad* [dám̥vad]).
 > (a szokásosnál előbbre képzett hang jele, pl. *kicsi* [k̑icsi] mn és fn).
 < (a szokásosnál hátrább képzett hang jele, pl. *kutya* [k̑utya]).
 . (a szokásosnál illabiálisabb képzésű hang jele, pl. *kér* [k̑ér]).
 ° (a szokásosnál labiálisabb képzésű hang jele, pl. *kör* [1. kör 2. k̑ör]).
 ~ (nem szótagnyi értékű, hanem az előző vagy az utána következő magánhangzóhoz simuló hang, pl. *Aulich* [aʉlih]).
 ~ (orrhangú vagy orrhangba átmenő, ill. többé-kevésbé megnyújtott hang, pl. *André* [andré v. franciásan: a~dré]; *ballonhoz* [ballõnhoz]).
 , (az első mássalhangzó zárjának felpattanása elmarad, vagy beleolvad a második hang képzésébe, pl. *agydaganat* [agy,daganat]).
 v (szokásosnál feljebb képzett hang jele, pl. *napmeleg* [napmeleg]).

(Megjegyzés: A mellékjeles hangjelölésekről még bővebben: ÉrtSz. I. kötet XVIII—XX. oldal; Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba 220—2. oldal; Magay Tamás: Idegen nevek kiejtési szótára 481—501. oldal, NyKk. I. kötet 667—8. oldal és Bolla Kálmán: A fonetikus írás 7—23.)

S z a k i r o d a l o m:

1. A magyar helyesírás szabályai [10. kiadás]. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1954. [Röv.: AkH.; pontszám]
2. A magyar helyesírás szabályai [11. kiadás]. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. [Röv.: AkH2.; pontszám]
3. A magyar nyelv értelmező szótára [I—VII. kötet]. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959—62. [Röv.: ÉrtSz.]
4. Bárczi Géza: Nyelvművelésünk. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974. [Röv.: BG.; oldalszám]
5. Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. [Röv.: Bev.; oldalszám]
6. Deme László: A Kazinczy-érmék, és a helyes magyar kiejtés kérdései. Nyr. 89: 188—200. (Röv.: Nyr. 89: oldalszám)
7. Elekfi László: Beszédhangjaink kapcsolódása. Nyr. 92: 379—89. [Röv.: Nyr. 92: oldalszám]
8. Fischer Sándor: A beszéd művészete. Gondolat Kiadó, Budapest, 1974. [Röv.: FA.; oldalszám]

9. Fischer Sándor: Retorika. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981. [Röv.: FR.; oldalszám]
10. Helyesírásunk. Tankönyvkiadó, Budapest, 1978. [Röv.: HE.; pontszám]
11. Hernádi Sándor: Beszédművelés. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972. [Röv.: HB1.; oldalszám]
12. Hernádi Sándor: Beszédművelés. Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. [Röv.: HB2.; oldalszám]
13. Hernádi Sándor: Írjuk, mondjuk helyesen! Tankönyvkiadó, Budapest, 1983. [Röv.: HÍ.; oldalszám]
14. Hernádi Sándor: Nyelvtan és nyelvművelés. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. [Röv.: HNy.; oldalszám]
15. Magyar értelmező kéziszótár. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972. [Röv.: ÉKsz.]
16. Magyar nyelv [a tanítóképző főiskolák számára a budapesti program szerint]. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. [Röv.: FM1.; oldalszám]
17. Magyar nyelv [a tanítóképző főiskolák részére a jászberényi program szerint]. Kézirat. Tankönyvkiadó, Budapest, 1985. [Röv.: FM2.; oldalszám]
18. Mai magyar nyelvünk. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. [Röv.: Mmny.; oldalszám]
19. Molnár József: A magyar beszédhangok atlasza. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. [Röv.: MA.; oldalszám]
20. Nyelvművelő kézikönyv I. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. [Röv.: NyKk.; oldalszám]
21. Nyelvművelő kézikönyv II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1985. [Röv.: NyKk2.; oldalszám]
22. Rácz Endre—Takács Etel: Kis magyar nyelvtan. Gondolat Kiadó, Budapest, 1978. [Röv.: RK.; oldalszám]
23. Rónai Béla—Kerekes László: Nyelvművelés és beszédtechnika. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974. [Röv.: RNy.; oldalszám]
24. Seper Jenő—Montágh Imre—Vincze Tamásné: A gyakori beszédhibák. Tankönyvkiadó, Budapest, 1980. [Röv.: SA.; oldalszám]
25. Szende Aladár: Anyanyelvi kalauz a család számára. Táncsics Kiadó, Budapest, 1976. [Röv.: SzA.; oldalszám]
- [26. Bakos Ferenc: Idegen szavak kéziszótára. Terra, Budapest, 1965]
- [27. Magay Tamás: Idegen nevek kiejtési szótára. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974]

A szakirodalmi rövidítések betűrendben:

- AkH. A magyar helyesírás szabályai [10. kiadás]
- AkH2. A magyar helyesírás szabályai [11. kiadás]
- Bev. Bevezetés az egyetemi magyar nyelvészeti tanulmányokba
- BG. Bárczi Géza: Nyelvművelésünk
- ÉKsz. Magyar értelmező kéziszótár
- ÉrtSz. A magyar nyelv értelmező szótára
- FA. Fischer Sándor: A beszéd művészete
- FM1. Magyar nyelv [a tanítóképző főiskolák számára a budapesti program szerint]
- FM2. Magyar nyelv [a tanítóképző főiskolák részére a jászberényi program szerint]
- FR. Fischer Sándor: Retorika
- HB1. Hernádi Sándor: Beszédművelés 1972

- HB2. Hernádi Sándor: Beszédművelés 1976
 HE. Helyesírásunk
 HÍ. Hernádi Sándor: Írjuk, mondjuk helyesen!
 HNy. Hernádi Sándor: Nyelvtan és nyelvművelés
 MA. Molnár József: A magyar beszédhangok atlasza
 Mmny. Mai magyar nyelvünk
 NyKk. Nyelvművelő kézikönyv I. kötet
 NyKk2. Nyelvművelő kézikönyv II. kötet
 Nyr. 89: oldalszám Deme László: A Kazinczy-érmék, és a helyes magyar kiejtés kérdései
 Nyr. 92: oldalszám Elekfi László: Beszédhangjaink kapcsolódása
 RK. Rácz Endre—Takács Etel: Kis magyar nyelvtan
 RNy. Rónai Béla—Kerekes László: Nyelvművelés és beszédtechnika
 SA. Seper Jenő—Montágh Imre—Vincze Tamásné: A gyakori beszédhibák
 SZA. Szende Aladár: Anyanyelvi kalauz a család számára

U t ó s z ó k é n t: 7 év gyűjtő- és kutatómunkájának eredménye ez a példatár. Tisztelettel nyújtom át azoknak, akik a magyar kiejtést kutatják. — Köszönetet mondok mindazoknak (Deme László, Elekfi László, Grétsy László, Hangay Zoltán, Maleticsné Riba Magdolna és Szépe György), akik szakmai tanáccsal, hasznos útmutatásaikkal segítették ezt a tudományos próbálkozást.

Szótár

- a*¹
 1. [a] fn (hang neve) (ill. ÉrtSz. *a*¹ I.; ÉKsz. *a*¹ 1.; NyKk. 75)
 2. [a v. ā] fn (betű neve) (ÉrtSz. *a*¹ II. 1.; NyKk. 108, ill. NyKk. 75, 331)
 3. [a v. ā v. á] (jelzőként, sorszámnev helyett) (ÉrtSz. *a*¹ II. 2., ill. ÉKsz. *a*¹ 3.; NyKk. 108)
- a*² [á] fn (Zene)
 (ÉrtSz.; ÉKsz.; NyKk. 108)
- a*³ [a] (határozott névelő)
 (ill. FA. 78; NyKk 2. 287)
- a*⁴ [a v. ā v. ā v. ah] isz
 (ÉrtSz. *a*⁵, ill. ÉKsz.)
- à [á] (idegyszerű szerkezet viszonyító szava)
 (ÉrtSz.; ÉKsz.; NyKk. 904)
- á¹ [á] fn (hang és betű neve)
 (ill. ÉrtSz.; ÉKsz.; NyKk. 331)
- á² [á v. ā v. ah] isz
 (ÉrtSz.)
- ā [kétpontos á]
 (NyKk. 331)
- Aachen [áhen]
 (NyKk. 950)
- AÁSZ-nak [aásznek]
 (NyKk2. 200)
- AÁSZ-nek [aásznek]
 (NyKk2. 200)
- AÁSZ-ra [aászra]
 (NyKk2. 82)
- AÁSZ-re [aászre]
 (NyKk2. 82)
- abban* [abban] ragos névm
 (AkH. 111; RK. 50, 54; FA. 156)
- abbanmarad* [abbammarad v. abbanmarad] (rég)
 (ÉrtSz. *abbamarad*)
- Abbázia* [ábbáciá] (Abbázia)
 (NyKk. 107, 667)
- Abbázia* [abbázia v. abázia] (Opatija)
 (ill. NyKk. 107)
- abc* [ábécé] fn (Nyelvt)
 (NyKk. 1044)
- abcugol** [apcugol v. apcúgol] (rég)
 (ill. ÉrtSz.)
- a biz a* [abbiza] (rég)
 (ÉrtSz. *a*⁴ I. 3.)
- ablakban* [ablagban]
 (AkH2. 51)
- abszolút* [apszolút] mn és fn
 (ill. NyKk. 109; FM1. 90)
- accuratus* [ákkurátusz] (akkurátus)
 (NyKk. 938)
- achát* [1. ahhát 2. aχhát] fn
 (ill. NyKk. 384)
- Áchim* [áhim v. idegyszerűbben: áhhim]
 (NyKk. 110)
- ácsceruza* [ácsceruza v. ácsceruza]
 (Nyr. 92: 386; NyKk. 311)
- ácsszeg* [ács-szég]
 (Nyr. 92: 385; NyKk. 309)
- ad acta* tesz [ad akta v. latinosan: ád áktá]
 (NyKk. 111)
- adagio* [adáddzso v. olaszosan: ádádzso]

- (NyKk. 112, 951, ill. Mmny. 37; NyKk. 666)
- adagiója* [adaddzsója v. olaszosan: ádad-zsója]
(NyKk. 951)
- adásszünet* [adás-szünet v. (adásszünet)]
(ill. ÉrtSz. XXI; ÉrtSz.; HNy. 68; Hf. 138–9)
- adás csaták* [adás csaták]
(ill. HB2. 117)
- add* [add]
(AkH. 101; NyKk. 450; AkH2. 63)
- add be* [add be v. (ad be)]
(ill. FA. 144)
- add csak* ide [acs csak v. at^t csak]
(ill. FA. 131)
- add csak* oda [acs csak v. at^t csak]
(ill. FR. 114)
- add ide* [add ide]
(FA. 144)
- addig* [addig] ragos névm és hsz
(NyKk. 583)
- add jó* szívvel [add jó v. (ad jó)]
(ill. FR. 124)
- add rá* [add rá v. (ad rá)]
(ill. FM2. 355)
- add tovább* [at tovább]
(FA. 138)
- Adél* [adél]
(NyKk. 1184–5)
- adhat* [athat]
(AkH. 70; RK. 47; MA. 30; AkH2. 51)
- adhatom* [athatom]
(RK. 20)
- adieu* [ágyó v. ágyó]
(NyKk. 125)
- Adige* [adízse]
(NyKk. 907)
- adj* [aggy]
(Nyr. 92: 388; SA. 33; NyKk. 313; FM2. 310, ill. Sza. 56; FM2. 354)
- adja* [aggya]
(AkH. 77; ÉKsz. *betűjeítés*; FA. 124; Nyr. 92: 389; Bev. 179; Mmny. 36; Sza. 117; NyKk. 315, 328, 667; AkH2. 58, ill. FA. 140; FM2. 354)
- adják* [aggyák]
(HNy. 560; HE. 36)
- adjam* [aggyam]
(Nyr. 92: 387; NyKk. 312)
- adjatok* [aggyatok v. érzelmi hatásra: aggyatok]
(ill. NyKk. 496)
- adjisten* [aggyisten] fn (nép)
(ÉrtSz. XIX; ÉrtSz., ill. HB2. 125; NyKk. 1253)
- adj még* [agv^{ny} még v. agy még]
(ill. Nyr. 92: 388; NyKk. 313)
- adjon* [aggyon]
(ÉrtSz. XIX; FA. 140; HB1. 62; HB2. 115)
- adjonisten* [aggyonisten] fn (nép)
(ÉrtSz., ill. NyKk. 1253)
- Adjon Isten!* [aggyon isten]
(NyKk. 1253)
- adjunktus* [adjunktus v. aggyunktus]
(ÉrtSz.; Nyr. 92: 387; NyKk. 312)
- adjusztál** [aggyusztál]
(ÉrtSz.; ÉKsz.; NyKk. 113)
- adjutáns** [adjutáns v. aggyutáns] fn
(ÉrtSz.)
- adminisztráció* [adminisztráció]
(NyKk. 1184)
- adna* [adna]
(ill. Nyr. 92: 383; Mmny. 36; NyKk. 307, 667)
- adni* [adni]
(ill. FA. 151)
- adott* [adott] (*ad* ige múlt idejű alakja)
(RK. 105, ill. FA. 164)
- adott neki* [adot neki]
(AkH. 79)
- adottság* [adotság v. adoccság]
(ÉrtSz.; Nyr. 92: 387; HNy. 73, 77; NyKk. 312, ill. HNy. 80, 326)
- Adrienne* [ádrien] (francia név)
(NyKk. 115)
- adsz* [acc v. atsz]
(Nyr. 89: 194; Nyr. 92: 387; HNy. 73; NyKk. 312, ill. AkH. 78; RK. 106; Sza. 117; HE. 36; AkH2. 59)
- adta* [atta] mn, isz és fn
(ÉrtSz. XIX; Nyr. 92: 385; HNy. 69; Mmny. 36; NyKk. 310; FM2. 352, ill. HNy. 478)
- adtam* [attam]
(SA. 30; HF. 33; NyKk. 1041)
- adtok* [attok]
(Sza. 117)
- Ady* [adi]
(Sza. 131)
- Adyk* [adik]
(NyKk2. 1270–1)
- ad 1.* [ad éggy] (először)
(ill. NyKk. 905)
- Aeneas* [énéász v. klasszikus latinban: énéász]
(ill. NyKk. 938)
- aero-* [aéro] (előtag)
(NyKk. 121, ill. FM2. 349)
- aerobik* [aérobik] fn (új)
(ill. FM2. 349)
- aerodinamika* [aérodinamika]
(ÉrtSz.)
- aeroszol* [aéroszol] fn (új)
(ill. FM2. 349 *aerosol*)
- afelől* [afelől] hsz
(ÉrtSz.; HNy. 65; HB2. 123, ill. Sza. 40)
- affekta** [afékta] mn
(ÉKsz.)
- affektáció** [aféktáció]
(ÉKsz.)
- affektál* [aféktál v. afféktál]
(ill. ÉrtSz.; ÉKsz.; NyKk. 121)
- affektív* [afféktív] mn
(NyKk. 121)

- afféle* [afféle] névm
(RK. 48–9)
- affér** [affér v. afér]
(NyKk. 121)
- Áfor* [áfor]
(AkH2. 276, ill. HE. 124 *ÁFOR*)
- afrikaans* [afrikánsz] mn és fn
(ÉKsz.)
- agancs* [agancs]
(Hf. 17; HB2. 116; NyKk. 122)
- agarai* [agarai v. agaraji]
(ill. HNy. 484)
- aggat* [aggat]
(AkH. 113; NyKk. 122)
- aggkor* [akkor]
(FA. 152; HB2. 116; NyKk. 123)
- Aggtelek* [akktelek v. aktelek]
- Ágnes* [ágnés v. ágnés]
(NyKk. 123)
- agresszió* [agrésszió]
(NyKk. 123, 1184)
- agresszív* [agrésszív] mn
(FR. 135; NyKk. 123)
- agresszor* [agrésszor]
(NyKk. 123)
- agydaganat* [agydaganat]
(ill. Nyr. 92: 383; NyKk. 307)
- agyonbeszél* [agyonbeszél v. agyonbeszél]
(ÉrtSz.; HNy. 67)
- agyonnyom* [agyon-nyom v. agyonnyom]
(ÉrtSz. XXI; Hf. 138–9, ill. ÉrtSz.;
Nyr. 92: 385; HNy. 68; NyKk. 310,
329)
- agysejt* [atysejt]
(FA. 141; FR. 125, 127)
- ah* [ah] isz és fn
(ÉrtSz.; NyKk. 125, 738, ill. AkH2.
75)
- áh* [áh v. áh] isz
(ÉrtSz. *áh*⁽¹⁾, ill. NyKk. 125; AkH2. 75)
- aha*⁽¹⁾ [1. aha, ahá 2. aHa, aHá] isz (felismerés)
(ill. ÉrtSz. *aha*⁽¹⁾; ÉKsz. *aha*⁽¹⁾; NyKk.
75; FM1. 71)
- aha*⁽²⁾ [1. aha 2. aHa] msz (népies igenlés)
(ill. ÉrtSz. *aha*⁽²⁾; ÉKsz. *aha*⁽²⁾; NyKk.
75; FM1. 71)
- ahá* [ahá v. áhá v. áhá] isz
(ÉrtSz. *aha*⁽¹⁾, ill. ÉKsz. *aha*⁽¹⁾)
- ahányadszor* [ahányaccor v. ahányatszor]
hsz
(ill. ÉrtSz.)
- ahány lyuk* [ahány juk]
(FR. 124)
- ahelyett* [ahejétt] hsz
(HB2. 123; NyKk2. 568)
- ahhoz* [ahhoz v. (ahoz)] ragos névm
(NyKk. 125, ill. AkH. 111; ÉrtSz.;
HB2. 101; NyKk. 583)
- áhitat* [áhitat v. áhitat]
(ÉrtSz.; NyKk. 126)
- áhitatos* [áhitatos v. áhitatos] mn
(ÉrtSz.; NyKk. 126)
- áhitatoskodik* [áhitatoskodik v. áhitatosko-
dik]
(ÉrtSz.)
- áhitatosság* [áhitatosság v. áhitatosság]
(ÉrtSz.)
- ahja* [ahja] (*ah* isz fn-ként toldalékolt
alakja)
(ÉrtSz. *ah* II.)
- Ahmed* [1. ahmed 2. aymed]
(ill. NyKk. 273, 739)
- ahot* [ahot] (*ah* isz fn-ként toldalékolt
alakja)
(ÉrtSz. *ah* II.)
- Aida* [aida v. aida v. kissé idegenszerűb-
ben: áidá]
(NyKk. 127, ill. 1000)
- Air France* [érfransz]
(NyKk. 936)
- aj* [aj v. āj] isz
(ÉrtSz.)
- a-ja*¹ [ája] (*a*¹ fn toldalékos alakja)
(ÉrtSz. *a*¹)
- a-ja*² [ája] (*a*² fn toldalékos alakja)
(ÉrtSz. *a*²)
- ajánl* [ajánl]
(ill. Nyr. 92: 383; NyKk. 129, 308;
NyKk2. 437)
- ajánld* [ajánld]
(ill. NyKk. 129)
- ajánlgat* [ajánlgat]
(ill. HNy. 76)
- ajánlja* [ajá~lja v. ajá~lja]
(NyKk. 129, ill. 667)
- ajánlkozik* [ajánlkozik]
(ill. HB1. 61; HNy. 76; HB2. 115)
- ajánlom* [ajánlom]
(ill. NyKk. 129)
- ajatollah* [ajatollah]
(NyKk. 738; NyKk2. 476)
- ajatollahhal* [ajatollahhal]
(NyKk2. 476, 1187)
- ajatollahot* [ajatollahot]
(NyKk2. 476)
- à jour* [ázsúr]
(NyKk. 693)
- Ajtay* [ajtai v. ajtai]
(ill. NyKk2. 1269)
- ajtó* [ajtó]
(FM2. 351)
- ájultság* [ájultság v. ajulcság]
(ÉrtSz.)
- akác* [akác]
(HE. 12; AkH2. 17)
- akácsor* [akác-sor]
(ÉrtSz.; NyKk. 665)
- ákácsor* [ákác-sor] (táj)
(ÉrtSz. *akácsor*)
- akadály* [akadáj]
(AkH2. 89)
- akadémia* [akadémia]
(Nyr. 89: 193; FA. 167; HNy. 47; FR.
135; NyKk. 75, 1184; FM1 57, ill. FM1.
90; FM2. 337)

- akar* [akar]
(Bev. 161)
- akarattja* [akarattya]
(SzA. 55)
- akaróddzik* [akaróddzik]
(HB2. 122)
- aki* [aki] névm
(NyKk. 132; NyKk2. 568, 1256)
- akikben* [akigben]
(HNy. 531)
- akképp* [akképp] ragos névm és hsz
(AkH. 111)
- akkor* [akkor] hsz
(AkH. 111; HB2. 116)
- akkord* [akkord]
(NyKk. 133)
- akkreditál* [akréditál]
(NyKk. 133)
- aknába* [aknába]
(SzA. 52)
- aközben* [aközben] hsz
(ÉrtSz.; HNy. 65; HB2. 123)
- aktfestő* [aktfestő v. aktfőstő]
(HB2. 121)
- aktív* [aktív] mn
(FR. 135)
- akut* [akut v. akút] mn
(ÉrtSz.; NyKk. 134)
- akvarell* [akvaréll v. akvarell]
(ill. ÉrtSz.)
- à la* [álá] (szerint)
(ÉrtSz. à 3.; ÉrtSz. *la*⁴; ÉKsz. à 2.;
NyKk. 904)
- alááll* [alááll]
(FA. 122)
- à la carte* [álákárt]
(ÉrtSz. à 3.; ÉrtSz. *la*⁴; ÉKsz. à
2.;
NyKk. 694)
- à la française* [álá fra~szöz]
(NyKk. 694)
- aláír* [aláír]
(FM2. 349)
- alakítatlan* [alakítatlan]
(NyKk2. 1125)
- alakíthatsz* [alakíthacc]
(HB2. 119)
- alakítson* [alakítccson]
(HB2. 119)
- alagzat* [alagzat]
(HNy. 67, 79; HB2. 250)
- alaposabb* [alaposabb]
(HB2. 123)
- À la recherche* [á lá röszers]
(ill. NyKk. 942)
- alárendeltség* [aláréndéltség v. aláréndél-
tség v. aláréndéltség]
(ÉrtSz.)
- alázatosb* [alázatoszb]
(ill. HNy. 477)
- Albert* [albért v. albert]
(NyKk. 161)
- áldd* [áldd v. (áld)]
(ill. AkH. 101; Hí. 14; NyKk. 450;
AkH2. 63)
- a legény* [a legény]
(NyKk2. 568)
- Alekszej Nyikolajevics Tolsztoj* [alekszej
nyikolajevics tolsztoj v. oroszosan: álik-
szej nyikalájevics talsztójj]
(ill. NyKk2. 1037)
- aléltá* [aléltá]
(HNy. 74, ill. 77)
- alexandrinus* [alékszandrinus v. alékszand-
rinus]
(ill. ÉKsz.)
- Alger** [álzsé] (Algír)
(ill. FR. 135)
- Algéria* [algéria] (országnev)
(NyKk. 161)
- Algérie** [álzséri] (Algéria)
(ill. FR. 135)
- Algír* [algír] (főváros)
(NyKk. 161)
- Alice* [alisz]
(NyKk2. 304)
- aligátor* [aligátor]
(ill. ÉrtSz. *alligátor*; ÉKsz. *alligátor*;
NyKk. 1187 *alligátor*)
- alighanem* [alikhhanem v. alikhhanöm] hsz
(HNy. 564)
- alj* [ajj] fn
(ÉrtSz.; Nyr. 92: 386, ill. NyKk. 311)
- alja*¹ [ajja v. alja] (*alj* fn toldalékos
alakja)
(ÉrtSz. *alj*; FM2. 352)
- alja*² [ajja v. alja] fn és mn
(ÉrtSz.; Nyr. 92: 386; Mmny. 36;
NyKk. 164, ill. 311)
- aljas* [ajjas v. aljas] mn és fn
(ÉrtSz.; FM2. 352, ill. FR. 117)
- aljasít* [ajjasít v. aljasít]
(ÉrtSz.)
- aljasodik* [ajjasodik v. aljasodik]
(ÉrtSz.)
- aljasság* [ajjaság v. aljasság]
(ÉrtSz.)
- aljasul* [ajjasul v. aljasul]
(ÉrtSz.)
- aljat* [ajjat v. aljat] (*alj* fn tárgyragos
alakja)
(ÉrtSz. *alj*)
- aljáz* [ajjaz v. aljaz]
(ÉrtSz.)
- aljázat* [ajjázat v. aljázat]
(ÉrtSz. *aljzat*)
- aljlevél* [ajlevél]
(ÉrtSz.)
- aljzat* [ajzat]
(ÉrtSz.)
- alkalmazunk* [alkalmazunjk]
(ill. HNy. 529)
- alkoss* [alkoss]
(AkH. 92; HE. 50)
- alkot* [alkot]
(FM2. 351)

- áll* [áll] ige
(ill. HE. 43)
- Allah* [1. allah 2. allax]
(ill. AkH. 89; RK. 42; FA. 129, 153;
FR. 126; HE. 48, 55; NyKk. 171, 738;
AkH2. 75, 83; FM2. 337)
- Allahhal* [allahhal]
(AkH. 110; HE. 55; AkH2. 42, 83)
- Allahról* [allahról]
(SzA. 41)
- állami* [állami] mn
(AkH. 40; NyKk. 1186)
- államok* [államok]
(ill. FA. 164)
- állat* [állat] fn
(NyKk. 1186, ill. AkH. 103)
- áldogál* [áldogál]
(AkH. 103; RK. 43, 53; HÍ. 17)
- allegro* [allégró v. olaszosan: *allegro*] hsz
és fn
(NyKk. 939, ill. ÉrtSz.; ÉKsz.)
- allegróban* [allegróban]
(HE. 101)
- allemande-ritmus* [álmand]
(NyKk. 1036)
- állhatatlan* [állhatatlan] mn
(HNy. 75)
- állhatatos* [állhatatos] mn
(HNy. 75)
- alliance-politika* [áliansz]
(NyKk. 1036)
- állíts* [állíccs]
(HE. 50)
- állj¹* [áj] (*áll* ige toldalékos alakja)
(AkH. 75; HE. 35; AkH2. 56)
- állj²* [áj v. áj] msz és fn
(ÉrtSz.)
- állnak* [álnak] (*áll* ige toldalékos alakja)
(AkH. 103)
- állók* [állók]
(ill. AkH. 103)
- állomás* [állomás]
(HNy. 78; HB2. 101; NyKk. 1186; FM1.
79, 100, ill. AkH. 103; FA. 164; HE.
43)
- állt* [ált] (*áll* ige toldalékos alakja)
(AkH. 103; HE. 43; AkH2. 65)
- áltában* [áltában]
(HNy. 75)
- áltak* [áltak]
(RK. 54)
- áltam* [áltam]
(Bev. 187; FM1. 78; FM2. 355)
- áltó* helyében [áltó] (HNy. 75)
- állunk* [állunk]
(ill. BG. 34)
- álvány* [álvány]
(ÉrtSz. XIX; HNy. 75)
- álványzat* [álványzat]
(HNy. 75)
- alma* [alna] fn
(AkH. 23)
- almádi* [almádi] mn
(Nyr. 92: 388–9; HE. 86; NyKk. 314–5;
FM2. 349)
- alma mater* [alma mátér v. alma máter]
(NyKk. 937)
- almanach* [1. almanah 2. almanax]
(ill. NyKk. 384, 739; AkH2. 75)
- almanachhal* [almanachhal]
(NyKk. 949)
- Almássy* [almási]
(ill. NyKk2. 1269)
- almásszürke* [almásszürke] mn és fn
(ill. ÉrtSz.)
- alól* [alól] nu
(NyKk. 1139)
- alóla* [alóla] szragos hsz
(HB2. 123; NyKk. 1187)
- Alpok* [alpok]
(AkH. 277; NyKk. 949)
- Alsóörs* [alsóörs]
(NyKk2. 456)
- általában* [általában] hsz
(HB2. 101)
- általános* [általános] mn és fn
(HB2. 101)
- alterego* [altèrègó] fn
(ÉrtSz.)
- aludjak* [aluggyak]
(NyKk. 195)
- aludniuk* [aludniuk]
(HNy. 539)
- aludtam* [aluttam]
(NyKk. 195)
- alul* [alul] hsz és nu
(RK. 31; NyKk2. 1139)
- Alvinczy* [alvinci]
(ill. NyKk2. 566)
- a madár* [a madár]
(NyKk2. 568)
- amatőr* [amatőr] fn és mn
(NyKk. 202, 1184)
- amellet* [amellet] hsz
(ÉrtSz.; HB2. 123; NyKk. 203)
- amej* [amej v. aměj] névm
(RK. 133; NyKk2. 568)
- amen* [ammèn v. ammen] msz és fn (ámen)
(ÉrtSz. ámen; NyKk. 204)
- ámen* [ámèn v. ammèn] msz és fn
(ÉrtSz.; NyKk. 204)
- amerikai* [amèrikai v. amèrikaji] mn és fn
(ill. HNy. 47; NyKk. 1184)
- ami* [ami] névm
(NyKk2. 568, 1256)
- amiatt* [amiatt] hsz
(HB2. 123; NyKk. 208)
- amice* [amicé] fn
(ÉrtSz.; ÉKsz.)
- amicéje* [amicéje] (*amice* fn toldalékos alakja)
(ÉrtSz. *amice*)
- amicét* [amicét] (*amice* fn tárgyragos alakja)
(ÉrtSz. *amice*)

- amilyen* [amijen] névm és hsz
(RK. 133)
- a-moll* [á-moll] (Zene)
(NyKk. 108, 331)
- amondó* [amondó v. ammondó] mn (nép)
(ÉrtSz.)
- amper* [ampër v. (ampër)] fn
(NyKk. 212, 694; NyKk2. 533, ill.
ÉrtSz.)
- Amundsenről* [amundzenről]
(HE. 100)
- analitikus* [analitikus] mn és fn
(FA. 167)
- anapaestus* [anapésztusz v. latinosan: ána-
pésztusz] (anapesztus)
(NyKk2. 683)
- anapaestusszal* [ánápésztusszal v. ánápész-
tusszal] (latin verstanban!)
(NyKk2. 684)
- anapesztus* [anapésztus]
(NyKk2. 683)
- anapesztussal* [anapésztussal]
(NyKk2. 683–4)
- anapesztusz** [anapésztusz] (anapesztus)
(NyKk2. 683)
- anarchia* [anarhia v. anarhi]a]
(ill. FR. 135)
- ancien régime* [anszien rëzsím]
(NyKk2. 589)
- anderseni* [anderzeni] mn
(NyKk. 950)
- Andes* [ándész]
(NyKk. 213)
- Andesek** [ándészék v. andesék v. andesek]
(NyKk. 213)
- Andok* [andok]
(NyKk. 213, 949)
- Andrássy* [andrásí]
(NyKk2. 567)
- André* [andré v. franciásan: a~dré]
(ill. NyKk. 936)
- Andriátyal* [andriátyal]
(AkH2. 216)
- anekdota* [anëkdota v. (anëgdóta)]
(ill. ÉrtSz.; NyKk. 213)
- anélkül* [anélkül] hsz
(HB2. 123; NyKk. 213)
- angol* [angol]
(FA. 127)
- angyal* [1. angyal 2. angyal]
(FA. 127, ill. 102–3)
- ankét* [1. ankét 2. anjekt]
(ill. SA. 31; NyKk. 215)
- annak* [annak] névm
(AkH. 111; RK. 48–9)
- Annales* [annálész v. annálesz] fn (rég)
(ÉrtSz.; ÉKsz.)
- anno* [annó] hsz (rég)
(ÉrtSz.; ÉKsz.)
- Anonymus* [anonímusz v. ánonímusz]
(NyKk. 216)
- Antoine* [antoán v. franciásan: a~tuán]
(ill. NyKk. 935)
- Antoinette* [antoánett v. franciásan: a~
toánett]
(ill. NyKk. 694)
- antracén* [antracén]
(AkH2. 203)
- anyaggyűjtés* [anyag-gyűjtés v. anyag-
gyűjtés]
(ill. ÉrtSz. XXI; ÉrtSz.; HÍ. 138)
- Anyegin* [anyegin v. oroszosan: anyégin]
(NyKk. 231)
- anyja* [anyja]
(AkH. 73; RK. 48, 50; Nyr. 89: 194;
FA. 130; Nyr. 92: 385; RNy. 134;
HNy. 69; FR. 114; Mmny. 36; HB2. 116,
250; NyKk. 310; AkH2. 54; FM2. 352,
ill. RK. 141; HNy. 479)
- anyját* [anyját]
(ill. HNy. 479)
- anyjuk* [annyuk]
(AkH. 73; AkH2. 54, ill. HB2. 37)
- a) osztály* [ā v. á osztáj]
(NyKk. 108)
- Apáczai* [apácai v. apácái]
(ill. NyKk2. 567)
- apáé* [apáé]
(Nyr. 92: 388; NyKk. 314; FM2.
349)
- apartman* [apartman]
(NyKk. 232)
- apátság* [apátság v. apáccság]
(ÉrtSz.)
- Apáczai* [apácai v. apácái]
(ill. NyKk2. 567)
- apja* [apja]
(FM2. 351)
- Apollo IV.* [apolló négy]
(NyKk. 960)
- Apollo-4* [apolló négy]
(NyKk. 960)
- Apollo-17* [apolló tizenhét]
(ill. NyKk2. 760)
- apparát* [apparát] fn
(NyKk. 233)
- apparátus* [apparátus]
(NyKk. 233)
- appartement** [ápártma~] (apartman)
(NyKk. 232, 667)
- Apponyi* [aponyi]
(NyK. 234; NyKk2. 567)
- apprehendál** [aprëhëndál]
(NyKk. 234)
- Április 4. Gépgyár* [április negyediké
gëbgyár] v. április negyediké gëbgyár]
(NyKk. 425)
- apriori* [áprióri v. áprióri] mn és
hsz
(ill. ÉrtSz.; ÉKsz.)
- apró* [apró] mn és fn
(FA. 138; Mmny. 34; NyKk. 1185)
- aprólékosságokból* [aprólékosságokból]
(HNy. 531)
- apropó* [apropó] hsz és fn
(NyKk. 235, 694)

- aqua* [ákvá]
(NyKk. 937)
- Aquincum* [ákvinkum]
(NyKk2. 550)
- arabeszkék* [arabészkék v. arabeszkék]
(AkH2. 211)
- Ara coeli* [árá céli v. árá céli]
(ill. NyKk. 938)
- áradjon* [áraggyon]
(FR. 122)
- aranyból* [aranyból v. (arany,ból)]
(ill. Nyr. 92: 384; NyKk. 308)
- Arany János* [arany jános]
(FM2. 353)
- arany jó* [arany jó]
(FR. 124)
- arannyal* [arannyal]
(AkH2. 83)
- árasz* [árazd]
(ill. HB2. 116)
- aratsz* [aracc]
(Mmny. 37)
- arattat* [arattat]
(AkH. 26)
- árboc* [árboc]
(NyKk. 236)
- arcbőr* [ardzbőr]
(FM1. 75)
- arcal* [arcal]
(AkH. 10; RK. 53; FA. 144; AkH2. 60;
FM1. 78, 100)
- arcsont* [arc-csont v. (arcs^osont)]
(ill. ÉrtSz.)
- archaikus* [1. arhaikus 2. arxaikus] mn
(ill. NyKk. 384)
- arcszín* [arc-szín]
(ÉrtSz.)
- arcszög* [arc-szög]
(ÉrtSz.)
- arctól* [arctól]
(NyKk. 364)
- árnyjáték* [árnyjáték]
(FR. 124, 127; HB2. 121)
- árnyal* [árnyval v. (árnyal)] (*árny* fn
toldalékos alakja)
(ill. HÍ. 17)
- Árpád* [árpád]
(AkH2. 161)
- arra* [arra] ragos névm és hsz
(AkH. 111; NyKk. 241, 1187, ill. NyKk.
75)
- arról jön* [arról jön]
(Nyr. 92: 386; NyKk. 311; FM2. 352)
- artézi* [artézi] mn
(NyKk. 242, 1185)
- Artúr* [artúr]
(AkH. 275; HE. 99; NyKk. 243; AkH2.
161)
- Arturo Toscanini* [árturo toszkaníni v.
arturó toszkáníni]
(ill. FA. 166; FR. 137; NyKk2. 1039)
- áru* [áru] fn
(NyKk. 1185)
- árú* [árú] mn
(B.G. 34; NyKk. 1185)
- áruzsora* [áruzsora]
(FA. 122)
- ásó* [ásó]
(FM1. 72)
- aspectus* [aszpéktusz]
(NyKk2. 684)
- aspektus* [aspéktus]
(NyKk. 244; NyKk2. 684)
- Associated Press* [eszósiétid prész]
(NyKk. 1026)
- Astoria* [asztória] (szálloda)
(NyKk. 104)
- asz* [ász v. ász] fn (Zene)
(ÉrtSz., ill. ÉKsz.)
- aszaltá* [aszaltá]
(NyKk. 853)
- aszérint* [aszérint] hsz
(ÉrtSz.; NyKk. 245; NyKk2. 568)
- aszfalt* [aszfalt]
(HE. 96)
- aszimmetria* [aszimmétria]
(NyKk. 246)
- aszimmetrikus* [aszimmétrikus] mn
(NyKk. 246)
- aszok* [ászok v. ásszok v. ásszok] (*asz* fn
toldalékos alakja)
(ÉrtSz. *asz*)
- aszpirin* [aszpirin]
(AkH2. 201)
- asszisztens* [assziszténs v. asszistens]
(NyKk. 246)
- asszú* [asszú v. asszu] mn és fn (rég, nép)
(aszú)
(ÉrtSz.)
- asztalka* [asztalka]
(Nyr. 92: 382; NyKk. 306)
- aszú* [aszú v. aszu] mn és fn
(ÉrtSz., ill. NyKk. 251)
- a-t¹* [át] (*a¹* fn tárgyragos alakja)
(ÉrtSz. *a¹*, ill. NyKk. 331)
- a-t²* [át] (*a²* fn tárgyragos alakja)
(ÉrtSz. *a²*)
- átaljában* [átajjában] hsz (táj)
(ÉrtSz.)
- átalta* [átalta]
(HNy. 74)
- ádbocsát* [ádbocsát]
(ÉrtSz. XIX)
- átcikázik* [átcikázik v. áccikázik]
(ill. FA. 132)
- átcipel* [átcipel v. áccipel]
(ill. AkH2. 53)
- átcsal* [átcsal v. áccsal]
(Nyr. 92: 386; RNy. 134; NyKk. 311)
- átcsap* [átcsap v. áccsap]
(ill. AkH. 72; HNy. 72; HE. 35; AkH2.
53; FM1. 76)

Lőrincze Lajos: *Bilingválizálás*. Szógyűjtemény Szentgál XVIII—XIX. századi nyelvéből. Veszprém, 1989. 78 oldal és 15 melléklet

1. Születésnap ajándék e kis kötet. Veszprém megyéé, a szentgáli származású Lőrincze Lajosnak. A megye azzal köszöntötte neves szülöttét, hogy kiadta Lőrinczének 1941-ben — földrajzi névi vizsgálatai melléktermékeként — gyűjtött régi szentgáli szavait.

A cím — stílszerűen — szentgáli, illetőleg dunántúli tájszó. „A *bilingválizálás* eredetileg a szüret után a tőkén maradt apró szőlőfürtök keresgélését, összeszedését jelentette” (5). A kötet XVIII—XIX. századi szentgáli iratokból összetállított szavakat tartalmaz.

Lőrincze 1949-től több folytatásban közölte már gyűjteményének egy részét a MNy.-ben A Veszprém megyei Szentgál XVIII—XIX. századi nyelvéből címmel. Pais a Néprajz című rovatban helyezte el az anyagot, de az első közléshez frott megjegyzésében megemlítette, tehették volna a Nyelvtörténeti adatok című rovatba is (MNy. 1949: 49). Lőrincze kis szótárának bevezetőjében azt írja: „Csak jó néhány év múlva . . . vettem észre, hogy ez a mellékesen összetállított . . . gyűjtemény már-már egy kis tájnyelvi szótárt tesz ki. A szótár fontosságát az is emeli, hogy egyetlen településre vonatkozó, régi, történeti anyagot is tartalmazó szótárunk — tudtommal — nem is nagyon van” (5). A kötet alcíme — a MNy.-beli közlés címének a módosításával — ezt a kettősséget (történeti-tájnyelvi) világosan kifejezi: Szógyűjtemény Szentgál XVIII—XIX. századi nyelvéből.

2. A kötetben mintegy 1340 címszó van. Az adatok zöme a XVIII. század végéről s a XIX. század elejéről való. A szócikkek végén jelölve van, hogy a közölt szavak megvannak-e a Magyar Nyelvtörténeti Szótárban és a Szinnyei-féle Magyar Tájjszótárban. Számításom szerint 85 egyikben sincs meg, 142 a NySz.-ban, 98 pedig a MTSz.-ban nem található. Azaz a kötetben összesen 325 olyan szó (tőszó, összetétel, származék, igekötő) található, amelyet nem közölnek említett, szótörténeti-szóföldrajzi szempontból oly fontos forrásaink. Valamennyi adat előfordulásának ideje is meg van adva. Az adatokat rövidebb-hosszabb mondatokban, mondatrészletekben, tehát szövegkörnyezettel közli gyűjtőjük-közlétezőjük. Több esetben egy-egy szónak több változatát is közli Lőrincze (l. például *srétet*, *sörét*: *serét* a.; *szapulló sajtár*, *szapu sajtár*: *szapulósajtár* a.; *előnkben*, *elejbém*: *elé* a.; *vonó kés*, *vonyo kés*: *vonókés* a.), bizonyosságát adva ezzel annak, hogy az élőnyelvet — mint mindig — akkor is, s az frott nyelvi produktumokban megfoghatóan is a változatok megléte jellemezte. Feltűnő a latin eredetű szavaknak a — mai nyelvhasználatunkhoz képest — nagy száma. Ez azonban a vizsgált iratok keletkezésének idején természetes volt (*communitás*, *contractus*, *instáns*, *insurgens*, *kandidáció*, *kontraktus*, *pretendál*, *processzus*). Ez a német jövevényszavakra is vonatkozik (*főrspon*t, *huncfut*, *jankedli*, *mándli*, *tuszli* stb.).

Az a tény, hogy egy településnek, egy falunak a nyelvjárásából jó kétszáz évvel ezelőtti adatok ilyen mennyiségben s szövegkörnyezetükkel együtt közöltetnek, a kötetet nyelvjárástörténeti szempontból egyértelműen fontossá avatja, egyszersmind pedig követendő példává teszi.

A közölt adatok nagy része alaki tájszó (például *furu*: *fúró* a., *selem*: *selyem* a., *sindöl*: *zsindely* a.), kisebb része a köznyelvvvel megegyező (*kerék*, *kezes*, *tud*), kevesebb a valódi tájszó (*csivatag*, *fűészás*, *finak*, *förtés*, *fuvát*, *füenten*, *szatyma*, *szütyő*), legkevesebb a jelentésbeli tájszó (*levon* 'lerombol', *fog* 'mond'). A korabeli szentgáli nyelvjárásról vallanak a közzétett szavak, ám a még hitelesebb képet a szövegkörnyezetként közölt mondatok mutatják, mert azok több szóból s szókapcsolatból állnak. Szentgál néhai jegyzőinek a följegyzésein át- és áttör a nyelvjárás, illetőleg — talán helyesebben — elsődleges nyelvüket, a szentgáli nyelvjárást át- meg átszövik a követendőnek tartott köznyelvi(es) formák és változatok. Tallóztatva a mondatokban azonnal láthatjuk, hogy a szentgáli nyelvjárás akkori jellemző jegyeit könnyű összeállítani. Megemlítem például a főnévi igenév *-nyi* és *-nya* változatát (*adnyi*: *-ni* a., *innya*: *bort inni* a.), az *á* utáni *o*-zást (*áltol*: *át* a., *tarisznyábo*: *-ban* a.), az *l*-ezést (*billegelő vas*: *bélyegelő vas* a., *tűzhez*: *tűzhely* a.), az *explozív gy*-zést (*borgyas*: *borjas* a.), az *s* megnyúlását bizonyos hangtani helyzetekben (*atyafiságossan*: *atyafiságos* a.) és a mássalhangzó-torlódások feloldását (*szengáli*: *szentgáli* a., *Szemihálynap*: *Szent Mihály nap* a.).

Több szó azonnal fölkelte a szavak története iránt érdeklődő olvasó figyelmét. Hogy csak néhányat említsek: a *füenten* 'fűkorában' (*füenten* a.) a *fű* raghalmozásos alakja, s azt jelentette eredetileg: 'zsenge korában' (l. EtSz. I: 616: *l. fű* a.). A *fű*nek az állattartó gazdálkodásban mindig is nagy jelentősége volt, nem csoda hát, hogy a *fű* szónak időegységét jelölő funkciója is kialakult. A szentgáli *negyedfi ökörtinó* valóban negyedik éves tinót jelentett (*negyedfi* a.), minthogy a *fű*-nek 'év' jelentése is volt korábban (EtSz. i. h. 619). Az állattartással függ össze a *billegelő vas* is (*bélyegelő vas* a.), amely jelentésmegadás nélkül szerepel. Vele azt az eszközt jelölték, amellyel az állatok testére (fülére, farára) sütötték a tulajdonjegyet. Feltűnő, mennyi szitkozódás is megörökített az egykorú iratokban (l. például *jutomadta*, *huncfut*, *kurafi*, *lélek*, *megmocskol*, *patyolatos*, *teremtés*, *teremtette* a.). A szitokszó *huncfut*-ot (a *huncut* alakváltozata) gyakran mondhatták, mert igét alkottak belőle: *huncfutol* (*huncfut* a.). A szóban forgó szentgáli adatok a XVII. századi adatokhoz képest változásokat mutatnak (vö. Sipos Pál: Szitkozódási formák a XVII. századi magyar nyelvben. Bölcsészdoktori disszertáció. Kézirat. Bp., 1983.; vö. még Bakos József: MNy. 1977: 119kk.). A XVIII. század végén Szentgálon a *nemtelen* még azt jelentette: 'nem nemes' (*nemtelen* a.). A *törötyeb* [= töröttyebb] alak (= töröttyebb: *törött* a.) a középfok régi, nyelvjárási-jebb változatával alakult, ma előforduló nyelvjárási alakjai régóta archaizmusok. Az *égettbor*-ra vö. ném. *Branntwein* 'konyak' (tkp. 'égett/égetett bor'). A *ruhabeli* alakulásmódjára l. a mai *lbbeli*-t és a régi *zsebbeli*-t 'kesztyű' (NyF. 26. sz. 34).

3. A kötet egyik tanulsága: ha más irányú adatgyűjtés melléktermékeként ennyi szótörténeti anyag gyűlt össze, akkor a célzott, módszeres szótörténeti gyűjtésektől, búvárlatokból még sokat remélhetünk. — A kis szótár a szókészletteni vizsgálatok mellett kitűnő alapja lehetne (reméljük, lesz is) egy mielőbb elvégzendő változásvizsgálatnak: azt kellene megállapítani, mit, hogyan s mennyire ismernek az itt közöltekből a mai szentgáliak.

A főntebb írottakból kitetszhet: a kötet elsősorban a szótörténészek, dialektológusok, etimológusok figyelmére tarthat igényt. De tanulságos lehet a múlt iránt érdeklődőknek általában is. Végül, de nem utolsósorban szól azon közösség tagjaihoz, akik elődeik életéből kapnak ízelítőt a nyelv, és pedig nyelvjárásuk közvetítésével (kiegészítve 15, a szentgáli múltat idéző fényképmelléklettel).

A kötetet Veszprémben, a Megyei Tanács támogatásával az Eötvös Károly Megyei Könyvtár jelentette meg. Követésre és dicséretre méltóan cselekedett.

Kiss Jenő

Beszélt nyelvi tanulmányok. Szerkesztette: Kontra Miklós. *Linguistica. Series A. Studia et Dissertationes* 1. Bp. 1988. Az MTA Nyelvtudományi Intézete. 180 oldal.

1. Sajátos tanulmánygyűjteménnyel kezdett új sorozatot a Nyelvtudományi Intézet. Nem új, kész eredményeket tár a nyilvánosság elé, hanem egy fontos fázisban mutatja be az intézeti tervmunkálatoknak egyik nemrég indult kutatási irányát: az élő beszéd nyelvi és fonetikai törvényszerűségeinek felderítését. Jellege szerint ez is a Műhelymunkák című, néhány évvel korábban megindított sorozatba illett volna bele, nagyarányú terjedelme és a munka társas, kollektív szervezettsége miatt azonban célszerű volt külön könyv alakjában közzétenni.

A nyelvhasználatnak azt a szinte mindennapos területét, melyet ez a kutatás célba vett, eddig nemigen vizsgálta módszeres alapossággal a nyelvtudomány. A több mint száz éve folyó nyelvjárási gyűjtések beszédanyaga egyrészt irányított beszélgetésekből, másrészt a néprajz vagy a költészet tárgykörébe tartozó emlékezőselejtekből, elbeszélésekből, mesékből, dalokból, mondókákból áll. A Kontra Miklós irányításával működő kutatógárda azonban nem a néprajzi vagy nyelvjárási sajtóságokat, hanem a budapesti egyszerűbb hivatalviselő emberek és közügyek iránt érdeklődők beszédbeli megnyilatkozásait vizsgálja — mégpedig sokrétű elemzéssel — egy körzeti tanácsstagi beszámolóval kapcsolatos lakógyűlési vita anyagában.

A könyv rövid bevezetőt, nyolc tanulmányt és egy jól használható tárgymutatót tartalmaz. Az egész kutatásra nézve alapvető fontosságú három: Kontra Miklós, Varga László és Wacha Imre egy-egy tanulmánya. A többi szerző inkább részletkérdéseket vesz nagytól alá, melyek azonban szintén jelentősek a kutatás jelenlegi állása és további folytatása szempontjából.

2. Kontra Miklós a bevezetőben megjelöli a munkacsoport kutatási tárgyának helyét napjaink nyelvészeti munkálatai közt, és összefoglalóan jellemzi azokat a problémákat, amelyekkel a csoport tagjainak meg kellett küzdeniük.

Kontra nem csak a kutatási tárgy megállapításában és a kötet egybeszerkesztésében, hanem mondanivalójának a megfogalmazásában is kiváló: világosan megírt szövege mindenütt jól követhető. Tanulmányában a szöveglejegyzési és elemzési kérdésekről szól. Kérdésfeltevései tiszták és gyakorlatiak, a kérdésekre adott válaszai itt-ott vitathatók. (Meg is mondja, hogy vizsgálódásait nem tekinti végleges megoldásnak.)

1. Kell-e jelölni az intonációt? A hangsúlyt és a hanglejtést az eddigi nyelvjárási és regionális köznyelvi szövegek közlésében nemigen jelölték. (Ezek a közlések tehát az élő beszéd teljes hangbeli alakjának megnyilatkozástani kutatására nem alkalmasak.) Az ebből következő természetszerű válasz: igen, kell jelölni. A szüneteket a nyelvjárási szövegek egy részében jelölték, de Hajdú Mihály csak azokat, amelyeknek mondatfonetikai szempontból funkciójuk van. (Ez az elv nem egyeztethető össze a szöveg fonetikus lejegyzésével, mert válogat.) A következőkben Kontra rövid mondatpéldákon mutatja be, milyen más értelmet ad egy mondatnak a szünet megléte vagy hiánya; példája mégsem eléggé meggyőző, mert nem okvetlenül a szünetnek van megkülönböztető szerepe, hanem az intonáció egészének, a beszéddallammal, pici lassítással együtt, pl. ebben: „Ezt már nem, | — mondta a tűzoltó.” Egy másik példája („Van itt ez a | építkezés”) vitathatatlanul bizonyítja, hogy a szünet bejelölésének fontos szerepe van a m e g n y i l a t k o z á s m i n t f o l y a m a t valóság-hű bemutatásában, hiszen a névelőnek ez az alakja szünet nélkül hibás köznyelvi mondatot adna (s csak nyelvjárásokban szabályosat). — A dallam jelölését nem helyettesítheti az interpunkció. A „Mondd meg, miért csináltad !” mondatnak a végére helyesírásunk szerint felkiáltójelet teszünk, pedig

csak akkor egyenes felszólítás, ha a dallamosúcs a mondatkezdő *igér* van; ha a kérdőszó indul magasabbról, akkor a kérdő jelleg kevésbé alárendelt szerepű, közelebb áll az egyenes kérdéshez. Az intonáció olyan funkcióbeli különbséget fejez ki, melyet a szabályosan írott forma nem tükröz. — A kérdezőnek más-más magatartását is kifejezheti az eltérő hanglejtés. Számos példa bemutatása azt igazolja, hogy az intonáció jelölésére szükség van; de az is igaz, hogy „az intonációjelölés nagy szakértelmet kívánó, nagyon időigényes feladat” (65).

2. Probléma a névelő hiányának a jelölése olyan helyen, ahol nyelvérzékünk névelőt kíván.

3. Mit lehet, mekkora s milyen korpuszon vizsgálni? A vizsgálható nyelvi jelenségek előfordulási gyakorisága bizonyos fokig megszabja a szövegminta célszerű terjedelmét. Egy magnetofonfelvételnél a technikai minősége pedig azt szabja meg, milyen kérdések vizsgálatára alkalmas. Egy kis táblázat mutatja be, hogyan segít a hangfelvétel annak értékelésében, melyik beszélő hányszor, hol ejtett *-ba/-be* illativusi ragot *-ban/ben* inessivusi helyett, és ebben az is kiderül, hogy némelyik előfordulás hangzásbeli bizonytalanság miatt értékelhetetlen. (És két olyan *sorba* alakot tekint Kontra inessivusnak, mely a valódi hangzása szerint, illativusként is helyesnek fogadható el.)

3. Varga László munkája azért kulcsfontosságú, mert ő közli a vizsgált szöveget teljességében, mégpedig olyan intonációjelöléssel, mely nem kottaszerű ábrákból áll, hanem a szövegfelépítés és a közlési funkció szempontjából releváns (azaz megkülönböztető módon fontos) intonációs jegyek feltüntetéséből.

E jelölésmód bővebb magyarázata megtalálható Varga két korábbi tanulmányában: 1981. A magyar intonáció — funkcionális szempontból. NyK. 83: 313—39; 1987. Prozodémák a magyar beszédben és jelölésük az intonációs átiratban. Műhelymunkák a nyelvészet és társtudományai köréből 3: 91—119. A sajátos jelek rövid magyarázatát tárgyalt kötetünk is megadja egy mellékelt betétlapon, de a magyarázat néhol szűkszavúan homályos, Varga korábbi tanulmányai nélkül nem érthető.¹

Ami Varga rendszerében világos és célszerű, azt a következőkben foglalhatjuk össze: a) Minden hanglejtési szakasznak csak egyetlen rövid jellel jelöli az intonációs jellemzőjét (prozodémáját): a szakasz első szótagja elött. b) Külön jele van a szünetnek és külön a „dallamhídhatar”-nak. c) Feltesz minden prozodémán belül egy tipikus, normális dallammenetet, és csak az attól eltérő (rendszerint szókezdő) szótagoknak ad külön jelet.

Ennek a jelölésnek az a tendenciája, hogy a hangzást pontosan tükröző fonetikus hanglejtésábrák helyett a rendszeresítést (fonemikusát) igyekszik megragadni, természetesen helyes. Megoldásai persze itt-ott vitathatók, már csak azért is, mert a szöveg szavainak hasonló elvekre épülő fonemikus lejegyzése annyira normaközpontúvá szűkül, hogy elhanyagolja a köznyelvben is élő jellegzetes alakváltozatokat. Pl. az elhangzott *mingyá* helyett *mindjárt* szerepel (5). A funkció nélküli, de egy vagy több fonémában

¹ Pedig sajátos kifejezéseit érdemes népszerűsíteni: *dallamhíd* = szerkezetileg összefüggő, a hangsúlyozás, hangmagasság-változás és szünetek által egységes beszédszakasznak mutatkozó, akár több hangsúlyszakaszból is álló, fontos mondanivalót tartalmazó egység; ill. — Varga későbbi értelmezése szerint — a. m. dallamszakasz; *karakterdallam* = egy ilyen dallamhídnak öt eltérő funkciójú formája közül az egyik; *függelék-dallam* = karakterdallamhoz esetleg csatlakozó, legfeljebb mellékhangsúlyú szavakat tartalmazó, mély szintű dallam; *lesodródás* = az a jelenség, hogy hosszabb mondatnak egymást követő (fő)hangsúlyos tömbjei fokozatosan kissé mélyebb dallamcsúcsra kezdődnek. Nem jó a *skáládallam* műszó, mert elnevezése félrevezető. (Varga maga is másképp nevezi ezt újabb írásaiban.)

eltérő alakváltozatok feltüntetése majdnem annyira fontos, mint az esetleg funkcióban is eltérő változatoké (-ba : -ban). Ha ez elmarad, kételkedni kezdünk a lejegyzés hitelességében. (Ebből a szempontból megbízhatóbb G. Varga Györgyinek egyébként is fonetikus lejegyzésű szövegeket bemutató könyve: Szövegmutatványok Hatvan regionális köznyelvből 1980.). A szöveg- és mondattani pontosságra törekedve nem volna szabad ennyire elhanyagolni a szavak fonetikáját. Itt-ott pedig előfordul szavaknak kiejtés szerinti, a szabályostól eltérő írása: „ezalatt az időszak alatt” (6), *bölcsöde* (11).

Maga a szöveg a gazdagréti kábeltelevízió műsorából vett részletekből áll: tanács-tagi beszámolóból és annak vitájából. Összesen hat személy szólal meg ebben az anyagban (név helyett A—F betűkkel jelölve), és van néhány részlet, ahol mások, többen is beleszólnak. Kapcsos zárójelben egymás alatt vannak olyan beszédrészletek, melyek egyszerre hangzanak; ha valami érthetetlen, azt hullámvonal jelöli. A beszédszünet helyén eleinte csak paragrafusjel áll, a későbbiekben fölötte egy szám jelöli a szünet tartamát ezredmásodpercekben (bár a felvétel zajossága miatt nem mindig sikerült megmérni). Ahol pedig a szünet 0 értékű, ott nyilván tempólassítás vagy más apró prozódiai tényező pótolja a szünet szerepét. (Ezt részletesebben elemzi Kassai Ilona tanulmánya.)

Varga intonációjelölését és szöveglejegyzését a többi szerző is alapvetőnek fogadja el, de bizonyos részleteket másképp értenek vagy értelmeznek. A legtudatosabban Wacha Imre javasol bizonyos korrekciókat.

4. Wacha tanulmánya valamennyinél terjedelmesebb, de talán a legalaposabb is, és sok tekintetben gondolkodásra készítet. Sajnos, a címe is hosszadalmas: „Élő nyelvi (spontán) szövegek megnyilatkozásainak (szintaktikai) vizsgálati szempontjaihoz”. Fölvetett problémái azonban annyira alapvető fontosságúak, hogy megkínánják a bővebb kifejtést, és ugyanakkor helyigényes az a részletes szövegelemzés, melynek során a saját hallása és értelmezése szerint bemutatott szöveget a Varga Lászlóé mellé állítja, több helyen eltérve tőle, éppoly hitelesnek mutakozó változatként. Helyesbítésnek csak néhány olyan helyet tekinthetünk, amelynek meghallgatása és akusztikai megértése Wachának jobban sikerült.

Először olyan nehézségekre mutat rá, melyek a közvetlen kommunikációs eszköz-ként élő beszéd és az (ehhez képest másodlagos) írott szöveg sajátos eltéréseiből adódnak. A szöveget a mondatzáró írásjelek mondategészekre tagolják. Az élőbeszédben a mondat-egésznek a m e g n y i l a t k o z á s felel meg (Wacha szavával olykor: megnyilatkozás-egész), de ezek határa nem olyan egyértelmű, mint a mondategészeké. Részben mondat-szerkezeti, részben intonációs jegyek jelzik a megnyilatkozás végét, de többnyire a kettőnek együttes megléte szükséges az egyértelmű lezáráshoz. Wacha egyúttal részben igazolva látja korábbi feltevését, hogy a publikus (= nyilvánosság előtti) közvetlen beszéd megnyilatkozásai többnyire szukcesszív — folyamatosan mellérendelő — jelle-gűek s csak egyszerű (nem többszörös, feszített) alárendelést, egymás után „görgetett” mellékmondatokat tartalmaznak, és csupán néha közbeékelések. Az összetett monda-tokban történő megnyilatkozásban a mellékmondat ritkán előzi meg főmondatát; Wacha úgy látja, hogy csak feltételes és időhatározói mellékmondatok kerülnek a megnyilatko-zás(egész) élére.

A vizsgált anyag beszélői tehát igazolták Wacha korábbi sejtését, és többé-kevésbé azt a feltevést is, hogy a beszélt nyelv mondat- és szövegszerkesztése erősen eltér az írott nyelvtől. A vizsgált hangfelvétel *A*, *B* és *C* beszélőjének a megszólalása kissé hosszadalmas, funkcionárius beszéd; a *D* megnyilatkozó egy célratörően, világosan beszélő munkásember. *B* többször közbeszól, *D* mindannyiszor reagál, ez a rész tehát „publikus párbeszéd”-nek tekinthető. *E*, *F* és *T* (= többen) csak röviden szólnak közbe. *A*, *B*, *C* beszédének a Wacha-féle lejegyzése nem vág egybe Varga Lászlóéval: másutt

vannak a „megnyilatkozáshatárok”. (Megjegyzem, nem szerencsés ilyen hosszadalmas szakszóval terhelni az élőbeszéd terminológiáját. Helyes, hogy az elvontabb *m o n d a t*-től — mely frott szövegbeli egységet is jelöl — megkülönböztetjük az egyszeri *m e g n y i l a t k o z á s*-okat, mégis kísért e szónak a köznyelvi értelme, mely szerint egy egész felszólalás egyetlen megnyilatkozás. De ha több megnyilatkozásnak tekintjük, akkor is: ahol vitás a határ, ott az összefüggő mondatok egyetlen megnyilatkozáshoz tartoznak. Nyugodtan beszélhetünk tehát a beszédbeli közlésben is *m o n d a t o k r ó l* — ’mondategész’ jelentésben is — és *m o n d a t h a t á r o k r ó l*. A mondat persze itt a. m. ’aktuális mondat’.) Wacha több megnyilatkozást tüntet fel az elhangzott felszólalásokban (s jelölése szerint több a mondategész), ezzel a szöveg egy része értelme-sébbé válik (106). A határokat négy-öt tényező figyelembevételével állapította meg, és ezek a kritériumok részben akusztikus, intonációs mozzanatok (pl. lassítás), részben grammatikaiak (szerkezeti lezártság vagy nyitottság). Ahol e tényezők közül legalább kettő megvolt, ott határt jelölt, a folytatást új megnyilatkozásnak tekintette. (A kombinációk főbb típusait táblázatban is bemutatja.) Ennek eredménye az, hogy pl. az *A* beszélő által elmondott szöveg Varga szerint 16, Wacha szerint 24 megnyilatkozás.

A hét beszélő megnyilatkozásairól adatlapok készültek, melyekben a megnyilatkozások mondategészei sorszámot kaptak és 22 szempontú (részben számadatos) jellemzést, pl.: hány szóból áll a megnyilatkozás; hány kötőszó található benne; van-e benne megnyilatkozáskezdetet jelző dallamforma; hány szintagmát tör szét egy szünet; hány egységet mos össze a szünet hiánya; mennyi az alárendelt viszonyban levő mondategységek száma. A szerkezeti mutatókat egybeveti a Deme László által vizsgált közlőprózai szövegek hasonló mutatóival. A különféle megfeleléseket számarányok és átlagszámok táblázataival szemlélteti.

A szünetekkel határolt szakaszoknak, azaz szünetszakaszoknak — melyeket körülményes idegenszerűséggel fonemikus frázisoknak nevez — sokféle viszonyulását elemzi: hány helyen esnek egybe mondategységekkel stb. (Sokszor nem esnek egybe.) Kötőszó előtt gyakrabban van szünet, mint utána (s ez egybevág korábbi megfigyelésekkel; l. Szende Tamás, *MFonFüz.* 1979. 13), de a kötőszók körül többször nincs szünet, mint van, ellenben többnyire szünet választja el a megnyilatkozás mondategységeit, ha nincs köztük kötőszó (115). A táblázatokból jól láthatók az egyéni eltérések a szünet használatában.

Legérdekesebbnek ígérkezik a bonyolult mondatszerkezetű megnyilatkozások belső viszonyainak, ágrajzainak a kivetítése és tanulmányozása. Ez az elemzés táblázatokból és ágrajzszzerű ábrákkal kísért kifejtésből áll. Kár, hogy a táblázatokat Wacha nem értelmezi, mert szerinte „önmagukért beszélnek”. Nos, éppen nem beszélnek, sőt — a célszerűtlen tördelés miatt, az utolsót kivéve — szinte áttekinthetetlenek. (Összetartozó, egységes táblázatok egymással szembefordítva találhatóak.) Annál beszédesebbek az ágrajzok, a részletes magyarázatokkal együtt. Ezek elsősorban azt világítják meg, mennyire szerteágazó szerkezetű az élőbeszéd megnyilatkozásainak mondattani felépítése, akár a legbonyolultabb, de jól szerkesztett frott (újsághírből vett) sokszorososan összetett mondathoz képest. De egyúttal azt is megmagyarázzák, miért nehéz megérteni az írásban fogalmazott bonyolult mondatot hallás után, és miért könnyebb követni az élő megnyilatkozások tekervényesen szőtt mondatait. Nem a tagmondatok száma, hanem az egy tagmondatba zsúfolt hosszú jelzős szerkezetek teszik nehezzé a megértést. — Helyesen okolja meg Wacha, miért tekinti a módosító értékű főmondatokat (*azt hiszem*) tagmondatoknak; másutt viszont kétséges, hogy érdemes-e annyi részegységet számon tartani, mint 6. Az egyik ágrajzból az derül ki, hogy aszerint tekinthetjük a kérdéses megnyilatkozást több vagy kevesebb másodrendű egységre tagolódnak, hogy a *mert* kötőszót alá- vagy mellérendelőnek vesszük-e.

A sok bőséges elemzésben persze található még itt-ott vitathatók is. Terminológiája is körülményes néhol („megnyilatkozáségség”) vagy megtévesztő („alárendelt mellékmondat” az egyszerű *mellékmondat* helyett, hiszen mellékmondat = alárendelt tagmondat; az alárendelt mellékmondat inkább másodrendű — tehát mellékmondatnak alárendelt — mellékmondatot jelent.)

Figyelemre méltó megjegyzései közül talán azok a legfontosabbak, amelyeket a tagmondatok egymáshoz való viszonyának jelöléséről tett (148): hogy a mondatok (és főleg a tagmondatok) közti viszonyt nem mindig a kötőszavak és a névmások jelzik; hogy a kötőszó (ellentétben a felolvasás szokásos gyakorlatával) gyakran az előző mondategység végéhez csapódik, mintegy jelezve a következő egység szerkezeti kapcsolódását; szünet akkor van kötőszó előtt, ha „nagyobb nyelvi-logikai tömböt zár le”.

Jól használható művé teszi Wacha munkáját két záradék: a) pontos jegyzéket ad átíratának Varga Lászlótól való eltéréseiről; b) jegyzeteiben megmagyarázza műszóhasználatát, az elemzéseiben használt rövidítéseket és ábrajeleket. Az eltérések jegyzékéből az derül ki, hogy Wacha az élőbeszéd megfigyelésének és tanításának hosszú, évtizedes gyakorlatából indul ki, Varga pedig inkább elméleti, fonológiai indítékú tételekből. Wacha tudja, hogy pontnál nem kell mindig leereszteni a hangot, és ez a Péchy Blanka szerinti „kis pont” is elválaszthat mondategységeket. Másutt hallásbeli eltérések vannak: egyikük szünetet hall ott, ahol a másíkul nem.

Wacha Imre tanulmánya egyik fő értéke ennek a kiadványnak: igen tanulságos mondattani munka, mely nyelvtani ismereteinket az élőbeszédre alkalmazza és az élőbeszéd eszközeinek a számbavételével egészíti ki.

5. E két tanulmány mint két pillér köré helyezte el a szerkesztő a többi részlet-tanulmányt.

a) Kassai Ilona külön elemzi a szünet kérdéskörét a lejegyzésben. Szükség volt egy ilyen vizsgálatra, mert a szünetnek még nincs megnyugtatóan tisztázott meghatározása. Varga László a gazdagréti hanganyag intonációs átíratában a szünetet csak egyféle jellel jelölte, Kassai ellenben a szünetnek három fokozatát és a szünet nélküli junktúrát különböztette meg (Szende Tamás nyomán: MFonFüz. 4. 1979. 7—31).

Annak a megvizsgálására, hogy egy-egy lejegyző hogyan veszi észre a szüneteket, Kassai Ilona egy kétperces, a gazdagréti anyagnál finomabb felvételi minőségű anyagon végzett kísérletet. 9 nyelvész és 9 nem nyelvész hallgató azt a feladatot kapta, hogy a közéleti helyesírással leírt szövegbe jegyezzék be a hallott szüneteket. Összehasonlítási alapul Varga László intonációs átírata szolgált, mely természetesen gondos mérlegeléssel készült. Ez 50 szünetet tartalmazott. A 18 hallgató közül egyik sem vette észre mindgyíket, ellenben együttvéve 39 olyan szünetet jelöltek, mely az alapátíratban nem szerepelt: 5-öt a nyelvészek, 22-t a nem nyelvészek, 12-t pedig mindkét csoportbeliek. Az alapszünetek észlelésének aránya is a nyelvészek számára volt kedvező: átlagosan 44-et észleltek, a laikusok csak 25-öt. A nyelvészek tehát tudatosabban figyelnek a szünet meglétére, mert jobban tudják mibenlétét: akusztikus jeleknek kisebb-nagyobb ideig tartó hiányát. A hallgatók által szünetnek minősített helyeken sokszor más jelenségek keltik a szünet benyomását (26): hasonulásképpen alkalmazkodás elmaradása, szókezdő vagy szóvégi beszédhang megnyújtása, gégezárhang a szókezdő magánhangzó előtt, erős hangsúly, a hangmagasság hirtelen változása, a tempó lefékezése, feszes artikuláció. A nem nyelvészek jórészt ezeket sem észlelik szünetként, ellenben szünetet jeleznek ott, ahol szemantikai vagy grammatikai kritériumok alapján szünet várható („virtuális szünet”), ugyanők nem vesznek tudomást a nem várt helyen bekövetkező szünetekről. Megállapítható, hogy minél hosszabb tartamú a szünet, annál biztosabb az észlelése; a rövid szüneté csak akkor,

ha egyéb határjelző jelenséggel jár együtt. Egy nyelvész hallgató pedig minden szekvenciatorést szünetként jelölt (s ezért kétszer annyit, mint a valóságos alapszünetek száma).

Egy kiegészítő kísérlet azt látszik igazolni, hogy a szünetek lejegyzése ismétlés, gyakorlás után laikusoknál is javul. A szerző további vizsgálatai pedig azt mutatják, hogy a rövid, közepes és hosszú kategóriába való besorolásban sem az időtartam a legfőbb tényező, hanem valamelyik kísérőjelenség.

A szünet jelölésére nézve Kassai Ilona azt a gyakorlati következtetést vonja le, hogy laikusra lehetőleg ne bizzuk a szövegjegyzést. Javasolja továbbá, hogy a valódi (néma) szünet kapjon külön jelet, jelölni kell a hangzónyújtást is, a hangszalagzárát pedig azokban az esetekben, amikor jelentéseket különböztet meg (*a zúr — az úr*), fokozatokat azonban ne jelöljünk, mert ez külön feldolgozást igényel.

Sajnálatos, hogy a kutatónő fogalmazása, stílusa érthetőségben alatta áll szerzőtársainak: túlzott tömörsége egyrészt a tudományos zsargon benyomását kelti, másrészt néhol oly nehezen követhető, hogy legfeljebb csak egy szűk szakterületnek: a fonológiának és fonetikának a szakembere számára világos. Cikkének könnyebben érthető (itt bővebben ismertetett) részei így is tanulságosak a további beszédkutatáshoz, főleg azért, mert vizsgált szövegét — mely független a kötetben vizsgált gazdagréti anyagtól — Varga László átiratában is, a kísérletek és mérések szünetadataival ellátva is teljes terjedelmében közlésezi és külön három oldalon felsorolja a szöveg összes helyeit, ahol szünetekről lehet szó hallás, mérés vagy valószínűsítés alapján. A gazdagréti anyag egy részére vonatkozó megállapításai az említett fogalmazási nehézségek és a jelmagyarázat hiányos volta miatt nem értékelhetők.

b) Kassai Ilonához kapcsolódik Váradi Tamás tanulmánya a beszédszünet szubjektív és objektív regisztrálásának összetetéséről. A szünetnek mennyiségi érvek alapján való definiálása szerinte megkönnyíti ugyan a szünetek vizsgálatát, de kérdésessé válik akkor, ha utánanézzünk, hogy csak a tényleges szünetek funkcionálnak-e szünetként a beszédben. Váradi áttekinti az észlelt és mért szünetek korábbi vizsgálatait, kiindulva Fónagy tanulmányából (NyK. 1967.), melyben a szünetérzetet keltő jelenségek közt a Kassai Ilona által is felsorolt tényezőkhöz hasonlók szerepelnek. Fónagy azt találta, hogy több a szándékolt szünet, mint amennyi a felvételben hangnyomásgörbe által kimutatható. Munkahipotézisként Váradi abból a percepcióra alapozott értelmezésből indul ki, hogy a szünet tipikusan hangkimaradásban, de olykor a beszédfolyamat megszakadásának érzetét keltő egyéb prozódiai jelenségekben nyilvánul meg. Abból, hogy egy szünet nem mérhető, nem következtethetünk a szünet hiányára, ha észlelése egyértelmű. (Ez tehát szerinte nem „vélt” szünet, hanem „jelfolytonos” szünet.) De ha olyan szünetet mérünk, amelynek nincs artikulációs oka, akkor azt nem észlelése esetén is szünetnek tekinthetjük. Fontos feltevése Váradinak az, hogy a szünetek funkciója szerint más és más a percepció küszöb.

Váradi Varga Lászlónak szubjektív szünetjegyzését vetette egybe a hanganyag műszeres mérési eredményével. (A részletek ismertetésétől jobb lesz eltekinteni, mert kifejtésük az átlagos olvasó számára úgysem érthető.) Ennek során felhívja a figyelmet az összevont átlagolás veszélyeire és az egyéni beszéd-sajátosságok fontosságára. *C* beszélő sokkal rövidebb szüneteket tartott, mint *D*, akinek a szünetei átlagosan hosszabbak voltak. (A gyorsírási gyakorlatban százötven év óta hagyományos sebességi fokszámok — szótag/perc — szerint *C* beszédtempója 372° , *D*-é 252° .)

Néhány fontos konklúziója: 1. Nem várható, hogy képzett lejegyző figyelmen kívül hagyjon 100 ms-nál hosszabb szünetet; célszerűbb tehát a szüneteket percepciósi alapon meghatározni. 2. Tovább vizsgálandó, hogy az egyes lejegyzők közt milyen mérvű

eltérés várható a szünetek észlelésében; eltérések esetén csak azokat a helyeket kellene szünetként rögzíteni, amelyekre nézve kellő számú lejegyző egyetértett. 3. Az ily módon megállapított szüneteket mindenképpen regisztrálni kell. 4. A szünetfokokozatok megállapításához ki kellene deríteni, hogy abszolút időtartam szerint meghatározhatók-e, vagy csak a beszédtempó függvényében. 5. A nem grammatikai értékű szünetekre érdemes külön figyelni.

c) Inkább Wacha Imre tanulmányával mutat kapcsolatot Fábrić Károlyé: A beszélt nyelvi szövegalkotás kérdéséhez. Abból indul ki, hogy a beszélt nyelv leírása hagyományosan a különféle nyelvtanokban rögzített irodalmi nyelv alapján történik. Pedig ha a gondolkodási mechanizmussal való összefüggését tekintjük, a beszélt nyelvi produktumnak kell elsőbbséget adnunk. A szöveg attól válik koherenssé (összefüggővé), hogy a benne foglalt egységek bonyolult kölcsönhatásba lépnek, viszonyokba szerveződnek. De a beszélt nyelvi szöveg strukturáltsága lényegesen eltér egy olvasásra szánt szövegtől. A lazább megszerkesztettségre nem is a kötetben vizsgált kábeltelevíziós beszédanyag lenne a legjellemzőbb, hanem családi, baráti beszélgetések.

Az *A* beszélő (tanácsstag) felszólalása az érvelő beszédhez hasonló. Fábrić Károly felvázolja egy érvelés 5 mondatának evidenciaviszonyát: kiindul egy tételmondatból, a többi mondat mind ehhez kapcsolódik. Ehhez hasonlóan tagolja a tanácsstag beszámolóját, 26 pozícióra. (Ez voltaképpen 24 tétel; a két utolsó mondat ti. nem tétel, hanem jókívánság és köszönetmondás, tehát performatív mondat: nem állítást, hanem cselekvést tartalmaz.) A gondolati, tartalmi összefüggéseket vizsgálva megállapítja, hogy az 5. pozíció a tételmondat, a többi ehhez való előkészítés, ill. ebből folyó további következtetés. A gondolati összefüggések feltárása során Fábrić rámutat arra, hogy a logikai műveletekre jellemző kulcsszavak megkeresése nem ad elég támpontot, mert a beszélt nyelvi szöveg logikai ugrásokat tartalmaz: a beszélő a gondolatsor kifejtésében a közvetlen következtetésnél sokszor előbbre jár, máskor pedig redundáns, azaz a gondolatot többféle formában is megfogalmazza.

A szerző, akinek a szövegvizsgálati módszere Békési Imrééhez áll legközelebb, figyelmeztet, hogy a dolgozatában megfogalmazott jellegzetességek inkább csak feltevések, mint bizonyított sajátságok. De hasznosnak tartja az ilyen — nem teljesen kötetlen — beszéd vizsgálatát, mert ez az egyik olyan terület, amely „legközelebb áll a nyelvhasználatot meghatározó gondolkodási tevékenység leírásához”.

A jól követhető, bár itt-ott divatosan modoros stílusselemeket mutató cikk jegyzeteinek egyikében Fábrić felhívja a figyelmet, hogy „még a tudományos üléseken elhangzó (nem felolvasott) előadások szövege is bő tárháza a beszélt nyelvre jellemző mondat- és szövegszerkesztési jellegzetességeknek”.

d) Szalamin Edit az ún. témaismétlő névmások kérdéséhez szolgáltat beszélt nyelvi anyagot, de nem elsősorban a gazdagréti felvételtől. Helyesen emeli ki az aktuális mondattagolódás jelentőségét az elméleti szakirodalomban, É. Kiss Katalinnak ezzel kapcsolatos modelljét, a mondatok egyik típusának élén álló topik (ill. a más rendszerezés szerint ezzel sokszor egybevágó t é m a) és az ezt követő c o m m e n t (kommentár) szerepét. Rámutat, hogy „a grammatikai formára támaszkodó alany-állítmány alapszerkezetű... elemzés a prozódiai jegyek és bizonyos mértékig a szórend figyelembe vétele nélkül is lehetséges”, de a beszélő kommunikatív szándékának kifejezését nem tudjuk a szórend és a szupraszegmentális eszközök (azaz a tág értelemben vett intonáció) nélkül leírni. — A mondatkezdő névszói témát (azaz a topikot) az élőbeszédben gyakran hasonló alanyi vagy bővítményi alakú mutató névmás követi (pl.: *az első szó AZ mindig könnyebb, mint utána a kérdésekre válaszolni*), mely redundáns ugyan (s írásbeli szövegek-

ben tudatosan kerüljük), de a téma lezárásának, a comment kezdetének jelölésére és gyakran kisebb-nagyobb szembeállításra nagyon alkalmas. A szerzővel együtt sajnálhatjuk, hogy Károly Sándornak erre vonatkozó gondolatai (Az értelmező és az értelmezői mondat a magyarban. 1958. 32, 68) akadémiai nyelvtanunkban nem találtak visszhangra. A jelenség a Szabolcsi Anna (NyK. 1980.) nyomán bevezetett nyomtatótopik típusába tartozik, amely a beszélő „fenntartását”, a beszédpartner feltételezett elvárásának bizonyos fokú elutasítását fejezi ki. (E sorok írója t e m a k i e m e l é s n e k nevezve már korábban foglalkozott vele: Az aktuális mondattagolás egyik alapformája a magyarban. NyK. 66 [1964.]: 350—4; később az intonációval kapcsolatban is: Petőfi verseinek mondattani és formai felépítése. 1986. 54, 62—3, 165—6.) Fontos az a megállapítás is, hogy a nyomtatótopiknak fokozatai vannak.

A gazdagréti anyagnak hét idevágó szerkezetét és sok más idetartozó előfordulást elemezve Szalamin Edit többféle típust különböztet meg. A névszói állítmányú mondatokon belül sajátos alcsoportot alkotnak a lexikailag azonos alanyt és állítmányt tartalmazók: *A kocsmá AZ itt is kocsmá; Egyszer egy AZ egy*. Másik alcsoportba tartoznak a névmási jelzőt ismétlők: *AZ A MUNKÁS, aki úgy félig mákosan bemegy a munkahelyére, AZ nem fog . . . Közelre mutató névmással is: EZ az Erzsébet-díj, EZ nem hivatalos állami elismerés*. Fordított sorrendű esetek is vannak, amikor tartalmas szó utal vissza a névmásra: *AZ szeret engem, A SÓGOR*. Főnévi igenévi topikot az névmás foglal össze, ha tárgy: *Ígéretet, AZT tudnak*. De gyakran ez, ha alany: *Munkásnak lenni, EZ a nyomort jelentette*. (Ha azonban főhangsúlyos, azaz fókusz a főnévi igenév, mindig közelre mutató névmás utal vissza rá: *Úrrá lenni, EZ volt ennek a kornak a vezéreszméje*. Az ilyen hangsúlyú névmást szünet előzi meg.) — Ide sorolja a szerző az *asztán* határozószó nyomósító (partikula) szerepét is: *ÉN AZTÁN nem akarok beteg lenni*, majd a főnévi igenév alakú igei és a részeshatározó alakú névszói topikot: *Ráérni ráérek; Jónak jó*. E tanulmánynak legfőbb érdeme az, hogy egységes szempont alapján összefoglaló olyan mondattani sajátosságokat, melyekről korábban inkább csak elszórtan esett szó.

e) A képközvetítésnek és képrögzítésnek köszönhető, hogy a beszélésnek nem csupán a hallható, hanem a látható eszközeit is vizsgálni tudjuk. Erre nézve tett úttörő kísérletről számol be Boross Ottilia és Pléh Csaba: A nem verbális közlések a gazdagréti felvételekben. A kísérő kézmozdulatokban is próbálták megkülönböztetni az általános, tipikus funkciót (a l a n g u e szintűt) az alkalmi (p a r o l e jellegűtől). De a felvétel három epizódjának egészében is jellemezték a háromféle kommunikációs helyzetet mint TANÁCSSTAG, STÚDIÓ és BETOLAKODÓ epizódot, az első kettőt mint megtervezettet, az utóbbit mint spontán rögtönzést. Ezt a három eltérő beszédhelyzetet kifejezte az ö l t ö z k ö d é s b e n, a t é r k i h a s z n á l á s b a n és a t e k i n t e t i r á n y u l á s á b a n, valamint a t e s t m o z g á s o k b a n mutatkozó különbség is. Részletesebben elemzik a szerzők az egyes k é z m o z d u l a t o k a t, melyek a megnyilatkozások egy-egy részletét, fázisát kísérték, akár egy-egy szó hangsúlyának kiemelésére, akár különféle beszédaktusokat kifejező gesztusokként.

6. A kiadvány — egyes részleteinek kevésbé kidolgozott volta ellenére is — igen hasznos azok számára, akik világosan látni akarják, hogyan is beszélünk, és ezt nem frott, többé-kevésbé jól fésült szövegek alapján, hanem apró esetlenségeivel együtt akarják tanulmányozni.

Elekfi László

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat igazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte
Felelős vezető: Zöld Ferenc igazgató
Budapest, 1991. — Nyomdai táskaszám: 19 462
Felelős szerkesztő: Lőrincze Lajos
Műszaki szerkesztő: Sándor István
Megjelent: 11,2 (A/5) ív terjedelemben
HU ISSN 0025—0236

A nyelvtudomány műhelyéből

<i>Szikszai Lajosné</i> : A magyar ikerszavak keletkezése és rendszere	225
<i>Fekete László</i> : Tudományos példatár a kiejtési szótárhoz	236

Szemle

<i>Lőrincze Lajos</i> : Bilingválizáció (Ismereti: <i>Kiss Jenő</i>)	247
<i>Kontra Miklós</i> szerk.: Beszélt nyelvi tanulmányok (Ismereti: <i>Elekfi László</i>) ...	249

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Lapellátási Irodánál (HELIIR) 1900 Budapest XIII., Lehel út 10/A., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a Postabank Rt. 219-98636 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 1-185-881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 1-382-440) könyvesboltjaiban. Előfizetési díj egy évre: 140 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTURA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest, Pf. 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők a Magyar Nyelvtudomány társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.). Példányonként kaphatók a Hírlapelőfizetés és Lapellátási Irodánál (Bp. XIII., Lehel út 10/A.) és az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 1-185-881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 1-382-440) könyvesboltjaiban.

Ára: 54 Ft
Évi előfizetés: 108 Ft

Nyelvészeti kiadványok

- Nyelvművelő kézikönyv. Szerkesztette: *Grétsy László és Kovalovszky Miklós*. I. kötet 1980., Akadémiai Kiadó 1294 oldal, 245,— Ft. II. kötet 1985. Akadémiai Kiadó 1291 oldal, 269,— Ft
- Magyar értelmező kéziszótár. Szerkesztette: *Juhász József—Szőke István—O. Nagy Gábor—Kovalovszky Miklós*. 2. kiadás, 1983. Akadémiai Kiadó. I—II. kötet, 430,— Ft
- O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva*: Magyar szinonimaszótár. 1978. Akadémiai Kiadó 593 oldal, 147,— Ft
- Régi magyar glosszárium (Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára). Szerkesztette: *Berrár Jolán és Károly Sándor*. 1984. Akadémiai Kiadó 805 oldal, 228,— Ft
- Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára. Negyedik, bővített és javított kiadás. I—II. kötet. Akadémiai Kiadó 1988. 821 + 822 oldal, 536,— Ft
- Benkő Loránd*: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegemlékei. 1980. Akadémiai Kiadó, 392 oldal, 115,— Ft
- Bakos Ferenc*: A magyar szókészlet román elemeinek története. 1982. Akadémiai Kiadó, 559 oldal, 141,— Ft
- Új magyar tájszótár. Főszerkesztő: *B. Lőrinczy Éva*, szerkesztő: *Hosszú Ferenc*. I. kötet, 1979. Akadémiai Kiadó 1053 oldal, 207,— Ft. II. kötet, 1988. Akadémiai Kiadó 1175 oldal, 305,— Ft
- Petőfi-szótár (Petőfi Sándor életművének szókészlete). *Gáldi László* irányításával szerkesztette *J. Soltész Katalin*, *Szabó Dénes*, *Wacha Imre*. I. kötet 1973. Akadémiai Kiadó, 1167 oldal, 198,— Ft. II. kötet 1978. 1351 oldal, 228,— Ft. III. kötet 1987. 603 oldal, 197,— Ft. IV. kötet 1987. 800 oldal, 253,— Ft
- Erdélyi magyar szótörténeti tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: *Szabó T. Attila*. IV. kötet, 1984. Kriterion Kiadó, Bukarest. 1298 oldal, 286,— Ft
- A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás, 1984. Akadémiai Kiadó 388 oldal, füzve 23,— Ft, kötve 36,— Ft
- Róka Jolán*: Az újságzsövegek szerkesztési és stílustipológiája 1986. Akadémiai Kiadó 208 oldal, 59,— Ft
- Székely nyelvfeldrajzi szótár. Összeállította *Gálffy Mózes és Márton Gyula*. 1987. Akadémiai Kiadó, 455 oldal, 110,— Ft
- A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: *Benkő Loránd*. I. kötet 1967. 1142 oldal, 250,— Ft; II. kötet 1970. 1111 oldal, 250,— Ft; III. kötet 1976. 1230 oldal, 285,— Ft; IV. kötet: Mutató. 1984. 493 oldal, 159,— Ft
- Imre Samu*: Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése. 1986. 67 oldal, 21,— Ft
- Soltész Katalin*: Arany János verselése. 1987. Akadémiai Kiadó 347 oldal, 58,— Ft
- Akadémiai Kislexikon I. A—K. Akadémiai Kiadó, 1989. 1047 oldal, 495,— Ft
- Papp Ferenc*: Alkalmazott nyelvtudomány. Akadémiai Kiadó, 1989. 35 oldal, 16,— Ft
- Deme László—Fábián Pál (szerk.)*: Helyesírási kéziszótár. Akadémiai Kiadó, 1988. 687 oldal, 140,—